

**KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE
IN BENELUX**

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Bulletin Nr. 81
September 1991

Redacteurs
Rédaction

{ Dr. L.J. Vandewiele
Dr. D.A. Wittop Koning

INHOUD / SOMMAIRE

De relatie tussen Peeter van Coudenberghe en Plantijn (L.J. Vandewiele)	1
Bier in de Pharmaceutische receptuur (F.A.H. Peeters)	7
Pharmaciens à Tournai au XVIe et XVIIe siècle (P. Bourgeois)	10
Vier glasschilderingen (ca 1929) uit de voormalige apotheek van Paul Vande Vyvere (Brugge) (W.P. Dezutter)	15
Apoteker Hendrik Boutens (1812-1886) van Roeselare (J. Huyghebaert)	23
''Dit is een zeer goede remedie voor de vrouw personen''. Een curiosum uit het ''Winckel Bouck'' van het Sint-Janshospitaal te Brugge. 1763 (L.J. Vandewiele)	26
De teleurgang van de beroemde botanische tuin van Peeter van Coudenberghe (L.J. Vandewiele)	29
Van meesterwinkel tot botanica. Drie eeuwen farmacie op de Nederlandse Antillen (A.M.G. Rutten)	33
Ziekten en geneesmiddelen op Curaçao in de eerste helft van de achttiende eeuw (A.M.G. Rutten)	37
Gifbeker voor Abraham Beck. De dood van een Curaçaose gouverneur in 1710 (A.M.G. Rutten)	42
Nederlandse invloed in de historie van de Curaçaose gezondheidszorg 1634-1900 (A.M.G. Rutten)	44
Fort Amsterdam en de eerste hospitaalapotheek op Curaçao. De Meesterwinkel (A.M.G. Rutten)	55
MEDEDELINGEN - COMMUNICATIONS	
Vlaamse doctoraten in farmacie: Lic. hist. Chr. De Backer	58
Verslag tiende Farmaceutisch Historische Dag (E.L. Ahlrichs)	58
Nieuw medisch-farmaceutisch museum (H.A. Bosman-Jelgersma)	59
Mededeling aan alle collegae, academici en vrienden van de farmaciegeschiedenis (B. Mattelaer)	60
Koninklijke Academie voor Geneeskunde van België. Facsimile-uitgaven (J. Lemli)	62
BOEKBESPREKINGEN - COMPTES-RENDUS	63

DE RELATIE TUSSEN P. VAN COUDENBERGHE EN PLANTIJN*

Dr. Apr. L.J. VANDEWIELE

Dr. Corneille Broeckx kon in 1861 een handschrift op de kop tikken, dat in de 17de eeuw het eigendom was geweest van de Antwerpse apotheker Jacob Rol en de levensbeschrijving bevatte van Pieter van Coudenberghe (1). Daarin staat: 'Hij [Van Coudenberghe] was seer ervaren in syne conste ende seer gheleert ende goede vrint van Plantijn den druckere, voor dese schreef hy vele voorredene ende deet vele correctien, hy heeft oock gheschreven seer schoone scholien op Valerius Cordus ghedruct by Plantyn in 1568'.

Deze getuigenis bewijst genoeg, dat Van Coudenberghe en Plantijn nauwe betrekkingen onderhielden. Dat Van Coudenberghe veel 'voorredene' schreef en 'correctien' deed voor Plantijn is niet bekend. We weten wel dat Plantijn verscheidene voortreffelijke correctoren of proeflezers in dienst had. Werkte Van Coudenberghe in deze hoedanigheid ook voor Plantijn? Dat weten we niet, maar het valt erg te betwijfelen gezien zijn vele bezigheden. Wel kennen we één voorwoord van zijn hand en wel in de verbeteringen, de 'scholien' zoals Jacob Rol zegt, die hij heeft aangebracht aan het *Dispensatorium* van Valerius Cordus, uitgegeven door Plantijn in 1568 (2).

Daarin lezen we in vertaling: 'Toen Christophorus Plantijn besloten had het boekje van Valerius Cordus, handelend over de bereiding van geneesmiddelen, te herdrukken, vroeg hij mij hem alles mede te delen wat aan de editie kon verbeterd worden. Het is immers altijd de bedoeling van deze voortreffelijke man geweest, de boeken die hij drukt, alleen dan uit zijn werkplaats te laten komen, als ze onberispelijk en zonder fouten zijn. Dit is de reden waarom hij, om nog te zwijgen over zijn ongelooflijke zorg en luxe, enkel en alleen werken over alle disciplines van zeer geleerde lieden drukt'.

Dit alleen toont reeds hoe groot de waardering was die Van Coudenberghe koesterde voor

Plantijn. Hij zegt verder, dat hij het boekje van Cordus niet hoog aanslaat 'maar van de andere kant', zegt hij, 'was het mij onmogelijk mijn beste vriend, die er mij om verzocht, niet ter wille te zijn. Om die reden heb ik mij aan de correctie van het boekje gezet gedurende enkele winteravonden, de enige die mij gegund zijn om te schrijven of te lezen, en heb ik de meeste fouten verbeterd'.

Hier noemt hij Plantijn niets minder dan zijn beste vriend: 'homini mihi amicissimo'. Deze vriendschap moet ons niet verwonderen daar het Plantijnse Huis te Antwerpen het hart was van het cultureel leven in de Nederlanden. Al wie humanist was kwam met Plantijn in aanraking, dus ook Pieter van Coudenberghe.

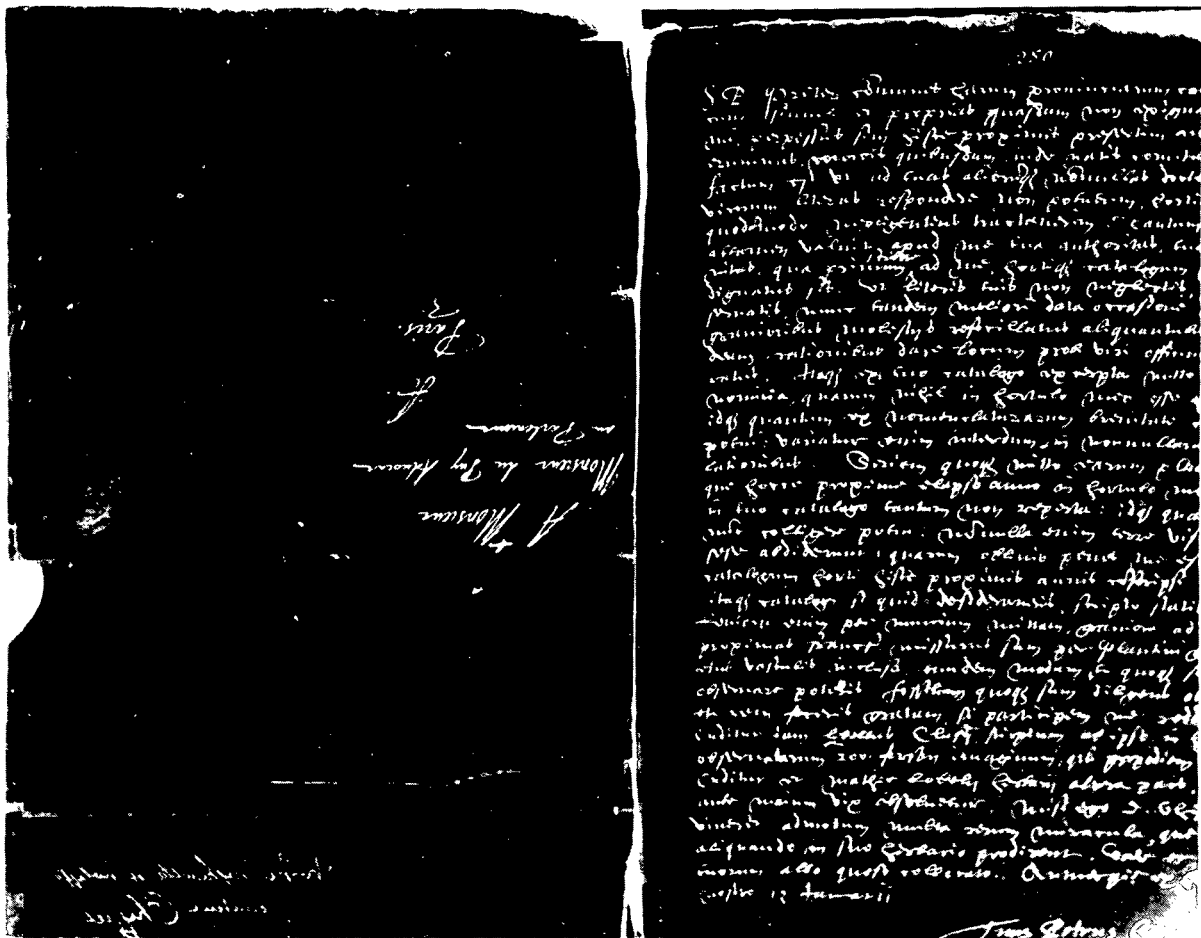
Die onderlinge waardering komt ook tot uiting in de beroemde brief, die Clusius publiceerde als inleiding tot zijn *Antidotarium*, bij Plantijn gedrukt in 1561 (3): 'Carolus Clusius Petro Coldenbergo Pharmacopoeo Antverpiano Salutem'. Clusius verhaalt hierin hoe hij op een van zijn reizen een klein, pas verschenen Italiaans werk kon verwerven, een boekje dat hem werkelijk interessant toescheen, maar omdat hij op het gebied van de farmacie zich op glad ijs bevond, had hij het aan Pieter van Coudenberghe getoond in de hoop dat deze het in het Latijn zou vertalen. Van Coudenberghe had het echter bijzonder druk met zijn apotheek en tuin en had, zoals we zagen, alleen enkele winteravonden vrij om te schrijven. Daarenboven was hijzelf bezig met een groot werk. Hij had echter wel de waarde van het boekje erkend en was ermee naar Plantijn getrokken en, zo schrijft Clusius, 'daar jij en Plantijn bij mij sterk bent blijven aandringen' heeft hijzelf het vertaalwerk aanvaard op voorwaarde dat Van Coudenberghe zijn werk zou verbeteren.

Hier hebben we weer een getuigenis van de samenwerking Van Coudenberghe – Plantijn, zoals Clusius schrijft: 'tu et Plantinus tantopere expeteretis'.

* Referaat gehouden in het museum Plantin Moretus te Antwerpen op 18 maart 1989. Exacte Wetenschappen rondom Christoffel Plantin. (Ca. 1520-1589)

Het standbeeld van Pieter van Coudenberghe (Brussel, 16 mei 1517 – Antwerpen, ca. 1599).

Pieter van COUDENBERGHE, Brief aan Joachim Camerarius dd. 13 januari 1576 (München, Bayerische Staatsbibliothek, 10369/250).

Dat is zowat alles dat we met absolute zekerheid weten over deze samenwerking. Er zijn echter redenen te over om te veronderstellen, dat de vriendschap veel intenser was. Het is een feit, dat er onder de humanisten van die tijd een levendige samenwerking bestond. Ze kenden elkaar allen onderling, schreven mekaar en hadden onderling vele contacten. Een kleine anekdote mag dit illustreren. Joachim Camerarius, arts en botanicus te Neurenberg, schreef Pieter van Coudenberghe vermoedelijk om enkele zeldzame planten voor zijn tuin te krijgen. Van Coudenberghe antwoordde niet. Camerarius deed toen zijn beklag bij de beroemde cartograaf Abraham Ortelius en verzocht deze om tussenkomst bij Van Coudenberghe. Ortelius deelde Camerarius vervolgens mede, dat Van Coudenberghe een bekende van hem was en hij bij hem zou aandringen. Op datzelfde tijdstip was Van

Coudenberghe uit zijn lethargie ontwaakt en verontschuldigde zich in een brief aan Camerarius voor het feit dat hij zijn brieven niet eerder had beantwoord en zijn tuin had verwaarloosd. Hij gaf drie redenen op: de troebelen en algemene ellende in onze gewesten, de familiale, niet geringe kommer (zijn zoon was opgepakt en spoorloos) en de daaruit ontstane ziekte. Hij beloofde Camerarius evenwel enkele zeldzame planten. De lichtere daarvan zou hij per bode sturen, de zwaardere zou hij bij de volgende jaarmarkt te Frankfort meegeven met de schoonzoon van Plantijn, ingesloten in diens kisten ⁽⁴⁾. Weer gaat het hier om een bewijs van de goede relaties tussen Van Coudenberghe en Plantijn.

Jan Moretus, de schoonzoon van Plantijn, bleef met zijn kisten echter zo lang onderweg, dat de planten, die Van Coudenberghe had meegegeven,

VALERII
CORDI DISPEN-
SATORIVM,
SIVE
PHARMACORVM
CONFICIENDORVM
RATIO,

A
PETRO COUDEBERGO Pharmaco-
poeo Antuerpiano, plus quadringentis erro-
ribus liberata atque vindicata:

ADIECTO

*Valerij Cordi nono libello, aliisque paucis post
praefationes annotatis.*

ANTVERPIÆ,
Ex officina Christophori Plantini.
M. D. LXVIII.

[illegible]

verdroogd en verrot bij Camerarius toekwamen. Camerarius beklagde zich hierover bij Van Coudenberghe in een brief gedateerd 7 juni 1576. Deze brief, die ik eerlang hoop te kunnen publiceren, berust in het Archief van het Museum Plantin-Moretus. Hoe is die daar gekomen? We weten het niet, maar we kunnen veronderstellen dat Van Coudenberghe de brief van Camerarius in een boze bui naar Plantijn gebracht heeft met verzoek zijn schoonzoon aan te pakken over het verwijl.

Over de overige vele voorredenen en correcties die, volgens het manuscript van Jacob Rol door Pieter van Coudenberghe voor Plantijn werden geschreven, is tot op heden niets bekend. Verder

onderzoek is hier vereist. De stof is evenwel begrensd. Het zullen werken zijn door Plantijn gedrukt en handelend hetzij over planten, hetzij over artsennijbereiding, de twee terreinen waarop Van Coudenberghe een wegbereider is geweest.

Het is een feit, dat onze kennis met betrekking tot de tweede helft van de 16de eeuw nog altijd veel lacunes vertoont. Daarom dient elk feit, iedere gebeurtenis grondig te worden bestudeerd. Wij missen monografieën en syntheses over deze bloeiende periode. Detailstudies hebben in deze context evenzeer hun belang. De vraag of Pieter van Coudenberghe nog andere correcties voor Plantijn heeft verricht kan het thema worden van een dergelijk onderzoek.

Dr. Apr. L.J. Vandewiele
oudlector RUG
Goudenhandwegel 26
9070 Destelbergen

Noten

(¹) C. Broeckx, 'Note sur le Liggere des Apothicaires d'Anvers', in: *Ann. de l'Académie d'Archéologie de Belgique*, Antwerpen, 1861.

(²) Valerii Cordi *Dispensatorium... a Petro Coudebergo Pharmacopoeo Antverpiano, plus quadringentis erroribus liberata atque vindicata*, Ex Officina Christophori Plantini, Antwerpen, 1568.

(³) *Antidotarium sive de exacta componendorum miscendorumque medicamentorum ratione libri tres ... Nunc vero primum ex Italico sermone Latini facti*, Ex Officina Christophori Plantini, Antwerpen, 1561.

(⁴) L.J. Vandewiele, 'Een onbekende brief van Peeter van Coudenberghe aan Joachim Camerarius 1576', in: *Farm. Tijdschr. Belg.*, jg. 62 (1987), blz. 181.

BIER IN DE PHARMACEUTISCHE RECEPTUUR*

Dr. F.A.H. PEETERS

Dames en Heren, bij doorlezen van pharmaceutische receptenboeken valt het op dat vanaf de zestiende eeuw de waterige extracten der vele in de toenmalige polypharmacie gebezigde kruiden meer en meer vervangen worden door alcoholische. Goede wijnen, witte of rode, kwamen hiervoor in aanmerking. Verdere vervolmaking der destillatietechnieken maakte het mogelijk brandewijn en zelfs vrij zuivere alcohol, wijngeest of voorloop geheten, op grote schaal te vervaardigen. Mede door het ijveren der Paracelsisten kregen tincturen, alcoholische aftreksels dus, van kruiden niet alleen maar ook van bepaalde scheikundige praeparaten een voorname plaats in het artsennijbestand toebedeeld, welke plaats zij tot in deze eeuw zouden behouden.

De officiële pharmaceutische dispensatoria, de stedelijke - later ook landelijke - pharmacopeeën, die in onze streken vanaf 1636 verschenen, geven van geschetste ontwikkeling in hoofdzaak nog het eindstadium te zien: de spiritus vini, de wijngeest, wordt normaliter toegepast als alcoholisch vehiculum; het gebruik van wijnen als zodanig is dan reeds een vrij zeldzaam verschijnsel geworden. Nochtans blijft een beperkt aantal zg. medicinale wijnen, te weten wijnen waaraan bijvoorbeeld kruiden zijn toegevoegd, nog lang in zwang: kinawijn, staalwijnen en - in het laatste kwart der negentiende eeuw - de beroemde, weldra ook beruchte cocaïne houdende Mariani-wijn.

In de niet-officiële pharmaceutische receptuur, zoals door apothekers en hun leerlingen in handschrift aangelegde receptenverzamelingen, de zg. libri praescribendi, maar ook de indrukwekkende apothekershandboeken, treft men daarentegen een grote verscheidenheid van medicinale wijnen aan. Een goed deel der kruidenwijnen heeft, deels gewijzigd, als likeuren tenslotte zijnen weg gevonden naar de slijterijen.

Genoemde receptenverzamelingen en handboeken kennen ook ettelijke medicinale bieren. Zo geeft de Medicina Pharmaceutica, of groote algemeene Schatkamer der Drôgbereidende Geneeskunst, toegeschreven aan Robertus de Farvacques, waaraan toegevoegd een Ontsloten Kabinet der Simplicia, of Enkele Drogerijen, door Johannes Schröder, apotheker te Leiden, een fors 3-delig in 1741 te Leiden verschenen boekwerk, een tweetal bereidingswijzen voor zulke bieren, nl. het laten trekken van kruiden in het gerede bier, ofwel - en dit m.n. bij kruiden zonder veel vluchtige inhoudsstoffen - het meekoken dezer met het bier in den brouwketel: „Op zulke manier zullen de Bieren begaafd wezen met de volle kracht der Kruiden, en veel aangenamer wezen en grooter uitwerking doen als vele Apozemata, of mede Dranken, om dat de natuur in deze Landen gewoon is aan zulke dranken, de Maag zal dezelve met meerder lust ontfangen, en volkomentlijk verteeren.” Hij noemt een groot aantal Radices, Folia, Ligna, Fructus en Semina die voor medicinale bieren worden gebruikt. Geneeskrachtige werkingen dezer dranken blijven nochtans onvermeld. Alleen van het zware, uit Danzig ingevoerde Jopenbier wordt opgemerkt dat het zeer voedend, verhittend en bevochtigend is en dat het goed bloed maakt. Overmatig gebruik schaadt evenwel, want ontsteking van het bloed, kwade vertering, flerecijn, oogzeer en soms ook koorts veroorzakende.

Het merkwaardige quantitatieve verschil inzake het gebruik van bier in de niet officiële, wellicht traditionelere receptuur en in de formele pharmacopeereceptuur treedt ten onzent misschien nog het opvallendst aan den dag in het werk van Wouter van Lis: een apotheker-bierbrouwer-medicus, geboren begin achttiende eeuw te Rotterdam en in de jaren '80 tenslotte als stadsmedicus overleden te Bergen op Zoom, die op alle drie de terreinen zijner werkzaamheden belangrijk werk ons heeft nagelaten.

*) Lezing, gehouden op den Achtsten Farmaceutisch-Historischen Dag, op Zaterdag 18 Maart 1989 te Zeist.

Nadat hij te Rotterdam de bierbrouwerij Den Oranjeboom, nabij de Delftse Poort, overgenomen en zijnen apothekerswinkel, op de Hoogstraat, verkocht had, promoveerde hij enkele jaren later, in 1745, te Utrecht bij Prof. Oosterdijk Schacht tot Medicinae Doctor op een proefschrift over de Aloë en gaf in hetzelfde jaar zijn Brouwkunde uit, welker inleidend lofdicht reeds des schrijvers medicinale intenties doet vermoeden:

(....) ô Welbedachte drank! ô Bier! / Wie moet uw deugden niet beminnen?
Laat dolle en dronke Wynpapinnen / U vloeken met een heesch getier!
Geen opgezwollen brein, door Bacchus nat bestoven,
Belet uw nut gebruik, kan Ceres luister dooven.

Hoe blijft u 't mensdom niet verplicht! / Gy heelt en zalft de lichaemskwalen,
Daar goude middelmaat de schalen / Mag vullen, en de zorg verlicht:
De Scheikunst, die haar hulp leent om uw aart t'ontbinden,
Weet in uw deugd' en kracht eene Artzeny te vinden. (....)

Dit belangrijke, eerste Nederlandstalige werk over dit onderwerp, behandelt betrekkelijk summier de inrichting van brouwerij en mouterij, het brouw- en moutproces, wijze van bewaren en corrigeren van het bier alsook de beïnvloeding van deszelfs smaak en geur door toevoeging van allerlei kruiden aan het uit goed mout en water en goede hop bereide standaardbier.

Hij noemt als verhittende kruiden: Galanga minor, Calamus aromaticus, Costus indicus, Cassia caryophyllata, Cardamomum minus, Cubebe, Alsem, Basilicum, Munt, Scharlei, Sinaas-appelschillen, Kruidnagelolie en Coriander.

Voorts nog als matig warm: Melisse, Zoethoutwortel en -sap, Carduus benedictus, Abrotonum en Zwarte peper „welke meest alle den aart en natuur van het bier veranderen, en waar van de meeste beter in een Medicinalen drank dan in het bier van nut kunnen zijn."

Ook Van Lis onderscheidt toevoeging van kruiden aan het gerede bier, dan wel aan het bier in den kookketel, den zg. hoppert.

Het grootste deel van het boekje wordt nochtans ingenomen door Hfdst. IX, waar hij, ruim 60 bladzijden lang, de hoedanigheden van het bier en deszelfs grondstoffen - gerst, mout, hop en water - uitgebreid bespreekt. Droge destillatie van gerst, mout, hop en scharlei, vanuit een' kromhals - een ruwe techniek, reeds door Van Lis toegepast in zijn dissertatie van 1745 - geeft hem een' indruk van samenstelling en werking (!) dezer stoffen.

Terloops vermeldt hij ook het gebruik van gerst in de receptuur: als versterkend aftreksel, als gorgeldrank bij borstziekten, als gerstemeel in cataplasmata resolventia en tenslotte nog ter bereiding van marsepeinbrood, „een brood alleenlyk geschikt tot gebruik der lekkermonden."

Evenzo noemt hij hoppraeparaten, tegen scheurbuik, koortsen, „schurft en andere gebreken van de huid" en tegen jichtpijn.

Van Lis besluit zijn werk met een tweetal, Latijnstalige, recepten voor medicinale bieren, resp. tegen scheurbuik en tegen „de Engelse ziekte alsmede de kwalen der Vrijsters." Goedbereide mol, een lichte biersoort met weinig hop en geen andere toeslagen, is in het algemeen het gezondste; zware bieren zijn alleen dienstig voor hen die versterking behoeven. Toediening van laatst genoemde bieren aan kraamvrouwen, na een zware bevalling, keurt Van Lis sterk af.

Van een aantal andere, toenmaals gangbare biersoorten noemt hij de voor- en nadelen: bier met scharlei of basilicum werkt bedwelmend; tarwebier voedt sterk en „maakt den buik eenigzints week, maar belet de ontlasting van het water"; roggebier is moeilijk te klaren, „hoe zuiver het ook zy, zoo valt het de borst moeilijyk, veroorzaakt verstoppingen en is zeer winderig." Gerstebier is het beste „want het is veel dunder van aardt en natuur, dan het Bier van Tarw, Haver of Rogge gebrouwen: Daarenboven maakt dit Bier, van zyn' droesem gezuivert, geen dik bloedt, in tegendeel verdunt het onze vochten, opent de verstoppingen, zoo der ingewanden als der piswegen."

Nog voordat Van Lis zijn brouwerij verkocht had en naar Bergen op Zoom als medicus vertrok (1749), had hij een eigen dispensatorium uitgegeven, een tweetalige zeer bruikbare en daardoor veel aftrek vindende pharmacopee, waarschijnlijk als alternatief voor de als gebrekkig beschouwde en deels verouderde officiële Rotterdamse pharmacopee.

Het werk beleefde 20 jaren later nog een' tweeden, uitgebreiden druk en werd zelfs in het Japans vertaald. Opvallend is nu dat deze pharmacopee van des schrijvers eerder geblekene waardering der medicinale hoedanigheden van bier niets hoegenaamd te merken is! Het lijkt

alsof de representant der officiële geneeskunde afstand genomen heeft van practijken, nog volop vigerende in de volksgeneeskunde. Ook moeten wij bedenken dat de apotheker, als leverancier van geneeskruiden aan particulieren, eer belangstelling voor de door zijn klanten thuis te bereiden medicinale bieren zal hebben getoond dan de medicus, wien een nieuwer, wellicht beter en in elk geval hoger gewaardeerd artsenuvehiculum ter beschikking stond: de wijngeest.

Voor de verdringing van bier uit de receptuur zijn allerlei redenen aan te voeren. Allereerst zijn sterker alcoholische vehicula, zoals wijn en wijngeest betere extractiemiddelen, verhogen zij de houdbaarheid van den drank en zetten zij dezen een' veelal gewaardeerden smaak bij. Bedenken wij ook dat het brandewijngebruik in dezen tijd sterk in opkomst is. Bovendien was bier tot een' echten en niet altijd even deugdelijken volksdrank geworden en, met name in de zuidelijkere landen en in de zg. betere kringen, door wijn verdrongen. Zo betekent het Franse woord: godailler, afgeleid van het vroeger zeer in trek zijnde goudale d'Angleterre, nu: zuipen.

Ook in hofkringen, waar eertijds het bier rijkelijk genuttigd werd, was dit door, vaak nog ingevoerd, wijn verdrongen. Het opkomende wijn- en brandewijngebruik zou later in de achttiende eeuw tot het verval veler brouwerijen in m.n. Holland leiden, versterkt nog door de economische malaise tijdens de Franse bezetting. Het lijkt aannemelijk dat de geringere maatschappelijke waardering voor het bier, waarover bijvoorbeeld ook Jacobus Buijs, de deskundige schrijver van Den Bierbrouwer (1799) klaagt, mede oorzaak is geweest dat de medicinale wijnen wel, maar bieren niet een (para)pharmaceutische toepassing beschoren bleek te zijn.

Toevoeging van kruiden aan bier is overigens al heel oud: slaapbollen en hennep, naast wijnruit en - als aphrodisiacum - coriander, in het Nabije Oosten. Munt, wijnruit, peper en citroenbladeren bij de Grieken, ten tijde van Aristoteles. Gruut, een mengsel van gagel, wilde rozemarijn - als bitterstoffen en conserveermiddelen - naast jeneverbessen, anijs, gember en duizendblad, in het dertiende-eeuwse Europa. Hop, het kruid dat vanaf de zestiende eeuw in de meeste landen de gruit verving, het bier veel houdbarder en mitsdien voor vervoer over lange afstanden geschikt maakte. Overigens wordt in Zweden en Noorwegen nog steeds op kleine schaal gagelbier gemaakt.

Voor al aan de latere brouwsels, het zg. dun- of nabier, werden kruiden toegevoegd om smaak en houdbaarheid te verbeteren. De vroegere kruidenboeken (Bock, Tabernaemontanus) maken veelvuldig gewag van aan bier toegevoegde kruiden, meestal ter bereiding van geneeskrachtige dranken, soms ook slechts om der wille van den smaak: kaneel, kruidnagelen, salie, lavendel, coriander en zelfs nachtschaden! Gmelin vermeldt de toevoeging van doornappel aan bier, om dronkenschap te bevorderen. Van latere tijden zijn dan weer: dennespruiten (Engeland) en dennehars (Griekenland); maar citroenschil, laurierblad, zedoar e.d. of ter aromatisering van het bier of ter bereiding van medicinaal bier. Uit deze eeuw noemen wij dan nog artemisia-soorten en St.Janskruid (= ölkong = bierkoning) in Noorwegen; brandnetel, gember en galiumsoorten in Engeland; zij allen zijn, door verandering in den smaak, overwegend in onbruik geraakt (behalve dan gember) bij het brouwen van bieren.

Dr. F.A.H. Peeters
Molenstraat 140
5014 NG Tilburg.

PHARMACIENS A TOURNAI AU XVIe ET AU XVIIe SIÈCLE

P. BOURGEOIS

* Georges de Winghene

- * Maître, Apothicaire.
- * Sous-doyen des épiciers et merchiers.
- * Membre du Serment de Saint-Georges.
- * Bourgeois de Tournai par achat pour 20 sols tournois le 29 mai 1549.
- * Fils de; * Gilles de Winghene
 * N. Bochart.

* Il épousa Françoise Willocqueau.

- * Morte à Tournai dans la paroisse de Notre-Dame, le 25 avril 1574.

- * Armes; D'azur, à la fasce vivrés de cinq pièces d'argent accompagnée, en chef, de trois losanges rangées et en pointe, d'une étoile à six rais, le tout du même.

Notices généalogiques
Tournaisiennes.
Cte A. du Chastel
T.III p.693.
Tournai. Vasseur-Delmée
1887.

* Adrien-Joseph Prévost

- * Maître. Apothicaire.
- * Grand et souverain doyen de la Chambre des Arts et Métiers de Tournai.
- * Baptisé à Saint-Jacques de Tournai le 1er septembre 1664.
- * Il épousa Marie-Angelique Gralhat.
- * Armes; D'azur, au chevron d'or, accompagné, en chef, de deux étoiles à six rais, et, en pointe d'une fleur de pensée tigée et feuillée, le tout du même.

Not. généal. Tourn.
Cte A. du Chastel
T.III p.175.

* Gilles Rose

- * Marchand. Apothicaire.
- * Mort à Saint-Jacques de Tournai le 28 octobre 1652.

- * Il épousa le 13 juillet 1619 Isabeau Opalfens
- * Armes; D'or, au chevron d'azur, accompagné de trois roses au naturel, tigées et feuillées de sinople.

Not. généal. Tourn.
Cte du Chastel
T. III p.394.

* Guillaume-Renaud Ternois

- * Maître. Apothicaire.
- * Baptisé à Saint-Brice de Tournai, le 7 août 1686.
- * Il épousa;
 - * en premières noces Anne-Josephe du Poncheau
 - * en secondes noces; Marie Descau
- * Armes; D'argent, à un noyer au naturel, fruité d'or posé sur une terrasse de sinople.

Not. généal. Tourn.
Cte du Chastel
T. III p.529.

* Jehan de Thouart

- * Apothicaire et marchand-épicier.
- * Bourgeois de Tournai par achat pour 100 sols tournois le lundi, dernier jour de février 1417.
- * Il fut eswardeur pour la paroisse de Notre-Dame en 1433 et 1435.
- * Il eut pour femme Simonne Au Touppet.
- * Armes; De gueules, semé de trèfles d'or, au léopard lionné du même, armé et lampassé d'azur, brochant.

Not. généal. Tourn.
Cte A. du Chastel
T. III p.549.

* Jacques Beghin

- * Apothicaire.
- * Honorable Homme.
- * Juré de Tournai.
- * Originaire de Taintegnies. Né vers 1575.
- * Il épousa Damoiselle Jehenne Helle.
- * Armes; D'argent, à la croix de gueules, le canton dextre du chef chargé d'une merlette de sable.

Jadis VIII 1904 p.39-40.
Revue Tournaisienne.

* Jacques Beghin Jr.

- * Apothicaire.
- * Fils du précédant.
- * Epoux de Jacqueline de Berlot
- * Juré de Tournai.

* Il mourut en 1662.

* Armes; D'argent, à la croix de gueules, le canton dextre du chef chargé d'une merlette de sable.

Jadis VIII 1904 p.39-40

Revue Tournaisienne

* Jan Mouton

* Apothicaire.

* Il est cité dans un acte de 1545 comme exerçant dès sa profession à Tournai.

* En 1579, il est qualifié Honorable Homme Jehan Mouton, échevin de la ville, dans l'acte d'achat du droit de bourgeoisie qu'il paya huit livres flandres.

* Il mourut avant le 31 mars 1590.

* Jan Mouton est souvent cité dans les ouvrages de Clusius et De Lobel (Lobelius) pour les plantes rares qu'il cultivait.

Au dire du célèbre Clusius, c'était un très-habile botaniste.

Joannes Mutonis Tornacensis Pharmacopoeus, diligentissimus et fidelissimus, idemque rei herbariae peritissimus.

Clus. rar. plant. hist.
p. 166.

Mathias De Lobel qui s'honorait de l'amitié de Jan Mouton (Kruydboeck p. 145 et 155) parle de son jardin comme d'un paradis terrestre.

Joannes Mutonus pubonus et industrius nerviensis pharmacopoeus in suo stirpium ditissimo et amoenissimo partaiso.

Lob. obs. p.311.

Il nous apprend que Jan Mouton cultivait les tulipes et que son jardin était suspendu comme les célèbres jardins de Babylone.

In hortibus pensilibus Joannes Mutoni nerviensis, pharmacopoei fidissimus. ect.

Arch. Tourn. hist. et litt.
T.I Tournai 1842-44 p.119.

* Jehan Mouton avait épousé Marguerite de la Fosse qui mourut à Tournai en 1596.

- * En 1567, sur un simple soupçon de calvinisme Jan Mouton, apothicaire fut privé des émoluments que lui servait la ville de Tournai.

Les Mouton à Tournai.

Cte A. du Chastel p. 45-47.

Casterman Tournai 1903.

- * Armes; D'azur, au mouton passant d'argent.

* Franchois Mouton

- * Apothicaire.

- * Fils de; * Jan Mouton, apothicaire
* Marguerite de la Fosse

- * Apothicaire en la paroisse de Saint-Brice en 1599.

- * Il aurait demeuré auparavant dans la paroisse de Saint-Quentin ou ses enfants naquirent.

- * Il épousa;

* En premières noces; Jeanne de le Burghe

* En secondes noces; Marie Willocqueau

- * Il mourut à Tournai avant 1607.

- * Armes; D'azur au mouton passant d'argent.

Les Mouton à Tournai.

Cte A. du Chastel p. 47

Casterman Tournai 1903.

* Pierre Cambier

- * Apothicaire.

- * Fils de; * Jean Cambier grand pauvriseur de Tournai.
* N.N.

- * Il épousa à Tournai, Saint-Piat le 13 novembre 1611 Jeanne Beghin.

Fille de; * Apoth. Jacques Beghin Sr.

* Jehenne Helle

- * Armes; D'azur, au chevron d'or, accompagné, en chef, de deux têtes et cols de licornes d'argent, affrontées, la corne, le crin et la barbe d'or et en pointe, d'une sirène d'argent, chevelée d'or, à la bordure componée d'or et de gueules autour de l'écu.

Not. généal. Tourn.

Cte A. du Chastel

T.II p.367.

Tournai Vasseur-Delmée.

* Jehan du Mortier

- * D'abord épicier, puis marchand apothicaire.
- * Il acheta la bourgeoisie de Tournai pour 34 sols flandres, comme étant de Serment en 1586.
- * Il mourut à Tournai, en la paroisse de Saint-Quentin au mois d'octobre 1613.
- * Il épousa Jehenne Théart
- * Armes; Echiqueté d'or et d'argent.

Not. généal. Tourn.
Cte. A. du Chastel
T.II p.678.

* Guillaume du Mortier

- * Apothicaire.
- * Il acheta la bourgeoisie de Tournai pour 34 sols.
- * Sous-doyen des Apothicaires.
- * Arbalétrier.
- * Baptisé en 1586.
- * Il épousa Anne Gilles.
- * Armes; Echiqueté d'or et d'argent.

Not. généal. Tourn.
Cte A. du Chastel
T.II p.679.

* Jean Isbecque

- * Maître. Apothicaire.
- * Baptisé à Tournai Saint-Pierre, le 4 octobre 1637.
- * Il mourut à Tournai Saint-Brice, le 7 août 1697.
- * Il épousa * En première nocess; Catherine Jumont
 * En secondes nocess; Anne Delhaye
- * Armes; Inconnue.

Not. généal. Tourn.
Cte A. du Chastel
T.II 356.

* Jean Isbecque

- * Maître. Apothicaire.
- * Fils du précédent.
- * Baptisé à Tournai, Saint-Brice, le 5 janvier 1666.
- * Mort à Tournai, Saint-Jean-Baptiste le 5 janvier 1728.
- * Il épousa;
 - * En premières nocess; Marie Roupin
 - * En secondes nocess; Marie Dewattines
 - * En troisièmes nocess; Marie Soullart.
- * Armes; Inconnue.

Not. généal. Tourn.
Cte A. du Chastel
T.II p.356.

Apr. Pierre Bourgeois
Leopold II-laan 21, bus 5
8400 Oostende

VIER GLASSCHILDERINGEN (ca. 1929) UIT DE VOORMALIGE APOTHEEK VAN PAUL VANDE VYVERE (BRUGGE)

W.P. DEZUTTER

In 1975 werd voor het Stedelijk Museum voor Volkskunde de inboedel aangeworven van de voormalige apotheek van Paul Vande Vyvere (1897-1973) gevestigd op het adres Hoogstraat 39 in Brugge.

In 1989 werd deze officina, in het nieuw gedeelte van het museum (zaal 4), nauwkeurig gereconstrueerd¹. P. Vande Vyvere, officina-apotheker tegen wil en dank, genoot grote faam als plantkundige². Zijn voornaamste studie "De Flora van West-Vlaanderen" verscheen in "West-Vlaanderen" (Meddens, Brussel, 1958) onder hoofdredactie van A. Viaene. Vanaf 1 januari 1926 tot 31 december 1969, van de 4^e jaargang tot de 47^e jaargang, 44 jaar lang, was hij hoofdredacteur van het "Pharmaceutisch tijdschrift" (gesticht in 1923) en stond hij constant op de bres voor de beroepsbelangen.

Als plantkundige trad hij in het voetspoor van zijn overgrootvader, Ernest Vande Vyvere (Veurne 1811-Brugge 1853), apotheker bij het Bureel van Weldadigheid te Brugge³. Diens zoon, Richard (1837-1912) en grootvader van Paul, was eveneens apotheker en stichtte in 1863 de officina in de Hoogstraat. Hij was onder meer secretaris van het Laboratorium van de Eigenaars- en Landbouwersbond van Brugge en voorzitter van de "Cercle Militaire". De vader van Paul Vande Vyvere, Georges werd geboren te Brugge op 24 maart 1866 en zou later het beroep van zeepzieder en van verzekeringsagent uitoefenen. Op 4 oktober 1912 overlijdt Richard en op 20 november 1912 neemt Georges met zijn gezin (zijn vrouw Maria Vander Heyde (1861-1926) en de twee zonen Paul geb. 16 september 1897 en Ignace geb. 24 juli 1900) zijn intrek in de ouderlijke woning in de Hoogstraat 39 en de "Apotheek Vande Vyvere" wordt er voortgezet door "drogist" Georges Vande Vyvere⁴. Waarschijnlijk werkte hij met een apotheker-provisor. Georges overlijdt op 13 mei 1924 op 58-jarige leeftijd en de apotheek wordt kortstondig voortgezet door de weduwe maar het jaar daarop, in 1925, is het de zoon Paul, inmiddels gehuwd op 18 februari 1925 met Paula Verberckt, die aan het hoofd komt te staan. In 1922 behaalde hij aan de Rijksuniversiteit te Gent "cum laude" het diploma van apotheker en in 1923 het certificaat van het eerste doctoraat in de scheikunde. Het overlijden van zijn vader in 1924 werd

1 W.P. DEZUTTER, *Nieuwe afdelingen in het Stedelijk Museum voor Volkskunde*. In: Informatiebulletin van de Stedelijke Musea, jg 9, nr. 1, april 1989, p. 1-3.

2 L.J. VANDEWIELE, *Apoteker Paul Vande Vyvere 1897-1973. Een leven van strijd ten bate van de Vlaamse apothekers*. In: Farmaceutisch tijdschrift voor België, jg 50, nr. 6, 1973, p. 570-573 met lijst van zijn publikaties. Idem, *Paul Vande Vyvere, apotheker, botanist en farmaciehistoricus*. In: Nationaal Biografisch Woordenboek, deel VI, Brussel, 1974, kol. 1002-1004.

3 ERNEST VANDE VYVERE, *Plantes phanérogames indigènes et les plus cultivées de la Flandre occidentale*. Bruges, Imprimerie Vandecasteele-Werbrouck, 1837. Idem, *Flore de la Flandre occidentale ou Catalogue des plantes phanérogames indigènes et cultivées de cette province*. Bruges, Imprimerie de Joseph Vanhee, 1850.

4 H. DEMAREST, *Een paar apothekers-penneridders*. In: Koerier van de Beer. Orgaan van de handelsgebuurtekring 't Beertje, jg 8, nr. 1, 1978, p. 11.

beslissend voor zijn loopbaan. De jonge geleerde zag zich genooddaakt om zijn studies af te breken en de officina over te nemen. "Dit was voor hem, die schitterend zijn doctoraat had kunnen thuishalen, en met recht had kunnen verhoppen een leerstoel te bekleden aan een onzer Universiteiten, een gevoelige slag"⁵. Tot aan zijn overlijden op 20 november 1973 bleef hij getrouwd op post. De apotheek werd niet overgelaten en verdween in 1974 maar leidt sinds 1989 een museaal bestaan.

De glazenier Frédéric Roderburg (1884-1963)

In de apotheek waren vier gebrandschilderde ramen aangebracht, één boven de ingangsdeur en drie verspreid in de vensters aan de straatzijde. De afmetingen zijn gelijk nl. 61 cm breed en een hoogte van 35 cm. In de museumpresentatie werden de vier exemplaren samengevoegd in een lichtbak. De foto's⁶ die wij hierbij afdrukken werden in situ genomen in 1974 en laten zien dat de glasramen oorspronkelijk nog omkaderd werden door neutraal glas gevat in lood. Deze glasschilderingen worden vermeld in het "Pharmaceutisch Weekblad" van 29 maart 1930. Deze datum geeft een terminus ante quem voor de datering. De glasramen werden door Paul Vande Vyvere besteld bij de Brugse glazenier Frédéric Roderburg wellicht omstreeks 1928-1929. Deze kunstenaar werd geboren op 16 april 1884 te Leuven en overleed te St. Michiels-Brugge op 19 december 1963⁷. Hij studeerde te Keulen en te München tussen 1902 en 1910. Als gevolg van een ziekte gedurende de Eerste Wereldoorlog werd hij doofstom. Het atelier Roderburg was in Brugge vooral actief tijdens het interbellum en na de Tweede Wereldoorlog tot ca. 1958. Zijn tekenvaardigheid, vormtaal en kleurenpalet worden geprezen⁸.

In heel wat kerken in West-Vlaanderen en daarbuiten⁹ is werk van hem terug te vinden. Hieronder geven wij een beknopte opsomming van het werk dat te Brugge in openbare instellingen bewaard bleef. In het Klooster van de Minderbroeders (Boeveriestraat 18, ongedateerd), in de Kliniek van Sint-Franciscus-Xaverius (Zwartzusters-Augustinessen, gedateerd 1955), in de kleine en in de grote kapel van het Bisdom (H. Geeststraat), in het Groot-Seminarie (een groot aantal werken uit 1936-1937), in het Vrij Technisch Instituut (Boeveriestraat 73), de Sint-Catharinakerk van Assebroek (1957), het klooster van de Benediktijnen (Baron Ruzettelaan, werk uit 1939)¹⁰. Tenslotte zijn er dan nog de glasramen in de Sint-Andriesabdij van Zevenkerken. In de sacristie van de kloosterkerk bevinden zich acht glasramen uit 1931 naar ontwerp van Broeder Bruno en in de kapittelzaal bevinden zich tien glasramen van heiligen naar ontwerp van Frank Brangwyn, daterend uit

5 Openingsrede van R. MULIER, in: Huldiging van Apoth. P. Vande Vyvere. Brugge 18 november 1956. Brochure. 71 pp, p. 38.

6 Foto's M. Platteeuw, Brugge. Copyright Dienst Stedelijke Musea, Brugge.

7 Burgerlijke Stand, Brugge. Zijn vader Frédéric Charles Roderburg en zijn moeder Marguerite Drammer zijn beiden overleden te Bad-Honnef (D).

8 IVO BAKELANTS, *De religieuze glasschilderkunst 1890-1940*. In: Catalogus "Gloed van Glas", Brussel, 1986, p. 183

9 Bijvoorbeeld in de H. Hartkerk van Vilvoorde. Vgl. Catalogus "Gloed van Glas", p. 170, afb. 10.

10 IVO BAKELANTS, *De glasschilderkunst in België in de negentiende en twintigste eeuw. Repertorium en documenten, deel B*, Wommelgem, 1986, p. 117-129.

1935, die zoals de eerder vernoemde, allen werden uitgevoerd door F. Roderburg¹¹.

De glasramen uit de apotheek

1. De wetenschap van de artsennijbereidkunde

Het eerste glasraam verbeeldt de farmacognosie onder de vorm van een aandachtige monnik. P. Vande Vyvere was zeer goed op de hoogte van de geschiedenis van de Brugse apothekers¹² en we kunnen, vooruit lopend op de eindconclusie, nu reeds stellen dat hijzelf de ontwerper was van de glasramen die door F. Roderburg werden uitgevoerd. Hij kende ook zeer goed de inhoud van "Den Boeck vande neerynghe van de Cruyt-halle der Stede van Brugghe". In dit inschrijvingsregister (1682-1792) komen een groot aantal mooi versierde bladzijden voor¹³. Op folio 29, waar de samenstelling van Deken en Eed in 1743 wordt vermeld, is er een rijke randversiering. Links onderaan wordt de kruidenstudie voorgesteld door een aandachtig schrijvende monnik¹⁴. Met het motief van de monnik grijpt hij dus terug naar de traditie. Hier houdt de monnik, gehuld in bruine pij, een vergrootglas in de hand terwijl hij het vingerhoedskruid bestudeert. Om de planten te ontleden gebruikt hij verder een schaar en de microscoop. De *digitalis purpurea* of vingerhoedskruid werd veel gebruikt in de artsennijbereidkunde. *Digitalis* is een geneesmiddel dat de samentrekking van de hartspier vertraagt, regelt en versterkt in geval van hartinsufficiëntie¹⁵.

Dit glasraam bevond zich oorspronkelijk boven de ingangdeur van de apotheek. Boven- en onderaan, in okergeel, bevinden zich spreukbanden: "Pax intrantibus. Salus exeuntibus" (Vrede aan hen die binnen komen. Heil aan deze die buiten gaan). De betekenis van de gehele voorstelling wordt samengevat met de spreuk "Ars cum Natura ad Salutem conspirant" (De kunst is eensgezind met de natuur tot heil (van de mens)).

11 IVO BAKELANTS, *De glasschilderkunst in België*, p. 129. Volgens D. Marechal, *Catalogus collectie Frank Brangwyn*. Stedelijke Musea, Brugge, 1987, p. 67 dateren de glasontwerpen van Brangwyn uit 1936. Hij schrijft de uitvoering niet expliciet toe aan F. Roderburg. Wel wijst hij op het bestaan van een drietal proeven van deze glasramen bewaard bij de Stichting Jean van Caloen in het kasteel te Loppem. Deze proeven schrijft hij op stilistische gronden wel toe aan F. Roderburg.

12 P. VANDE VYVERE, *Van kruidenier tot apotheker. Overzicht van de geschiedenis der Brugse apothekers*. In: *Pharmaceutisch tijdschrift voor België*, jg 25, nr. 7-8, 1948, p. 93-101.

13 Dit register wordt bewaard in het Stadsarchief van Brugge. A. Vandewalle, *Beknopte inventaris van het Stadsarchief van Brugge. deel I*, Oud Archief, Brugge, 1979, p. 141 en bespreking in *Catalogus Sint-Janshospitaal Brugge 1188-1976*. Brugge, 1976, deel II, p. 380.

14 Deze folio werd door P. Vande Vyvere besproken in het *Pharmaceutisch Tijdschrift*, jg 5, 1927, nr. 5 met afbeelding.

15 L. VANDENBUSSCHE en P. BRAECKMAN, *Gebruik van Farmaceutische en Volkse geneeskruiden*. Menen, derde uitgave, 1976, p. 135-136.

1. *De farmacognosie verbeeld door een aandachtige monnik.* Stedelijk Museum voor Volkskunde, Brugge. Foto M. Platteeuw.

2. *Richard Vande Vyvere (1837-1912) in zijn officina*

De kleinzoon brengt hier hulde aan zijn grootvader die in 1863 de apotheek stichtte.

De apotheker wordt voorgesteld terwijl hij met beide handen de stamper in de metalen vijzel hanteert. Voor hem ligt het receptenboek en links bevindt zich het distilleertoestel. Rechts achter verwijst een afbeelding van de Halletoren naar de Brugse context. Dit zeer gelijkend portret in glas werd overgenomen van het portret dat de Brugse kunstschilder Edouard Van Speybrouck (1845-1928) in 1902 schilderde¹⁶. De spreukbanden luiden: "Concordia habitantibus!" (Eendracht aan de bewoners) en "Chemiam dies noctesque exercuit" (Hij beoefent de chemie bij dag en nacht). Deze laatste spreuk verwijst naar Herman Boerhaave (1668-1738), een Nederlands geneeskundige, botanicus en chemicus van internationale vermaardheid.

¹⁶ Portret van Richard Vande Vyvere, olieverf op doek, 114 x 86 cm, door Edouard Van Speybrouck (1845-1928), gedateerd 1902. Verzameling Stedelijke Musea, Brugge inv. nr. 75.21. In de apotheek van het Stedelijk Museum voor Volkskunde staat ook een portretbuste opgesteld van Richard Vande Vyvere vervaardigd door de Brugse beeldhouwer J. Goossens (bronskleurig beeld in gips, ca. 1930). Ook deze buste werd in opdracht van P. Vande Vyvere gemaakt om zijn grootvader te eren.

2. *Richard Vande Vyvere (1837-1912) in zijn officina.* Stedelijk Museum voor Volkskunde, Brugge.
Foto M. Platteeuw.

Het herinnert aan het afmattende leven van de vroegere apotheker die tot diep in de nacht aan het werk bleef¹⁷.

3. *De natuurkunde verbeeld door Simon Stevin (1548-1620)*

Dit glasraam toont de natuur- en wiskundige Simon Stevin, die in 1548 te Brugge werd geboren. In 1581 vestigde hij zich in Leiden. Hij overleed in 1620. In de linkerhand houdt hij een passer vast, in de rechterhand een rol papier met een meetkundige figuur. Op de achtergrond verwijst de "aard-cloot" of wereldbol naar zijn belangrijk werk over de aardbeschrijving. Bovenaan lezen we zijn leuze "Wonder en is gheen wonder". Daarmee bedoelde hij dat ook de moeilijkste vraagstukken een heldere oplossing kunnen krijgen.

¹⁷ De apotheker maakte toen nog overwegend magistrale bereidingen en verkocht geen voorverpakte geneesmiddelen.

3. *De natuurkunde verbeeld door Simon Stevin (1548-1620)*. Stedelijk Museum voor Volkskunde, Brugge. Foto M. Platteeuw.

4. *De H. Amandus patroon van de nering van de kruideniers en apothekers*

Dit kleurrijk glasraam¹⁸ toont ons de H. Amandus in bisschoppelijk ornaat met in de rechterhand de bisschopsstaf en op de linkerhand een afbeelding van de Sint-Amandskapel. Het wezenlijke onderscheid tussen apotheker en kruidenier in het Brugse kruideniersambacht dateert pas van het einde van de 15^e eeuw. Sinds de 14^e eeuw beschikte het kruideniersambacht over een eigen kruidhalle, een eigen reglement en een eigen keure. In de 15^e eeuw beschikten zij ook over een eigen gildekapel toegewijd aan

¹⁸ Het origineel werd in 1976 gestolen toen het zich nog in situ bevond in het leegstaande pand Hoogstraat 39. In 1988 werd het door een getrouwe kopie vervangen voorzien van het monogram van de Brugse glazenier Leo Crul.

4. De H. Amandus patroon van de nering van de kruideniers en de apothekers. Stedelijk Museum voor Volkskunde, Brugge. Foto M. Platteeuw.

hun patroon de H. Amandus. De kapel was gelegen in de huidige Sint-Amandsstraat. In 1797 werd de kapel verkocht, in 1817 afgebroken en in de plaats kwam in 1820 de grote pomp die er nu nog altijd staat. In het reeds genoemde inschrijvingsregister van de kruidhalle komt een voorstelling van Sint-Amandus voor zowel op fol. 71 (een O.L.Vrouw, Sint-Amandus en de H. Dorothea met bloemen en zwaard, 1788)¹⁹ als op fol. 73, een illustratie van J. Beerblock met Sint-Amandus, O.L.Vrouw met Kind en de personificatie van de flora gesymboliseerd door een vrouwenfiguur²⁰.

De tekst op het glasraam luidt: "Sanctus Amandus O.(ra) P.(ro) N.(obis)" (Heilige Amandus bid voor ons).

19 G. MICHIELS, *Iconografie der Stad Brugge*. Brugge, 1968, deel III, p. 58-59.

20 V. VERMEERSCH, *Titelblad uit het Kruideniersregister*. In: *Brugges kunstbezit*. Brugge, 1969, deel I, p. 217-219.

Besluit

Paul Vande Vyvere was uitstekend op de hoogte van de geschiedenis van de farmacie en hij was dan ook de auctor intellectualis van deze vier glasschilderingen die op de eerste plaats bedoeld waren als een huldebetoen aan zijn grootvader. De uitvoering door de Brugse glazenier F. Roderburg kan ook in artistiek opzicht geslaagd genoemd worden weliswaar in de traditie van de middeleeuwse glazenierskunst.

W.P. Dezutter
Rolweg 40
8000 Brugge

APOTEKER HENDRIK BOUTENS (1812-1886) VAN ROESELARE

J. HUYGHEBAERT

Roeselare van groen naar grijs – onder deze titel is recentelijk de metamorfose beschreven die het stadje aan de Mandel doorheen de negentiende eeuw heeft ondergaan (1). Er wordt o.a. een interessant initiatief aangehaald van enkele inwoners die al in een vrij vroeg stadium van de industrialisatie hebben geijverd voor wat meer groen. Hun woordvoerder was Hendrik Boutens (Tielt 1812 - Roeselare 1886), apotheker en lid van de gemeenteraad. Hij zond het college van burgemeester en schepenen op 27 mei 1853 een «memorie over het maken van een speelhof in de stad». Hij bedoelde met «speelhof» niets anders dan wat we heden ten dage een stadspark noemen. Hij had met name de Houtmarkt (thans Polenplein genaamd) graag vol boomgewas gezien, doorslingerd met wandelpaden en met ergens een kiosk tussen al dat groen.

De heer Boutens voert zijn argumenten een beetje van overal aan, maar vooral op de plaatselijke milieuproblematiek legt hij de klemtoon. Van zijn deskundige uitleg zullen de vroege vaders wel wat hebben opgestoken: «de menschen inademen het zuurstof, en ademen wederom de koolstofzuer uit; integendeel het plantengewas inademt de koolstofzuer en uitademt het zuurstof (...)».

De snelle opmars van het fabriekswezen bracht niet alleen de zuiverheid van de lucht in gevaar, maar ook de zuiverheid van het water. Dankzij de bereidwilligheid van John Goddeeris kunnen we uit het betoog de gehele passus lichten waarin naar niemand minder dan Guido Gezelle wordt gewezen : «(...) Dientengevolge moeten deze nijverheden zich bedienen van het water onzer Mandelbeek, dewelke voortijds zoo zeer aangeprezen was voor haren zoo klaren en zuiveren waterloop, en nu ter tijd gansch omroerd en bedorven is; niet een mensch, zelfs niet een dier kan van dit water zijnen dorst laven. Om deze waarheid te bevestigen, neem ik mijnen toevlucht tot het poëtisch werk over eenigen tijd gemaakt, door eenen vermaerden student van ons Klein Seminarie. Dit werkje behelst eene klacht van eene oude wulf staende op den kant van de zelve mandelbeke. 'T is wel waar dat het

(1) J. GODDEERIS, Roeselare van groen naar grijs, in: Mandeldal, XIV, 1989, blz. 97-99.

maer eene wulg is, dewelke deze klagt doet, maer zij beschrijft zeer wel de waarheid, en geeft te kennen dat men eenen cristallen waterloop, nu verandert vind in een moras».

De heer Boutens zinspeelt hier op het gedicht *De Mandelbeke* («Waerom, droeve Wilgeboom...»), achteraf algemeen bekend uit Gezelles bundel *Dichtoefeningen* (Roeselare, 1858). Men kende het in de dagen van Boutens' rekest uit de *Gazette van Thielt*, 13 mei 1852 (2). Gezelle had het als leerling van het Roeselaarse Klein Seminarie in 1848 geschreven (3).

Over de toepasbaarheid van het bewuste gedicht op de industriële verontreiniging van Roeselares oppervlaktewateren kan wellicht worden gediscussieerd. Want ook al ontmoeten we uitdrukkingen zoals «'t Mandelwater schiet nu vuil» en «besmette dampen», toch blijkt met het riviertje niets anders aan de hand dan de aanbouw van een watermolen. Dat mag, vergeleken met wat de spinnerijen intussen aan afvalstoffen loosden, toch wel een peulschil worden genoemd. Maar dit zal de heer Boutens wel geen zorgen hebben gebaard. Aan argumenten had hij immers, zoals al gezegd, geen gebrek. Hij citeerde zelfs een recentelijk uitgevoerd scheikundig onderzoek van het Mandelwater (waar de overheid niet op had gereageerd). Zeer lezenswaard zijn ook de passages waarin hij de heren tracht te overtuigen van de onmisbaarheid van zo'n stadspark voor de zedelijke verheffing van de werkmans. Merkwaardig is verder ook hoe vlot hij, kind van zijn tijd, overschakelt van de positivistische ratio naar het romantisch gevoel:

«(...) Zegt eens, Mijnheeren, is er wel iets ter wereld hetgene onder de oogen een schoonder en aengener gezig oplevert, dan een speelhof? Is er wel een schouwspel bequaemer om de gedachten grooter te maken, en den geest meer tot God te verheffen? Wat zijn de werken der menschen als men ze in vergelijking stelt bij deze van den Almogenden!

Het schijnt dat de Majesteit der bosschen zeer welsprekende moet zijn, dat zij een indrukverwekkende afbeeldsel medebrengen zijner Goddelijkheid; omdat zij in de aloude tijden door de Gallische wilde en barbaersche volkeren verstaen wierden. Gij weet, dat zij nooit in geene afgezonderde plaatsen der bosschen indrongen, zonder van eene religieuze vrees bevangen te zijn.»

Het wekt geen verbazing dat de bevlogen briefschrijver er een tweede dichter bijhaalt: «Geeft den mensch, zegt zeer wel den Poëet Cowper, een speelhof wel geschikt en beplant met sierlijke boomen en bloemen, alwaar den mensch door de doorkruisende wegen dwalende, in zijne droomingen getroost word.» Boutens kende dus de Engelse dichter William Cowper (1731-1800), een melancholisch man met een diep natuurgevoel, wiens meesterwerk *The task* (1785), in rijmloze verzen, bij de romantische jongeren van zijn tijd zeer in de smaak viel. Of ons Roeselaars gemeenteraadslid Cowper echt las, kunnen we natuurlijk niet weten. Maar waarom zou hij geen belezen man zijn geweest? Hij had tenslotte in 1844 de plaatselijke letterlievende maatschappij De Vriendschap mee

(2) J. GODDEERIS, blz. 99.

(3) Zie E. DERLUYN, zo haalde «De Mandelbeke» dan toch de filosoof Gezelle het Seminarie binnen, in: *Gezellekroniek*, VII, 1971, blz. 45-54.

helpen oprichten (allicht voor zijn romantisch temperament een gedroomd oefenpark).

Met de hele organisatie bemoeide zich voorlopig «een commissie dewelke zich zal belasten met het oprichten van eene societeit voor ^{naam} ~~een~~ draegende Vrije Societeit der Vanmonstenaren – een naam die het geheugen zou herinneren van eenen waren ieverigen Vlaemsche liefhebber geweest van 't plantengewas».

Heel levendig was bij die mensen dus de dankbare herinnering aan een der groten uit de geschiedenis van onze vaderlandse natuurwetenschap, met name Jan Baptist van Mons (Brussel 1765 - Leuven 1842). Hij heeft naam gemaakt als natuurkundige, scheikundige en apotheker, en was o.a. van 1820 tot 1835 hoogleraar in de scheikunde, farmacie en landbouwkunde te Leuven. Apotheker Hendrik Boutens zal bij deze pionier der wetenschappen wel college hebben gevolgd.

Die Vanmonstenaren hebben hun groene droom geen werkelijkheid zien worden. Hun woordvoerder Hendrik Boutens, voor wie evenmin een langdurige loopbaan in de politiek was weggelegd, is in de geschiedenis van Roeselare vooral bekend gebleven als de voorzitter van de «Maatschappij van Wederzijdschen Onderstand gezegd der Leopoldisten».

Dr. J. Huyghebaert
Burgstraat 42
9070 Destelbergen

In Biekorf 91, 1991 verscheen van de hand van Dr. J. Huyghebaert een interessant artikel, dat we met toestemming van de auteur graag aan de leden van de Kring voorleggen.

**"DIT IS EEN ZEER GOEDE REMEDIE VOOR DE VRAUW PERSOONEN".
EEN CURIOSUM UIT HET "WINCKEL BOUCK"
VAN HET SINT-JANSHOSPITAAL TE BRUGGE. 1763.**

L.J. VANDEWIELE

Het archief van het aloude Sint-Janshospitaal te Brugge bevat een notitieboek, gebruikt in de hospitaalapotheek, bij de bereiding van sommige medikamenten. Het boek draagt als titel :

Dit is Den winckel Bouck Van het hospital vanden HEYLIGEN JOANNES In Brugghe. Welcken Bouck heeft doen maecken ende in 't geschrifte stellen SUSTER ELEONORA VERBEKE Religieuse ende apotekarisse van het selve hospitael. Op den 22 Julius Int jaer 1751 ende van achter is de tafel. (1)

Het boek werd dus begonnen in 1751 door Zuster Eleonora Verbeke, waarover we in het Obituarium (2) lezen, dat zij geboortig was van Brugge, geproft werd in 1735, "apotekeresse" geweest is gedurende 35 jaar en 40 jaar novicemeesteres en gestorven is op 12 januari 1786, in de ouderdom van 73 jaar. In de apotheek, thans museum, ligt achter de recepteertafel een grote vloertegel waarop te lezen staat :

Dese vloeren syn geleyt door Sa Eleonora Verbeke.

De liefde tot Godt doet alle quaedt breeken.

Anno 1761.

De apotheek werd in het hospitaal opgericht in 1643 en er werd onmiddellijk uitgezien naar een *heerlycke Joncman om te ordoneren de nieuwe Appotheecquerie... ende dese te bedienen* (3). Joannes de Witte werd als apoteker aangesteld en werd in 1650 opgevolgd door Lenaert Ceyson, die de functie waarnam tot 1655. Deze apotekers hebben, zoals toen gebruikelijk, zusters opgeleid tot apoteker, zodat deze, ofschoon zij geen officieel examen aflegden, zich zelf apothekaressen noemden en op hun beurt jongere zusters in de kunst inwijdden. Een gelijkaardig geval deed zich voor in het jezuïetenklooster te Gent, waar een apoteker Jan Bisschop verscheidene broeders tot apoteker opleidde, "die door de Collegien der Provincie vertroeyt wierden tot gherief vande siecken". (4)

Zuster Eleonora Verbeke consulteerde ongetwijfeld verscheidene farmaceutische werken, zeker weten we dat zij Het nieu. verbeterd. en vermeerderd Licht der Apothekers en distilleer-konst van Jan Bisschop en de Pharmacopoea Bruxellensis van 1739 bezat; in het eerste boek schreef zij : *Boeck tot gebruyck van zuster Eleonora Verbeke & nu religeuse in het hospitael St. Jans in Brugge 1741* en in de Farmakopee schreef zij : *Desen Boek is tot ghebruck van suster Eleonora Verbeke, spijsse der wormen als godt belieft en der naer tot ghebruck van de apotekerrey 1749*. Maar zij voelde de noodzaak voor zich zelf en voor haar opvolgers een werkboek aan te leggen om erin de preparaties te beschrijven op "*de lighste maniere om maecken*", zoals zij het zelf schrijft.

Zoals gebruikelijk met dergelijke handboeken, hebben ook andere handen erin geschreven, zelfs toen zuster Eleonora nog de functie van apoteker uitoefende, van 1750 tot 1786 (5). Zo noteerde een medezuster in haar boek een kostbaar en geheim recept, dat zij van een religieuze uit een ander klooster had gekregen. Dergelijke uitwisselingen van recepten zijn niet zeldzaam, zoals ten overvloede blijkt uit het medisch-culinaire receptenboek van 1628 uit het annuntiaten-klooster te Antwerpen (6). In het Brugse boek gaat het om een recept gekregen van zuster Robertine van St.-Catharina, religieuze ziekenmeesteres in het Penitentenklooster te Oudenaarde (7), een remedie waarmede, zo wordt beweerd, honderden vrouwen genezen zijn, die van iedereen verlaten waren :

Dit is een seer Goede remedie voor de vrouw personen

R/ neemt twee dragma salii dij paracelsis twee dragma mirrhe twee dragma aloe dit alles op eenen pot gemeijnen wijn. Laeten 't samen 24 uren weecken ende smorgens 2 wijn ruijmers nuchter innemen en twee uren daer op vasten, en alsoo continuerende tot de flessche uijt is, en is het dat het noch niet genoegh en comt erneemt noch eenen keer, dit is een remedie voor alle vrouw personen die niet wel gereguleert en sijn, den mirre en aloe moet wel gestampt sijn den salii dij paracelsis is alleen te copen tot den apoteker dhondt woonende neffens de penitenten op St pieters tot gendt en al ist dat de geene die dese medicijne sullen gebruijcken hun ordinaire wat verhoogde sij en moeten daerom niet op houden maer de medicine voorts innemen want sij doet tons het meeste affect, met dese remedie sijn met honderden vrouw personen genesen die van alle menschen verlaeten waeren. Aldus Suster Robertine van h. Catharina religieuze sieckemeesterse tot de penitenten tot audenaere. 1763.

Mirre en aloe zijn drastica, die sinds onheugelijke tijden als emmenagoga werden gebruikt en dat zulks in de 18e eeuw nog volop in gebruik was lezen we bij een tijdgenoot, Johannes Schröder, Apotheker te Leiden (8) : *Mirre, deze gom is openende, dryft de Pis af, verwekt de Stonden, bevordert het Baren en dryft de Nageboorte af en Aloe : zy is sterk buikzuiverende, zy verwekt de maendstonden.*

De vraag is echter wat moet verstaan worden onder *salii dij paracelsis*, wat vermoedelijk moet gelezen worden : salis divi Paracelsi, het Latijn was niet de sterke kant van de nonnetjes, zoals uit ontelbare plaatsen in het Winckel Bouck blijkt, waar vele Latijnse benamingen fonetisch worden weergegeven. Dat arcanum was, zoals uit de tekst blijkt, alleen te verkrijgen bij apoteker Dhondt, die woonde naast het penitentenklooster op St.-Pieters te Gent (9).

Een medicina paracelsistica wordt aangezien voor een medicina hermetica en het is in de alchemie altijd moeilijk de juiste betekenis van een definitie te begrijpen. Apoteker Dhondt heeft deze paracelse remedie vanzelfsprekend ergens vandaan en het is niet vermetel te veronderstellen dat hij de formule gevonden heeft in de toen zeer gezagvolle Animadversiones in Pharmacopoeiam Augustianam ejusque mantissam (10)... curante Joannis Zwelferi Palatini M.D. Noribergae 1667. Immers in de *Mantissae Spagyricae* (11), p. 365 treffen we een medikament aan, dat aan Paracelsus wordt toegeschreven n.l. *Flores seu Lilium Antimonii Paracelsi*. Flores zijn de door sublimatie op de wanden neergeslagen lichtere bestanddelen van een bepaalde stof. Zo behoorden tot voor kort de Flores Sulphuris, de zwavelbloem of solferbloem, tot de veel gebruikte geneesmiddelen in de Volksgeneeskunde. De flores antimonii, die Paracelsus, nooit om een superlatief verlegen, Lilium antimonii noemde, was verwant aan de Regulus Antimonii, die lang in de officiële farmakopees figureerde. Uit de farmacodynamische waarde door Zwelfer aan deze medicijn toegekend kunnen we met een tamelijke graad van zekerheid besluiten, dat apothecaris Dhondt deze Flores Antimonii Paracelsi als geheimmiddel bereidde en verkocht. Volgens Zwelfer brengt dit middel redding bij stoornissen in de menstruatie : de oplossing wordt op warmgemaakte tegels gesprendeld en de rook wordt langs onder opgenomen, maar de werking is krachtiger wanneer men die met een vaginale spuit in de baarmoeder inspuist (12).

Antimonium had sinds de publikatie van Basilius Valentinus' Currus triumphalis antimonii (eind 15e eeuw) een uitgesproken purgerende reputatie, denken we maar aan de beruchte pilulae perpetuae !

Zo kwam dit wondermiddel, versterkt met mirre en aloë, in 1763 als een pretiosum van het klooster van Oudenaarde in de apoteek van het Sint-Janshospitaal van Brugge terecht.

*L.J. Vandewiele
Goudenhandwegel 26
9070 Destelbergen*

Noten

1. Sint-Janshospitaal Brugge 1188/1976. Brugge 1976, p. 159.
2. Archief C.O.O. Brugge : Naemen der overleden Religieusen van desen hospitaale 't sedert den jaere 1631. R.I.P.
3. Archief C.O.O. Bruggen, reg. 366, fol. 100 v°.
4. L.J. Vandewiele, Enkele nieuwe gegevens over apoteker Jan Bisschop, jezuïet, Farm. Tijdschr. Belg. 51 (1974), p. 443.
5. Archief C.O.O. Brugge, reg. 527, fol. 121 r°.
6. Ter perse. Zie ook : L.J. Vandewiele, Hoe de zusters Theresianen van Brugge en de zusters Annuntiaten van Antwerpen rond 1600 de krankzinnigen behandelden. Farm. Tijdschr. Belg. 64 (1987), p. 453.
7. Het klooster der Grijsse Zusters of Penitenten van Oudenaarde, ook Magdalenaklooster genaamd, stond sedert 1525 aan de Hoogstraat en werd op bevel van 8 november 1783 door keizer Josef II opgeheven. (Hector Van de Velde, Het Oudenaardsche door de eeuwen heen. Oudenaarde 1946, p.31)
8. Ontslote Kabinet der Simplicia of Enkele Drogerijen... door Johannes Schröder Apotheker te Leiden. Te Leiden, 1741.
9. Volgens de Wegwijzer van de Stad Gent (vanaf 1770) woonde er inderdaad een apoteker Dhondt "by de Penitenten", tot 1783. Meer kon ik over deze apoteker niet te weten komen. Het klooster der Penitenten stond aan de St.-Quintensberg, in de nabijheid van de St.-Pietersabdij, zoals uit eigentijdse stadsplannen blijkt.
10. Commentaar
11. Spagyricae : chemische, in tegenstelling tot galenische.
12. In Menstruis retentis, ex solutione hac, lateribus calefactis aspersâ, fumus ab infra susceptus, praesens fert auxilium; potentius vero agitur, si illa uteri vaginae syringe injiciatur.

DE TELEURGANG VAN DE BEROEMDE BOTANISCHE TUIN VAN PEETER VAN COUDENBERGHE

L.J. VANDEWIELE

Het is geweten dat Peeter van Coudenberghe, de geleerde en alom beroemde Antwerpse apoteker, de eerste privé-hortus van Europa heeft aangelegd, die op zeker ogenblik 600 exotische planten bevatte en volgens de tijdgenoot Guicciardini gold als één der bezienswaardigheden van de stad Antwerpen. Zeer veel geleerden uit verschillende landen hebben de tuin bezocht en hebben er over geschreven in superlatieve termen.

En opeens werd de tuin verwoest.

We weten dit met zekerheid door de eerste biograaf van Peeter van Coudenberghe, Jacob Rol, ouderman der apothekers van Antwerpen, die schrijft : “syne cruythof wirt in de belegeringhe verwoest waerom hy seer bedroeft was. also wirt op corte tyt verwoest die schoone planten die hy met soo vele arbeyt ende sorghe hat verghaert” (1).

Van Coudenberghe was zeer bedroefd ; hij leefde dus nog toen zijn tuin verwoest werd. Volgens Rol is hij overleden op het einde van de eeuw, een rekbaar begrip maar dat wel tusen 1590 en 1599 moet gesitueerd worden. Dus vóór die tijd was zijn tuin vernield.

Volgens sommige auteurs werden de planten door paardenhoeven en soldatenlaarzen in één nacht vertrappeld. Dat het door oorlogsgeweld is gebeurd staat buiten alle twijfel, dat het op één nacht zou gebeurd zijn valt evenwel te betwijfelen : Rol zegt alleen “op corte tijt”.

Men kan zich drie feiten voorstellen, die zijn voorgevallen in 1579, 1583 en 1585 en die de vernieling hebben kunnen veroorzaken.

1. DE SLAG BIJ DEURNE-BORGERHOUT IN 1579

De ‘juiste’ ligging van de tuin van Peeter van Coudenberghe is tot op heden niet bekend. We weten met zekerheid alleen dat hij op het grondgebied van Borgerhout lag. De beroemde Antwerpse koopman-historicus van Italiaansen huize, Lodovico Guicciardini (Florence 1521-Antwerpen 1589) noemde de tuin van Van Coudenberghe “il nobil’ guardino”, gelegen “fuor della porta a S. Jacopo al villagio Borgherault” (2). In het manuscript van Jacob Rol staat : “ende hat synen cruythof tot Borgerhout teghen de beke.”

1. C. BROECKX, Note sur le Liggere des Apothicaires d'Anvers. *Extrait des Annales de l'Académie d'Archéologie de Belgique*, Antwerpen, 1861, p. 12.

2. L. GUICCIARDINI, *Descrittione di tutti i Paesi Bassi*, Antwerpen, 1567, p. 8.

In die tijd was Borgerhout een gehucht van Deurne. Samen telden ze een paar duizend inwoners. De rijke Antwerpse patriciërs in de zestiende eeuw beschouwden deze plaatsen als hun residentieel gebied en bouwden er tal van lusthoven en buitenresidenties.

Op 2 maart 1579 was er een treffen tussen de legers van de Staten-generaal en de troepen van Alexander Farnese onder de muren van Antwerpen. Farnese wenste zich meester te maken van Maastricht om naar Duitse zijde veilig te zijn, maar eerst moest Antwerpen overwonnen worden. De Staatsen werden naar de stad opgejaagd en de Spaanse, Franse, Engelse en Schotse soldaten, die in Borgerhout kampeerden kregen de toelating de weelderige lusthoven buiten de muren te plunderen. Over deze slag bij Deurne-Borgerhout en zijn gevolgen lezen we bij E. De Seyn :

Bij die gelegenheid werden de kerk en het merendeel der huizen in de asch gelegd. (...) Een document van 1580 geeft volgende inlichtingen : in Deurne zijn 133 huizen blijven staan en 146 afgebrand, in Borgerhout zijn 206 recht blijven staan en 280 afgebrand, zonder de hoeven en schuren mee te tellen (3).

Nu is het wel zo, dat er voor de plunderende soldaten in de tuin van Van Coudenberghe weinig zal te vinden geweest zijn, dat hun plunderzucht kon aanwakkeren. Planten, bomen en een serre trekken de soldaten zeker niet aan. Daarom kunnen we veronderstellen dat de verwoesting van de tuin niet in 1579 heeft plaats gevonden ofschoon de mogelijkheid niet moet uitgesloten worden.

2. DE FRANSE FURIE IN 1583

Een tweede mogelijkheid tot vernieling van de tuin van Peeter van Coudenberghe is de verraderlijke aanval van Frans de Valois, hertog van Alençon en Anjou, in de geschiedenis bekend als de Franse Furie.

De hertog van Alençon, die in Antwerpen logeerde, gebaarde op 17 januari 1583 dat hij uit de stad wilde rijden om op de buiten het middagmaal te gebruiken en zijn troepen, die buiten de stad gelegerd waren, te inspekteren. Maar laten we de *Chronyke van Vlaenderen* dit voorval op een smakelijk wijze vertellen :

Terstont zijn de Hovelingen uytgetrocken, en dede van twee Poorten de Ketens ontschaken, seggende, dat sy niet en wisten langhs welcke den Hertog soud uytreyen om sijn Legervolk te gaen besigtigen. De Hooftmans der Borgerye waeren aen beyde de Poorten om hem Eere te doen, Jacob de la Fallie aen de Roo-poort, en Adriaen Vierendeel aen de Kipdorp-poorte, maer met weynige Borgers beset, ter oorsaek van het Middag-mael. Alencon met 200 Edele en andere van sijn Lijf-wagt verselt zijnde, komt ter gestelde ure aen de Kipdorp-poorte, op de welcke zijn bediende den doorgang bereyden, en men sag eenige van buyten de Stadt hem te gemoet komen. Hy was tot aen de tweede Barriere gekomen, daer de Borgerye met ongedeckten Hoofde hem verwagteden, wanneer eenen Fransch-man klaegde, dat sijn Been door het gedrang gebroken was, (dit was het teecken van het Wapen-beroep (4)) aen welcken sekeren Borger met naem Keyser sijnen dienst opdroeg, maer wierdt van den klagenden ghewondt, en terstont wierdt de Burgerlijke Wagt van de Soldaeten besprongen en gedoodt, onder welcke ook was Adriaen Vierendeel den Hooftman. En aenstondts sag men niet alleen de 200 Hovelingen in de Stadt keeren, maer

3. E. De Seyn, *Geschied- en Aardrijkskundig Woordenboek der Belgische Gemeenten*, Brussel, s.d., p. 157.

4. wapen-beroep : sein tot gewapend ingrijpen.

ook Montpensier, Laval en andere, met nog 17 Compagnien Fransche en 4 Benden Ruyterye met vliegende Vendels binnen komen. De eerste bestelden de Vesten (5) van wedersijds de Poorte, en keerden het Canon van de Keyserpoorte tot de Stadt. d'Andere langs Kipdorp-straete liepen tot de Wijngaert-brugghe, andere langs de Nieuw-straet tot op de Beurse. Andere liepen tot op de Marct langs andere weghe, schreeuwende, *Slaet doodt, maer laet de Misse leven : de Stadt is ghewonnen* (6). De Borgers sulcx siende stelden sig in tegenweir, bespanden hun Straeten met Ketens, en stutteden den Inloop der Fransche, hun langs de Vensters veel ramp (7) toe-worpemde. Sy deden soo grooten en kloekmoedigen wederstandt, dat'er veel Fransche wierden gesnevelt en d'andere te vergeefs plaets sogten om te vlugten. Het getal der doode by de Poorte was reedts soo groot, dat den hoop boven de 9 Voeten (8) hoog was. (...) 80 nogtans zijnder ook van de Borgerye gesnevelt in 't Gevegt. Maer de Fransche, onder welcke ook veel Edele waeren, verloren 1500 Mannen van welcke de voornaemste waeren den Sone van den Marschalk Biron, den Heer van Saisseval Slot-voogt van Vilvoorde, de Heer de Thian Slot-voogt van Aelst, en men leest nog het Jaer-schrift van desen bloedigen Togt boven de Poorte van Kipdorp in dese woorden :

aUXILIUM sUIs DeUs (= 1583)

goDt Was VerDaDIger sYns VoLkX (= 1583)

Dus wierdt desen aanleg (9) verydelt. (10)

Het huis De Klok, waarin Peeter van Coudenberghe zijn apoteek had, was gelegen dicht bij de Kipdorppoort en hij zal ongetwijfeld deze moerlemeie van dichtbij gezien hebben ; zijn tuin evenwel lag in de buurt maar toch een heel eind buiten de poort "teghen de beke". Zo is het hoogstwaarschijnlijk dat de tuin onder deze schermutselingen niet zal geleden hebben.

3. HET BELEG VAN ANTWERPEN DOOR FARNESE IN 1584-85

Een langdurig en meesterlijk gevoerd beleg van Antwerpen door Alexander Farnese Parma in 1584-1585 eindigde met de inname van Antwerpen op 17 augustus 1585. Zo de tuin van Peeter van Coudenberghe de slag van Borgerhout en de Franse Furie heeft overleefd, is de kans groot dat hij gedurende het beleg werd vernietigd. We lezen immers in dezelfde *Chronyke van Vlaenderen* :

Alsdan dede Parma ront-om de Stadt alle graen en groen met den wortel uythaelen om aldus het groot gebrek binnen de Stadt sonder hope te stellen van eenigen troost. (11)

Deze derde mogelijkheid schijnt mij de meest aannemelijke ; het was er om te doen dat de bevolking van Antwerpen door hongersnood gedreven zich zou overgeven. Om iedere toevoer vanuit de omgeving onmogelijk te maken werd alle "graen en groen met den wortel" uitgeroeid en zo zal ook de tuin van Van Coudenberghe aan zijn eind gekomen zijn.

5. bestelden de vesten : bezetten de wallen.

6. Sommige geschiedschrijvers zeggen dat de strijdkreet luidde : "Ville gagnée. Vive la Messe !" om de katholieke bevolking voor zich te winnen.

7. ramp : averij, schade.

8. 9 voet : ongeveer 3 meter.

9. aanleg : toeleg, opzet, afkeurenswaardig voornemen.

10. N.D. en F.R., *Chronyke van Vlaenderen. Derde en Leste Deel*. Brugge, 1736, p. 430.

11. O.c. (noot 10), p. 459.

De dan 68-jarige apoteker Van Coudenberghe kon de moed en de energie niet meer opbrengen om zijn tuin nadien opnieuw in te richten, gebroken als hij was door ouderdom, ziekte en familiale tegenslagen. Nu zijn levenswerk was teloorgegaan is ook hijzelf in de anonimiteit verdwenen. In de overlijdensregisters van de Sint-Jacobskerk, zijn parochiekerk, is zijn naam niet terug te vinden. Waarschijnlijk is hij meegetrokken met de grote stroom van 45.000 uitwijkelingen, die Antwerpen toen zijn ontvlucht. Een droevig einde voor zo'n groot man.

*L.J. Vandewiele
Goudenhandwegel 26
9070 Destelbergen*

Summary

The famous botanical garden of Peeter van Coudenberghe in Borgerhout, near Antwerp, was destroyed by military action sometime at the end of the sixteenth century. Three possible historical episodes, which can account for this destruction, are considered here. In 1579, Alexander Farnese gave his soldiers the permission to plunder all the houses outside the town walls. In 1583, the duke of Alençon created a rebellious uproar near Van Coudenberghe's house. Finally, in 1584-85, Farnese besieged Antwerp and had all plants and crops outside the town walls destroyed. This appears to have been the most probable occasion for the destruction of the botanical garden of Van Coudenberghe.

VAN MEESTERWINKEL TOT BOTANICA. DRIE EEUWEN FARMACIE OP DE NEDERLANDSE ANTILLEN

A.M.G. RUTTEN

*Dit artikel is gebaseerd op een voordracht gehouden op de Negende Farmaceutisch Historische Dag, Leiden, 24 maart 1990.

Inleiding

Het Stadhouderschap van Prins Frederik Hendrik (1625-1647) staat bekend als een periode van voortdurende veldslagen van de Noordelijke Nederlanden tegen de Spaanse troepen en uiteindelijk de vernietiging van de Spaanse Armada door Maarten Harpertszoon Tromp. Toch stonden die krijgshandelingen een grote economische bloei niet in de weg, waarbij Amsterdam zich ontwikkelde tot het financiële hart van de wereld in de 17e eeuw.

Het was ook het tijdperk waarin de plannen van de in 1621 opgerichte West-Indische Compagnie, om veroveringstochten te ondernemen naar Brazilië en het Caribische gebied, vastere vorm kregen. De ongeëvenaarde expansie van de Nederlandse handel tot in verre en exotische landen werd door Joost van den Vondel in 1634, het jaar van de verovering van Curaçao, bezongen in een ode [1]:

“Al waar de winst ons voert

Na alle zeeën en kusten;

Gewinzucht liet tot nu geen have onbezocht”. Na de vrede van Breda in 1667, waren de Verenigde Provinciën in het bezit van de volgende nederzettingen in de West:

- op de vaste kust van Zuid-Amerika: Berbice, Essequibo, Demerary, Pomeroy en Suriname;
- op de kust van West-Afrika (de Goudkust): Elmina, Accra (Crèvecœur) en enige factorijen in de bocht van Guinee als Fida en Nassau;
- in de Caribische Zee: de groep van zes eilanden, die het onderwerp van deze bespreking uitmaken.

De laatstgenoemde groep, die de Boven- en Benedenwindse Eilanden omvat van wat nu de Nederlandse Antillen en Aruba worden genoemd, werd in de jaren dertig veroverd.

Op de wereldbol komen de zes eilanden in de Caribische Zee, met een gezamenlijke oppervlakte van circa 1000 km², nauwelijks tot hun recht. Alleen al met Java hadden de Hollanders in Oost-Indië een gebied in handen gekregen dat 137 × zo groot was.

Curaçao

Toch blijken de Nederlandse Antillen vele malen belangrijker – en hun Nederlandse voorgeschiedenis interessanter – te zijn dan hun geringe omvang doet vermoeden. Het grootste, dominerende en farmaceutisch-historisch voor ons belangrijkste eiland is Curaçao, waar door de West-Indische Compagnie na de verovering in 1634 een versterking werd gebouwd, Fort Amsterdam, waarin het tegenwoordige gouvernementshuis is gevestigd.

Hoe werd in Holland gedacht over de verovering van wat maar een dor eiland met wat zout en verfhout zou blijken te zijn? De Zeeuwse Kamer van de West-Indische Compagnie wilde het aan particuliere kolonisatie overlaten, maar Frederik Hendrik en de Kamer van Amsterdam dachten daar anders over. Het eiland moest worden behouden en versterkt om als steunpunt en vlootbasis te dienen in de Caribische Zee [2].

Op Curaçao werd het bestuur in handen gelegd van een directeur, ook wel gouverneur genoemd; op Aruba en Bonaire in handen van een commandant.

Rutten AMG. Van meesterwinkel tot botica. Drie eeuwen farmacie op de Nederlandse Antillen. Pharm Weekbl 1991;126(14):344-7.

Abstract

Three centuries of pharmacy in the Netherlands Antilles

The island of Curaçao is the most interesting and largest island of the Netherlands Antilles. It is of special interest to those who approach pharmacy and its history from widely different directions. After the conquest of Curaçao in 1634 the West India Company soon started building a hospital and pharmacy, called 'meesterwinkel', within the Fort Amsterdam. Besides there were a 'pockhouse' and a 'sweathouse' available for the care of the sick. The 'meesterwinkel' was the first military pharmacy in the Dutch Antilles. The first civil pharmacy or 'botica' appeared at the end of the 18th century.

Samenvatting

Curaçao is het interessantste en grootste eiland van de Nederlandse Antillen. Het is speciaal van belang voor degenen die de farmacie en haar geschiedenis van verschillende kanten willen benaderen. Na de verovering van Curaçao in 1634 begon de West-Indische Compagnie al snel met de bouw van een hospitaal en een apotheek in het Fort Amsterdam. Verder had men de beschikking over een 'pockhuys' en een 'sweethuys' voor de verzorging van zieken. De meesterwinkel was de eerste militaire apotheek op de Nederlandse Antillen. De eerste openbare apotheek of botica werd eind 18e eeuw opgericht.

Aanvaard 15 januari 1991.

Keywords

Curaçao
History of pharmacy
Netherlands Antilles
Pharmacy

Trefwoorden

Curaçao
Farmacie
Geschiedenis van de farmacie
Nederlandse Antillen

Dr. A.M.G. Rutten is apotheker en publicist met speciale belangstelling voor de geschiedenis van de Nederlandse Antillen en Aruba. Zijn adres is Luytelaar 39, 5632 BE Eindhoven.

deur die onder het gezag van Curaçao stond. Dit alles met goedkeuring van de Kamer van Bewindhebbers te Amsterdam. Op de Bovenwindse Eilanden werd, met goedkeuring van de Kamer van Zeeland, eveneens een commandeur benoemd.

Gezondheidszorg

Al spoedig werd bij het Fort Amsterdam een hospitaal ingericht met aangrenzend een apotheek: de meesterwinkel. Evenals de Medicinale winkel in de Oostindische versterking Casteel Batavia, was die eerste Curaçaose Fort-apotheek bestemd voor de farmaceutische verzorging, aanvankelijk van zieke en gewonde bedienden en militairen, maar al spoedig daarna van de slaven van de West-Indische Compagnie. Bovendien werden geneesmiddelen afgeleverd aan de chirurgijns op de belangrijkste Compagnies-plantages: Hato, Roy Canario, Coraal Tabacq en Groot Piscadera, aan het Fort Beekenburg bij Caracasbaai, aan slavenschepen die uit Afrika terugkwamen en aanvulling van hun scheepsmedicijnkist behoefden, of ze werden doorgezonden naar Bonaire en Aruba.

De medisch-farmaceutische verzorging van de dienaren en militairen van de West-Indische Compagnie, van de civiele sector en van de slaven, bracht de behoefte aan regelgeving met zich mee. Al spoedig na de verovering werden dan ook door de directeur op Curaçao verordeningen uitgevaardigd om een zo goed mogelijk leefklimaat voor de bevolking te realiseren.

De West-Indische Compagnie had zo haar eigen strenge regels voor aangelegenheden die de gezondheidszorg betroffen. Deze regels steunden op bepaalde wetgeving in de "Ordre van Regieringe" uit 1629, waarbij het recht van de Republiek der Verenigde Nederlanden in de overzeese vestigingen werd geïntroduceerd. Vanaf dat moment loopt de Hollandse bevoogding als een rode draad door de geschiedenis van de Antilliaanse gezondheidszorg.

Uit de nauwe commerciële en juridische band met Amsterdam is verklaarbaar dat men ernaar streefde wetgeving, ook op het gebied van geneeskundige zorg en hygiëne, zoveel mogelijk te laten overeenkomen met die van het moederland. Voorschriftenboeken, in de Republiek der Verenigde Nederlanden in gebruik, gingen de leidraad vormen op Curaçao.

Wanneer de Curaçaose meesterwinkel werd opgericht, is niet duidelijk, maar het bestaan ervan wordt gewaar als Curaçao het centrum wordt van de slavenhandel. De enorme toewas van de slavenbevolking in de jaren zestig van de 17e eeuw bracht geheel eigen problemen mee voor de medische en farmaceutische verzorging. De aangevoerde Afrikaanse slaven werden geconfronteerd met Europese ziekten, waartegen ze weinig of geen immuniteit bezaten. Aan de andere kant ontkwamen blanken niet aan – zoals de gouverneur aan de bewindhebbers te Amsterdam schrijft – "pestilentielle ziekten die door de slaven worden geïmporteerd en het verbruik aan medicamenten omhoog jagen".

De omzet aan geneesmiddelen was zo groot dat Dr. Laurentius Rudolph Horst, slavendokter en

apotheker, in 1707 de directeur voorstelt op Curaçao een laboratorium op te richten, waar enkele composita zelf bereid zouden kunnen worden. De Amsterdamse Kamer van Bewindhebbers is daar niet op ingegaan. In een bestellijst uit 1701 vraagt Dr. Horst om toezending van onder andere 14 kg van het dure Theriac, naast ongeveer 100 andere geneesmiddelen. Men moet hierbij bedenken dat Curaçao dan nog bekend stond om zijn gezonde klimaat. De kust van West-Afrika en ook de vestigingen in Zuid-Amerika waren veel ongezonder. In 1703 schrijft de directeur van Elmina dat men voor 200 blanken en 160 soldaten meer geneesmiddelen nodig heeft gehad dan voor 3000 in Europa, "... want men verteert hier ongemerkt naar ziel en lichaam" [3].

Het was de Compagnie niet onverschillig wie ze in dienst nam. Het moesten bekwame geneeskundigen zijn en geen "verckenslubbers of katensnyders met een Harderwijkse kackbulle", aldus de bewindhebbers [3]. Daarom werd op Curaçao, het centrum van de slavenhandel, bij voorkeur een Medicinae Doctor als slavendokter aangesteld. Aan de slaven werd alle zorg besteed: het waren tenslotte kapitaalgoederen.

De eerste slavendokter was Dr. Gualterus Schagen, in 1644 gepromoveerd te Utrecht en omstreeks 1670 op Curaçao aangesteld. De slavendokter fungeerde tevens als apotheker in de meesterwinkel. De taak van de Medicinae Doctor werd later, toen de slavenhandel over zijn hoogtepunt heen was en de inkomsten daarvan aanmerkelijk waren teruggelopen, overgenomen door chirurgijns.

Geneesmiddelen

De benodigde geneesmiddelen voor de meesterwinkel werden, na toestemming van de Kamer van Bewindhebbers, vanuit Amsterdam verscheept. Door de lange zeereis en de ondoelmattige verpakking kwamen ze maar al te vaak in bedorven staat aan. Bovendien was Amsterdam karig met het verstrekken van geneesmiddelen, zeer tot ergernis van het bestuur op Curaçao. Herhaaldelijk komen we brieven van de directeur tegen, gericht aan Amsterdam, waarin wordt aangedrongen op regelmatige toezending van goed gevulde medicijnkisten "dewijle door de subtiële lucht hier alles ten eersten bederft en de kragt verliest".

Het was niet alleen de Kamer van Amsterdam die weinig scheutig was met geneesmiddelen voor zijn overzeese vestigingen. De Kamer van Middelburg hield bij haar pupillen de touwtjes nog veel strakker in handen en schrijft in 1739 aan de commandeur van Essequibo dat ze de gevraagde geneesmiddelen niet zomaar zal toezenden, want "Manhafte Lieve Getrouwe" (aldus de aanhef), "er hoeven geen andere regels bij U te gelden als in de Steden van Holland, waar stadsdoctoren hun patiënten uit eigen apotheek voorzien en de armen op de stadsapotheek zijn aangewezen, zodat men goed kan nagaan waar de geneesmiddelen blijven ... Een zo excessieve kwantiteit medicamenten als door U gevraagd, kan nooit door de bedienden en slaven worden geconsumeerd en het moet maar eens afgelopen

zijn met het ongecontroleerd afhalen van medicamenten bij het fort door chirurgijns, die opgeven plantages of zieken te gaan bezoeken ..." [4]. Ook toen al vond de overheid geld voor de gezondheidszorg eigenlijk zonde en gaf ze het veel liever uit aan douceurtjes voor haar getrouwe zaakwaarnemers.

In 1737 schrijven diezelfde bewindhebbers van Middelburg aan de commandant van St. Eustatius, Isaac Faesch, dat zij in consideratie willen nemen alle ongemak van zijn reis naar dat eiland en zij hem daarom – behalve de wens om zegeningen van de Allerhoogste – wat cadeaus toesturen: rode en witte wijn, bier, boter, kaas, gerookt vlees, tong en ham. "Wij hopen dat alles wel geconditioneerd bij UEd. ontvangen en in gezondheid geconsumeerd mag worden".

Het zou wel eens kunnen zijn dat het opgeven van enige door ons bezette eilanden aan de kust van Angola en de herovering van Sao Paulo in Brazilië door de Portugezen in 1648, mede te wijten was aan Hollandse kortzichtigheid inzake de geneesmiddelenvoorziening [5]. Van apothekers was in die tijd op Curaçao nog geen sprake [6]. Pas in 1779 wordt in een publikatie over preferentie van schulden melding gemaakt van apothekers, in 1789 wordt een apotheekbediende genoemd als deurwaarder en in 1793 blijkt een Venezolaanse apotheker, Pablo Cordero, zich te hebben gevestigd in een openbare apotheek.

Negentiende eeuw

In de negentiende eeuw kwam de civiele en militaire farmacie pas tot volle ontwikkeling [7]. De meesterwinkel heeft zich geëvolueerd tot militaire apotheek van het Landshospitaal en het aantal openbare apotheken neemt gestaag toe. Ook de wetgever gaat zich dan bezighouden met de uitoefening van de artsennijverheid. Nadat onder Britse bezetting in 1810 reeds een Comité van geneeskundigen was benoemd dat certificaten van civiele medici en farmaceuten moest beoordelen, werd in 1829 een "Wet op de Policie van apotheken" van kracht, waarin de uitoefening van het beroep werd beperkt tot hen die een examen voor de "Commissie van Doctoren" hadden afgelegd.

Veel steun kon de civiele apotheker van deze wet niet verwachten. Hoewel er in een groot deel van de 19e eeuw geen eenvormigheid was in de wetgeving van Nederland en de Nederlandse Antillen, was men in conflictsituaties en gevallen van twijfel over de beroepsuitoefening, geneigd te refereren aan de Nederlandse wet. Zo werd in 1838 door de Geneeskundige Commissie aan een chirurgijn toestemming verleend zowel de genees- en heelkunde uit te oefenen, als een openbare apotheek te exploiteren. Met voorbijgaan aan lokale wetgeving werd hierbij gerefereerd aan de (Nederlandse) Geneeskundige Staatsregeling van 1818, waarbij men het stadsdistrict van Curaçao aanmerkte als gelijk te staan aan het platteland in Nederland.

In 1840 werd de wet van 1829 aangevuld met bepalingen betreffende de verkoop van geneesmiddelen buiten de apotheek en over het getal der apotheken. De wetgeving maakte het tevens mogelijk op Curaçao de bevoegdheid van burger-

lijk apotheker te verwerven. Wonderlijk genoeg werd in de wet van 1829 vastgelegd dat iedere zich vestigende apotheker examen moest afleggen voor de Commissie van Doctoren ex artikel 5. Dit hield in dat Nederlandse apothekers die hun bevoegdheid hadden verkregen bij Provinciale Commissies voor Geneeskundig Toezicht (tot 1865), op Curaçao weer examen moesten afleggen.

In 1874 werd, in navolging van de Thorbecke-wetten, een nieuwe Curaçaose verordening van kracht, waarbij werd bepaald dat tot de uitoefening van het vak werden toegelaten apothekers met Nederlandse bevoegdheid en zij die in de kolonie door een examen voor de Geneeskundige Raad een acte van bevoegdheid hadden verkregen. Aan de mogelijkheid op Curaçao de bevoegdheid van apotheker te verkrijgen, kwam een eind in 1965.

Hoewel werd gestreefd naar concordantie van de wetten, valt op dat de eis uit de Nederlandse wet van 1865 (art. 4), dat in elke apotheek een exemplaar van de Nederlandse Farmacopee aanwezig moest zijn, niet voorkomt in de Curaçaose verordening van 1874, maar wel in die van Suriname uit 1896.

Militaire apotheken

De militaire apothekers hadden zich te houden aan het reglement dat Koning Willem I in 1815 voor de koloniale medische en farmaceutische dienst had uitgevaardigd en dat de gehele 19e eeuw van kracht is gebleven. Pas medio 19e eeuw werd er een militaire apotheker belast met het beheer van de apotheek van het militaire hospitaal. Tevoren viel de zorg daarover onder de officier van gezondheid en chef geneeskundige dienst. Curaçao lag hierin achter op een andere Nederlandse Westindische kolonie, Suriname, waar in 1815 voor de apotheek van het militaire hospitaal al een militaire apotheker werd aangesteld.

Behalve de apotheek van het militaire hospitaal fungeerde ook het Fort Beekenburg op Caracasbaai, waar een quarantaine-inrichting was gelegen, als afgiftepost voor genees- en verbandmiddelen. Het toezicht daarop viel onder de dienstdoende officier van gezondheid. Er werden ook geneesmiddelen afgeleverd door de civiele geneesheren aan hun eigen patiënten en door de apotheek van het in 1855 opgerichte Katholieke Gasthuis. Geneesmiddelen voor de Armenpraktijk werden aanvankelijk door openbare apotheken aan de Armendokter geleverd. Na 1890 moest deze zelf de levering verzorgen; dat kwam het Gouvernement goedkoper uit, maar was in strijd met de lokale Instructie van 1883 en stuitte dan ook op hevige protesten van de openbare apothekers.

De militaire apothekers hebben een belangrijke inbreng gehad in de opleiding van Curaçaose apothekers. Zij hadden zitting in de Geneeskundige Raad en in verschillende geneeskundige en gezondheidscommissies en hielden zich ook bezig met het onderzoek van waren. Bij gebrek aan apothekers werden in veel gevallen door officieren van gezondheid farmaceutische werkzaamheden verricht.

Openbare apotheken

De vestiging van openbare apotheken in het begin van de 19e eeuw was voornamelijk een zaak van chirurgijns. Deze konden als scheepsmeester vóór 1792 met de West-Indische Compagnie, daarna met de schepen van de koopvaardij of de marine op Curaçao zijn gekomen en kregen van Directeur en Raden admittie als apotheker. De chirurgijns ontpopten zich op de Antillen tot een soort 'manus van alles'; ze waren behalve heelmeeester ook geneeskundige en tandmeester, soms rooimeester, commandeur op de overige eilanden, kantonrechter, koopman en apotheker.

In de 19e eeuw waren er, behalve op Curaçao, geen openbare apotheken gevestigd op de Nederlandse Antillen. De gezondheidszorg op de overige eilanden lag in handen van gouvernementsgeneesheren, die tevens de zorg droegen voor een gouvernementsapothek. Op Bonaire verzorgde van 1841-1871 landschirurgijn-apotheker Walter Bernard Zeppenfeldt het Landshospitaal annex apothek. Uit zijn nauwkeurige aantekeningen weten we welke geneesmiddelen voor de bevolking, die grotendeels uit slaven bestond, medio negentiende eeuw werden gebruikt en voor welke ziekten.

De eerste openbare apotheker op Curaçao in de 19e eeuw, Simon Pradel, was afkomstig uit Martinique en staat omstreeks 1810 geboekt als "apteeker-distillateur". Hij werd opgevolgd door Cornelis Jacobus de Windt, een gewezen chirurgijn bij de schutterij. Na het overlijden van De Windt, twee jaar na zijn vestiging, werd de apothek voortgezet door zijn weduwe met behulp van provisors.

Een voormalige chirurgijn bij het bataljon artillerie, de in Haarlem geboren Dirk de Graaf, vestigde zich in 1822 als apotheker. Zijn apothek werd in 1829 overgenomen door de chirurgijn Carl Wilhelm Zeppenfeldt, die er de naam Willemstads Apothek aan gaf. In 1820 had een broer van deze Zeppenfeldt zich gevestigd in de Stads-Apothek.

De eerste apotheker die op Curaçao examen aflegde als bedoeld in de wet van 1829, was Frederik Anton Scholtz. Hij nam in 1833 de Willemstads-Apothek over en dreef die vijftig jaar lang.

In 1862 werd een apothek gevestigd door Medicinae doctor David Ricardo Capriles. Hij moest hierbij afstand doen van zijn medische praktijk, maar toen enige jaren later de pokken uitbraken op Curaçao, trok de overheid dit verbod weer in.

Botica

In de jaren tachtig en negentig zijn Landskinderen allengs meer gebruik gaan maken van de mogelijkheid om op Curaçao het apothekersexamen af te leggen. De openbare apothek heeft zich toen ontwikkeld tot wat men ter plaatse met

het Papiamentse woord 'botica' aanduidt; een winkel waar men niet alleen terecht kon met het recept van de arts, maar ook voor een veelheid aan triviale artikelen. Daartoe moest de apotheker wel zijn toevlucht nemen, omdat hij niet alleen kon bestaan van de receptuur. Men verkocht daarom ook specerijen, maagbitter, levensmiddelen, bloedzuigers, inkt, pepermunt, gitaarsnaren en een aantal in de volksgeneeskunst en magie geliefde middelen.

Nog belangrijker was de sociale functie die de apothek vervulde in het leven van de mensen als plaats van ontmoeting en informatie, naar Zuidamerikaans voorbeeld. De apotheker of boticario ging zich ook bemoeien met voorlichting op medisch en farmaceutisch gebied. Veel meer dan zijn Nederlandse collega werd hij raadgever bij wie de patiënt terecht kan met vragen over hygiëne, Westerse geneesmiddelen of over de door kruidendokters verstrekte volksgeneesmiddelen, amuletten en dergelijke. Dat leverde persoonlijke relaties op die leidden tot vriendschappelijke banden en tot vertrouwen tussen de betrokkenen in de gezondheidszorg. Voor gratis eerste hulp bij een ongeval ging men naar de apotheker. Hij leverde ook geneesmiddelen aan behoeftigen tegen de halve prijs af, hoewel hij daartoe niet was verplicht.

Het is grotendeels te danken aan de bijdrage die de apotheker aan de hygiëne en gezondheidszorg op Curaçao in de 19e eeuw heeft geleverd, dat de eerste directeur van de Dienst Openbare Gezondheid, Dr. N. Waterman, in 1919 kon schrijven dat het moederland rekening zal dienen te houden met hetgeen op hygiënisch gebied in de kolonie tot stand werd gebracht.

Tot besluit kunnen we stellen dat de beslissing van de Prins van Oranje, Frederik Hendrik, om de Curaçaose eilanden te behouden, van een goede en voorzienende blik getuigde. Ze heeft ons in staat gesteld een stuk interessante farmaceutische geschiedenis aan de vaderlandse geschiedenis toe te voegen.

Literatuur

- 1 Boxer CR. Zeevarend Nederland en zijn wereldrijk 1600-1800. Leiden: A. Sijthoff, 1976:63.
- 2 Van Hulzen J. Onze Westindische geschiedenis. 's-Gravenhage: W.van Hoeve, 1946:94.
- 3 Vrijman LC. Slavenhalers en slavenhandel. Amsterdam: Van Kampen & Zn., 1943:72.
- 4 Archief West-Indische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 814, 1739 Feb 26.
- 5 Unger WS. Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse slavenhandel. Economisch Historisch Jaarboek XXVI, 1956:140.
- 6 Rutten AMG. Ziekten en geneesmiddelen op Curaçao in de eerste helft van de achttiende eeuw. Pharm Weekbl 1990;125:246-50.
- 7 Rutten AMG. Apothekers en chirurgijns. Gezondheidszorg op de Benedenwindse Eilanden van de Nederlandse Antillen in de 19e eeuw [Proefschrift]. Assen: Van Gorcum, 1989.

ZIEKTEN EN GENEESMIDDELEN OP CURAÇAO IN DE EERSTE HELFT VAN DE ACHTTIENDE EEUW

A.M.G. RUTTEN

Inleiding

Nadat de Hollanders erin waren geslaagd Curaçao in 1634 op de Spanjaarden te veroveren, viel het eiland onder de algemene wettelijke regeling die voor heel Nederlands-Amerika of Westindië gold. Deze 'Ordre van Regieringe' had een algemene ondergrond van Romeins recht met belangrijke vaderlandse uitgangspunten en werd aangevuld met scheepsrecht [1]. Overheidsmaatregelen, ook die op het gebied van de gezondheidszorg, waren hierop gebaseerd. Scheepstimmerlieden droegen daarna de benodigde kennis voor ontwerp, bouw en reparatie van huizen en fortificaties aan. Scheepschirurgijns brachten ten slotte de Westeuropese genees-, heel- en artsenijsmengkunst naar het grondgebied van de Westindische Compagnie (WIC).

Hoe de toestand was op het gebied van ziekte en medicatie en welke maatregelen met betrekking tot de volksgezondheid de Spaanse bezetter had getroffen voordat de Hollandse penetratie plaatsvond, is niet bekend. Waarschijnlijk was er geen geneesheer aanwezig, want een Indiaanse bediende van de Spaanse bestuurder Alonso López de Morla, die in 1634 door een musketkogel was getroffen, werd aan boord van een van de Hollandse schepen door de chirurgijn behandeld [2]. Een belangrijke rol moet de Indiaanse 'Piache' of 'Boratio' hebben gespeeld; een sjamanistische priester-medicijnman die ook geneesmiddelen bereidde en afleverde [3].

Geneeskundige verzorging

Al spoedig na de verovering kwamen de Hollanders met plakkaten, ordonnantiën en andere wetten die waren afgestemd op de behoeften van het dagelijkse leven en die ook de gezondheids-

zorg van de Curaçaose bevolking betroffen. Dat was niet het minst het gevolg van de inmiddels ontstane slavenhandel. De bloeitijd daarvan op Curaçao valt tussen 1685 en 1730, met een piek omstreeks 1706. Curaçao fungeerde daarbij als depot en de slaven moesten medisch worden gekeurd en gecureerd. In de aanvang van de 18e eeuw waren er op Curaçao naar schatting 2400 Compagnieslaven en 3500 particuliere slaven, naast 425 blanke families (circa 3400 personen). Te zamen vormden zij een bevolking van ongeveer 9300 zielen [2, 4].

Voor de medicatie kon de geneesheer weliswaar beschikken over medicinale planten en producten van eigen bodem, maar voor een groot deel van het geneesmiddelenpakket was men op het moederland aangewezen. De geneeskundige verzorging in de hier behandelde periode van het blanke bevolkingsdeel – protestante Compagniesbedienden en planters, joden en katholieke zakenlieden – lag voornamelijk in handen van chirurgijns. Daarnaast oefenden enige joodse geneesheren een burgerpraktijk uit.

Op de slaventransportschepen lag de medische zorg eveneens in handen van chirurgijns. De zorg voor de slaven in depot ('negociesslaven') op Curaçao werd echter, voor zover dit maar mogelijk was, toevertrouwd aan een doctor medicinae. Zieke of gewonde slaven konden worden opgenomen in een slavenhospitaal. Slaven vertegenwoordigden tenslotte kapitaal.

Omstreeks 1670 was Dr. Gualterus Schagen, geboren in Wijk bij Duurstede en overleden op Curaçao in 1693, aangesteld als slavendokter [5]. Hij werd in 1688 opgevolgd door Dr. Dionysius van der Sterre die in 1691 overleed, daarna in 1694 door de chirurgijn Johann Paul Ewald en in 1700 door Dr. Laurentius Rudolph Horst, waar-

Keywords

Curaçao
Drug therapy
History of medicine
History of pharmacy
Plants, medicinal

Trefwoorden

Curaçao
Farmacotherapie
Geschiedenis, farmacie
Geschiedenis, geneeskunde
Planten, geneeskrachtig

Dr. A.M.G. Rutten is apotheker en publicist met speciale belangstelling voor de geschiedenis van de Nederlandse Antillen en Aruba. Zijn adres is Luytelaar 39, 5632 BE Eindhoven.

Rutten AMG. Ziekten en geneesmiddelen op Curaçao in de eerste helft van de achttiende eeuw. Pharm Weekbl 1990;125(10):246-50.

Abstract

Diseases and drugs in Curaçao during the first half of the 18th century

The content of a medicine chest left behind by a civil medical doctor and a report on the use of local and West European drugs for the treatment of the sick in Curaçao are described.

Samenvatting

Uit de inhoudsopgave van een medicijnkist die door de erfgenamen van een geneesheer op Curaçao in de 18e eeuw werd verkocht aan de Westindische Compagnie, blijkt dat het geneesmiddelpakket aldaar een Westeuropese signatuur droeg. Dat komt ook tot uiting in het verslag van de Genees- en Heelmeester van het Curaçaose Landshospitaal over de behandeling van destijds heersende ziekten.

Aanvaard 1 november 1989.

Tabel 1

Aanvulling van de scheepsmedicijnkist van "De Nieuwe Beurs van Amsterdam"

Medicamenten	Prijs*	
	pesos	realen
1/8 pond Foely		6
1/8 pond Nagelen		3
1/8 pond Notemusquaar		3
1 pond Theriac	3	
2 ons Camphora	1	2
½ ons Cornu cervi		4
½ ons Antimon. diaphor.		5
1 ons Balsam. sulphur.		6
½ ons Oleum anisi	1	
1 ons Ocul. cancror.		6
4 ons Aloë	2	
1 ons Spir. sal. ammon.		6
½ pond Succ. liquirit.	1	

*1 Peso = 8 realen, dat was ongeveer f 2,-.

van we na 1735 niets meer horen [2 6]. Behalve deze geneesheren, in dienst van de Compagnie, waren er ook militaire en civiele geneesheren werkzaam. In het begin van de achttiende eeuw worden enige Duits-Boheemse chirurgijns genoemd als garnizoensartsen. Het zijn Sigismundus Druschky [6] en Jan Schirowski [7]. In het Fort Amsterdam was een hospitaal gevestigd met apotheek, waar Druschky tot zijn overlijden in 1739 werkzaam was.

Farmaceutische verzorging

De Compagnie had haar eigen 'Meester Winckel' die door de Kamer van Amsterdam werd bevoorraad. Deze Compagniesapotheek verzorgde, behalve de ambtenaren en de 'negociesslaven', ook de eilanden Bonaire en Aruba, de plantages, het Fort Caracasbaai en ten slotte de schepen die uit Guinea arriveerden en voor de thuisreis van medicamenten moesten worden voorzien. Zo verzocht het bestuur op Curaçao in 1706 de Amsterdamse bewindhebbers 'omgaand' te willen zenden: Theriac. Venetum, Diascordium, Aqua Theriacalis en Sal volatile oleosum [8]. Op 28 oktober 1706 werd aan het schip "De Nieuwe Beurs van Amsterdam" met schipper Arend van Geffen, een aanvulling van de scheepsmedicijnkist geleverd (tabel 1). Een soortgelijke leverantie ontving het schip "De Genua" op 14 mei 1707.

De langdurige zeereis en niet altijd doelmatige verpakking van de simplicia hadden tot gevolg dat veel goederen vanuit Amsterdam in bedorven staat aankwamen. Dr. Laurentius Rudolph Horst, slavendokter op Curaçao, verzoekt dan ook op 6 mei 1707 "de Edle Groot Agtbare Heeren ... te considereeren de langheyt van tijd in het oversenden daer selven in Holland de meeste medicamenten niet over een half jaar voor bedervinghe kunnen bewaard worden, ja selvs eer sij hier komen al vele den selven bedorven sijn ..." [9]. Daarom stelt Dr. Horst het bestuur voor een laboratorium op te richten op Curaçao "waarin 3

à 4 oovens om te distilleeren ... daer toch ook al eenige instrumenten aanwezig sijn, soude jaarlijcks eens soodanige simplicia oversonden moeten worden als op bij geleyde catalogus sijn gespecificeerd. Eenige composita ... kunnen door mij geprepareerd worden so dat de winckel het jaar door met goede en versche medicamenten is versien, waarop ik veel beter mijnen staet sal kunnen maaken"

Een uitgebreide lijst van simplicia (totaal 95 stuks) die Horst in het vervolg voorradig wil houden, vergezelde zijn verzoek. Ook sloot hij een lijst in van de verlangde apparatuur: "een ijseren distilers oovenje met sijn toebehoor, 2 groote steenen capellen, 6 steenen retorten met glaazen recipienten, 27 smeltkroesen, 1 blaasbalg, 1 decoctumketel van 7 kannen, 3 koperen pleisterpannen, 70 slaaplakens, 6 pond fijn werck, 10 vellen roodleer, 1 clisteerspijlt, 2 groote glaazen recipienten en een partij kleine vlasses en potten." Met deze opzet zou volgens hem een belangrijke kostenbesparing mogelijk zijn.

Het antwoord van het bestuur is onvindbaar, maar niets wijst erop dat men is ingegaan op zijn voorstel. Uit de brief van slavendokter Horst valt op te maken dat hij tevens als apotheker fungeerde in de meesterwinkel en dat hij soms simplicia opkocht bij een leverancier, door hem als 'Drochist' aangeduid.

Behalve de militaire en Compagniesgeneesheren praktizeerden er civiele geneesheren. Onder hen komen we in 1706 de namen tegen van de chirurgijns J.I.St. Croos en Isaac da Costa, naast die van Dr. med. Daniel Ishac Lopez.

Medicijnkist

De joodse Dr. Daniel Lopez, sinds 1702 op Curaçao werkzaam, liet bij zijn overlijden in 1706 een goed gevulde medicijnkist na, die door de WIC van de erfgenamen werd gekocht voor 200 pesos (ruim f 400,-) [10]. Op zichzelf is dit een opmerkelijk feit, omdat volgens een bepaling van de Kamer van Middelburg uit 1702, de WIC medicijnkisten uitsluitend mocht betrekken van apothekers [11]. De aanwinst werd in het 'Cassa-boeck' van de WIC nauwkeurig opgetekend, waardoor we een inzicht krijgen in het assortiment geneesmiddelen dat destijds in gebruik was [8].

"Cassa rekening van de generale geotroyeerde West-Indische Compagnie

Juny 1, 1706 Mozes Lopez Henriquez en Abraham de Pina. Voor 1 kist met Medicynen, Cruyden en Salven etc. bestaande in de volgende als:

½ lb. Aqua hystericæ	2 ons Pulv. viperonom
½ lb. Aqua v. mathioli	1 ons Extr. juniperi
1 lb. Aqua antepileptica	1 ons Extr. bacc. lauri
½ lb. Aqua benedicta Rulandi	2 ons Spec. diarrhod. abbat.
½ lb. Aqua ad gonorrhoeam	2 ons Pulv. diarrhodon.
½ lb. Oleum scorpionum	1 ons Pulv. diagrydi
¼ lb. Ol. liliorum alb.	2 ons Resina jalappæ
½ lb. Spirit. vini rect.	2 ons Sal vitrioli
½ lb. Ol. mastichinum	3 ons Mater perlarum
¼ lb. Ol. chamaemillæ	2 ons Cinnab. antimonii
2 ons Spirit. vitrioli	3 ons Laudan. opiatum
1 ons Pulv. spernioli crolli	2 ons Lapis bezoar. comp.

¼ lb. Ung. suppurat. anodyn.	2 ons Magist. jovis
1 lb. Ung. altheae	1 ons Castoreum
¼ lb. Elect. theriac. venet.	1 ons Bezoardicum minerale
2 ons Plv. diamargar. frigid.	2 ons Ungula alcis
4 ons Confectio alkermes	1 ons Oleum juniperi bac.
4 ons Hyacinth. pulv.	½ ons Tinct. castorei
1 ons Sal. tart. vitriol.	2 ons Oleum anisi
¼ lb. Pulv. ad Casum	½ ons Sal cardui benedict.
½ lb. Tutia	½ ons Sal centauri minor
½ lb. Pulv. mercur. dulc.	2 ons Spir. carmin. Sylvii
1 lb. Limatura chalyb.	1 ons Spir. sulph. per Camp.
2 ons Pulv. diacarthami	2 ons Elix. propr. Paracelsi
1 ons Trochisci alhandali	2 ons Spir. matricalis
4 ons Antimon. diaphoret.	½ ons Sal absinthii
2 ons Pulv. de gutteta	2 ons Galbanum Paracelsi
2 ons Sal tamarixi	½ ons Oleum cheiri
1 ons Sal tartari	½ ons Oleum cumini
1½ ons Sal succini volat.	1 ons Oleum rorismarini
1 ons Butyr. antimonii	1 lb. Corallium rubrum
½ ons Tart. emeticus	1 lb. Cornu cervi ust. praep.
2 dragmen Ung. filii Zach.	1 lb. Sal prunelli
1 lb. Gummi galbanum	2 lb. Aq. cardui benedicti
½ lb. Sacchar. saturni	2 lb. Aq. cinnamomi
1 ons Aq. papav. erratici	½ lb. Ol. amygdal. dulc.

Partij drooge Cruyden
Partij Plijsters, Eenige gommen & zaaden,
Alles tesaamen voor Ps. 200. -."

Deze opsomming verraaft duidelijk haar relatie tot het Hollandse artsennijbestand. Het zijn voornamelijk middelen die in de Pharmacopoea Amstelredamensis 1636 en D'Amsterdamse Apotheek 1698 voorkomen, dan wel circa twintig jaar later in de Pharmacopoea Amstelaedamensis Renovata van 1726 zouden worden opgenomen. Het merendeel van de medicamenten komt ook voor op de lijst uit 1691 van geneesmiddelen die chirurgijns in hun scheepskist moesten hebben op last van de 'Raad ter Admiraliteit Op de Maze' te Rotterdam [12]. Helaas worden de 'Drooge Cruyden' niet gespecificeerd, maar afgaande op de lijst van simplicia die Dr. Horst in 1707 indiende bij het bestuur, is de veronderstelling gewettigd dat ook deze overeenkomen met de op de Rotterdamse lijst genoemde.

Enige composita uit het bezit van Dr. Lopez zouden terug te voeren zijn op de Augsburger Apotheek van 1564 (Oleum cheiri, Pulv. ad casum) en de Pharmacopoeia Brugensis 1697 (Pulv. de gutteta).

Farmacotherapie

Informatie over de toepassing van deze middelen is schaars. We beschikken slechts over publicaties van chirurgijn Doerffel, die 50 jaar later een aantal ziekten op Curaçao met hun behandeling beschrijft [13]. Van slavenimport en verzorging van een groot aantal 'negociesslaven', het probleem van Dr. Horst, was toen nauwelijks meer sprake op Curaçao.

In die halve eeuw is er wel wat veranderd op het gebied van de medicatie. Het einde van de iatrochemie was al in 1650 met Thomas Sydenham (1624-1689) ingeluid en Herman Boerhaave (1668-1738) wees met zijn 'Opera Omnia Medica' de weg naar een farmacotherapie waarbij ook het nut van plantaardige middelen werd benadrukt.

Carel Doerffel was, zoals hij zelf opgeeft, genees- en heelmeeester van het Landshospitaal op Curaçao. Hij werd daar vooral geconfronteerd met 'kwaadaardige koortsen' in 1754 en 1757. Zijn patiënten waren zowel militairen als burgers, zowel blanken als kleurlingen. In tegenstel-

ling tot de aanhangers van de humorale pathologie, is hij geen voorstander van aderlaten: "het liep gemeenlyk doodlyk af." Met beter gevolg gebruikte hij plantaardige zweet- en urinedrijvende middelen, gevolgd door koortswerende middelen en roborantia. Hij meent dat de blaartrekkende middelen die onder de voet worden aangebracht, uit den boze zijn. Ook hier zijn het voornamelijk geneesmiddelen van Westeuropese signatuur die worden genoemd, aangevuld met enkele plaatselijke simplicia.

In het rapport van Doerffel worden de volgende ziekten en hun behandeling genoemd.

Gele koorts

Als laxantia werden gebruikt een aftreksel van Tamarijn (*Tamarindus indica*), Senna (*Cassia angustifolia*), Manna (*Fraxinus ornus*) en Rabarber (*Rheum officinale*). Als stopmiddel diende een mengsel van zout van Alsem (*Artemisia absinthium*) met limoensap, honing en gerstewater. Daarbij moest veel worden gedronken en Doerffel beveelt een aftreksel van de op Curaçao groeiende Tebink (*Pectis febrifuga*) met saffraan aan. Als 'openende kruiden' laat hij die van de Brandenburger Apotheek (Dispensatorium Brandenburgicum 1698) gebruiken.

Roode loop

Bij 'roode loop' werd Rabarber gegeven met Ipecacuanha (*Psychotria ipecacuanha*) als braakmiddel, gevolgd door Elixir viscerale Hoffmanni als versterkingsmiddel en Rhijnwijn waarin bittere kruiden en staalvijsel waren gemacereerd.

Pokken

In het begin van de Louwmaand (januari) 1757 kwam een bark van Jamaica binnen die met pokken was besmet. Ofschoon als quarantaine het Schottegat was aangewezen, raakte toch een klein deel van de bevolking besmet. Men liet de patiënten een decoct van Contrajerva-wortel (*Dorstenia contrayerva*: Peru en *Psoralea pentaphylla*: Mexico) met Aqua alexipharmaca en Saffraantinctuur drinken.

Enkele gevallen van pokken kwamen ook in andere jaren voor, maar Doerffel constateert: "daar moet geen dispositie bij de Inwoonderen daartoe geweest zijn, omdat deeze anders ligt smettende geen meer vooruitgang gemaakt heeft." Wellicht was de op Curaçao toen al bekende techniek van variolatie daaraan debet [3].

Zinkingskoortsen

Doerffel stond bijna nooit aderlaten toe, maar gaf een decoct van gepelde gerst met Confectio alkermes te drinken. Als koortsmiddel bezigde hij een decoct van Cortex peruvianus (*Cinchona succirubra*) met gerstewater.

Obstipatie werd behalve met sennabladen, Agaricus (*Polyporus officinalis*) en Manna (*Fraxinus ornus*), behandeld met Pilulae Strateni volgens de Pharmacopoea Harlemensis (1693).

Bij zwelling van de voeten werd oraal een decoct toegevend van Alsemtoppen (*Artemisia absinthium*), Alantswortel (*Inula Helenium*) en oranjeschillen (*Citrus aurantium*: de Curaçaose

'laraha'-schillen), "waarmede deeze kwellingen meest verholpen zyn."

Longziekten

Longziekten kwamen veel voor op Curaçao. Vooral het bevolkingsdeel van Afrikaanse herkomst was zeer gevoelig voor longziekten. Daaruit is ook de angst te verklaren van de kleurling voor tocht en het slapen met open vensters [3 14].

Een belangrijk deel van de longaandoeningen betrof tuberculose, een Europese ziekte waaraan de geïmporteerde West-Afrikanen tot dan toe geheel waren ontsnapt. Doerffel adviseerde de patiënten in een van de landhuizen geitemelk te gaan drinken. Zo werd voor extra toevoer van voedingsvetten gezorgd. Dat een tekort aan het in vet oplosbare vitamine A de dispositie voor longziekten vergroot, zou pas veel later worden vastgesteld [14]. Daarnaast werd beperkt aderlaten en purgeren toegepast.

Een patiënt van 25 jaar kreeg na gebruik van de kleding van zijn broer, die aan 'longteering' was gestorven, eveneens deze ziekte. Hij kreeg het advies ezelinnemelk te drinken en de borst in te smeren met een mengsel van foelie-olie en perubalsem. Na 40 dagen was de hoest bijna, en de koorts geheel verdreven maar "schoon hij melk bleef drinken, wilde de hoest toch niet geheel wyken."

Aandoeningen van de urinewegen

De behandeling van een aandoening van de urinewegen betrof toediening van een decoct van althaeae herba (*Althaea officinalis*), verdikt met tragacanth. Na 10 dagen was de toestand van de patiënt al aanmerkelijk verbeterd; met versterkende kruiden werd ze geheel genezen.

Dracontiasis

Blanken zowel als zwarten leden aan 'Bietje di Pia' (Guinea worm). De ziekte werd veroorzaakt door een in de onderhuidse weefsels levende nematode *Dracunculus medinensis*, die zweren aan voeten en onderbenen veroorzaakte "welke ook mij niet verschoonden", aldus Doerffel. Er werden wormdrijvende middelen gegeven, klysma's met vers geperst aloësap (*Aloe vera*) en de huid werd ingesmeerd met Olie van Alsem.

De wormen waren met de eerste slaven-transporten uit Afrika meegekomen naar Curaçao. Omstreeks 1850 was de ziekte hier verdwenen [15].

Verkoudheid

In 1757 waren er veel gevallen van verkoudheid die gepaard gingen met koorts, oor-, tand- en keelpijn. Doerffel behandelde ze met Species aromaticae, Spirit. sal. ammon. anisat. en Sassafras (*Sassafras officinale*).

Jicht, podagra, heuppijnen

Jicht, podagra en heuppijnen kwamen het meest voor in de maand juni. Een volksmiddel was een kataplasma van tot pap gekookte vruchten van Papaya (*Carica papaya*), waardoor de pijn werd verlicht of verdween. De therapie bestond verder uit de toediening van een decoct van Sarsaparilla, Rad. chinae (geen kina maar

Smilax china-knollen) en Resina jalappae (*Ipomoea purga*), naast de kwikhoudende Pilul. arcan. corallin. Paracelsi. Dit is een van de weinige keren dat Doerffel gebruik maakt van een chemisch middel.

Buikklasten

Doerffel geeft aan dat patiënten uit Jamaica naar Curaçao kwamen ter behandeling van "de ziekte die de Engelschen Belly ache noemden of Distorsio hypochondriaca." De behandeling was erop gericht braken te voorkomen, verzachtende klysmata te geven en uitwendig Linim. nervina balsamica te gebruiken. Zodra het braken was opgehouden, werd een emulsie van amandelolie en in water opgeloste Manna toegediend, gevolgd door Elixir purgans van de Brandenburger Apotheek. Tijdens de reconvalescentie werden Pilulae Rufi gebruikt. Doerffel waarschuwde tegen het gebruik van opium.

Besluit

Concluderend waren de geneesmiddelen die in de eerste helft van de achttiende eeuw op Curaçao werden gebruikt, overwegend van West-europese signatuur, hetgeen tot uiting komt in de lijst van simplicia die de slavendokter Horst opstelde in 1707 en in de publikatie uit 1758 van genees- en heelmeester Doerffel van het Landshospitaal. Opmerkelijk is dat Doerffel bijna geen chemische middelen als antimoon en kwik meer gebruikt, terwijl dit een kleine honderd jaar later door Curaçaose geneesheren weer sterk werd gepropageerd [16].

Literatuur

- 1 Ordre van Regieringe soo in Policie als Justicie in de Plaetsen verover, en te veroveren in West-Indiën. 13 oktober 1629. Groot Placaetboek. 's-Gravenhage: 1797, II:1235.
- 2 Hartog J. Curaçao – van kolonie tot autonomie. Aruba: D.J. de Wit, 1961:121, 343, 370.
- 3 Rutten AMG. Apothekers en chirurgijns. Gezondheidszorg op de Benedenwindse Eilanden van de Nederlandse Antillen in de negentiende eeuw [Proefschrift]. Assen: Van Gorcum, 1989.
- 4 Goslinga CCH. The Dutch in the Caribbean and in The Guianas 1680-1791. Assen: Van Gorcum, 1985:243.
- 5 Hamelberg JHJ. De Nederlanders op de West-Indische Eilanden. Amsterdam: S. Emmering, 1979:80.
- 6 Krafft AJC. Historie en oude families van de Nederlandse Antillen. Het Antilliaanse patriciaat. 's-Gravenhage: Nijhoff, 1951:163, 179.
- 7 Archief West-Indische Compagnie 1727; nr. 213 ['s-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief].
- 8 Archief West-Indische Compagnie 1706; nr. 568:fol.43, 82.
- 9 Archief West-Indische Compagnie 1707; nr. 569: fol.295.
- 10 Emmanuel IS, Emmanuel A. History of the jews of the Netherlands Antilles. Cincinnati: American Jewish Archives, 1970:103.
- 11 Van Pienbroek MJ. Een en ander betreffende de pharmacie te Middelburg 15e-19e eeuw. Zeeuws Genootschap der Wetenschappen Middelburg: JC & W. Altorffer, 1919:81.
- 12 Pop GF. De geneeskunde bij het Nederlandsche Zeeween. Geschiedkundige nasporingen. Herdruk bezorgd door ISAM von Römer. Batavia: Weltevreden, G. Kolff & Cie., 1922:35.

- 13 Doerffel C. Aanmerkingen over de in Curaçao van tyd tot tyd in zwanggaande ziekten. Haarlem: Verhandelungen uitgegeven door de Hollandse Maatschappye der Wetenschappen/J. Bosch, 1758:331, 408.
- 14 Kiple KF. The Caribbean slave. A biological history. Cambridge: Cambridge University Press, 1984:140.
- 15 Haneveld GT. Dracunculus medinensis, guineaworm, bietje di pia. In: Statius van Eps LW, Luckman-Maduro E, red. Van scheepschirurgijn tot specialist; 333 jaar Nederlands-Antilliaanse geneeskunde. Assen: Van Gorcum & Comp., 1972:138.
- 16 De Jongh SJ. Verslag der epidemie welke geheerscht heeft onder de equipage van Z.M. Brik Merkuur in 1843 en waaraan 67 lijders in het Militaire Hospitaal te Curaçao zijn behandeld. De Curaçaosche Courant 1843 (13 mei).

GIFBEKER VOOR ABRAHAM BECK. DE DOOD VAN EEN CURAÇAOSE GOUVERNEUR IN 1710

A.M.G. RUTTEN

Inleiding

Bij de aanvang van de achttiende eeuw bevond Curaçao zich onder het semi-publiekrechtelijk beheer van de tweede Westindische Compagnie. Het bestuur berustte bij een directeur, ook wel gouverneur genoemd, en een raad, waarvan de leden werden benoemd door de Vergadering van Tienen. Voor deze raad werden drie of vier leden uit de burgerij gekozen en verder hadden daarin zitting de vier Compagniesbedienden, namelijk de commissaris van 'train en milite', de commissaris van de slavenhandel, de kapitein-luitenant van de milite en de gouverneur (als voorzitter).

Toen gouverneur Jacob Beck in 1708 om gezondheidsredenen uit Curaçao vertrok naar de Verenigde Provinciën, nam Jeremias van Collen tijdelijk zijn functie waar. Van Collen was voordien raadslid en commissaris van 'train en milite' – waaronder werd verstaan de commandant van de troepen en het garnizoen op Curaçao – geweest. Hij volgde in voorrang direct op de gouverneur en verving hem provisioneel bij zijn overlijden.

Moçht Van Collen hebben gehoopt op een benoeming als nieuwe gouverneur, de Heren X en de bewindhebbers te Amsterdam beslisten anders en kozen Abraham Beck, een broer van Jacob, als kandidaat. Deze kwam in 1709 aan op Curaçao en werd als gouverneur geïnstalleerd.

Van Collen had ondertussen niet stilgezeten. Samen met een andere hoge bediende van de Westindische Compagnie, de commissaris van de slavenhandel, had hij nauwe betrekkingen aangegaan met de Franse spion Chourio, om tot voordelige zaken te komen. Dit in flagrante strijd met het desbetreffende verbod van de He-

ren X in patria. Verder participeerde hij in verschillende objecten van joodse zakenlieden.

Abraham Beck merkte na zijn aankomst op Curaçao al vlug dat zijn pad was bezaaid met voetangels en klemmen. In de Raad hadden de heren voortdurend ruzie met elkaar. Slavenscheppen konden niet binnenkomen door de Franse blokkade. Schepen met levensmiddelen vielen in handen van kapers. Door de slechte economische toestand op Barbados trokken bovendien veel joden vandaar naar Curaçao, waar al een tekort aan maïs en vlees dreigde.

De familie Beck stond bekend als zijnde zeer fel tegen de joden [1]. Abraham's broer Jacob was niet zo gesteld op joden, al is de bewering van de Jezuiet Michael Alexius Schabel dat hij ze haatte, ongegrond. Van Abraham Beck wordt echter opgegeven dat hij de joden haatte [2]. In elk geval viel Beck's voorstel – in 1710 gedaan aan de Bewindhebbers van de Kamer Amsterdam – om de immigratie van joden tegen te gaan door een taxe van 20 pesos per familie te heffen, niet in goede aarde bij de machtige joodse zakenlieden.

Vanwege het feit dat hij om zijn positie werd benijd door Van Collen, en met antipathie werd benaderd door de joden, moet zijn directeurschap voor hem geen genoegen zijn geweest. Hij deed echter wat in zijn vermogen lag om er het beste van te maken [3].

Op 31 oktober 1710 werd Curaçao opgeschrikt door het bericht van het plotseling overlijden van Beck. Over de doodsoorzaak werd, voor zover ons bekend is, noch door de Compagnies-doctor Horst, noch door de eerste chirurgijn een rapport opgemaakt. We worden echter tamelijk goed

Keywords

Curaçao
Netherlands Antilles
West India Company
Intoxication

Trefwoorden

Curaçao
Nederlandse Antillen
Westindische Compagnie
Vergiftiging

Dr. A.M.G. Rutten is apotheker en publicist met speciale belangstelling voor de geschiedenis van de Nederlandse Antillen en Aruba. Zijn adres is Luytelaer 39, 5632 BE Eindhoven.

Rutten AMG. Gifbeker voor Abraham Beck. De dood van een Curaçaose gouverneur in 1710. Pharm Weekbl 1990;125(48):1274-5.

Abstract

A poisoned cup for Abraham Beck. The death of a Curaçaoan Governor in 1710

An obvious case of poisoning by plant cyanogens of the Governor of the Dutch Antilles island Curaçao in 1710 is described. At the end of 1708 Governor Jacob Beck was replaced by his brother Abraham Beck. He was not a favourite of the Acting Governor Van Collen and of the Jewish merchants. Soon after his arrival in Curaçao he was confronted with the involvement of high-ranking West Indian Company officials in dealing with the French, such in flagrant defiance of the Dutch Board of "Heren X's" orders. Governor Abraham Beck died suddenly after consumption of an almond milk, prepared and administered by a civil physician.

Samenvatting

In 1710 stierf de nieuw benoemde gouverneur van Curaçao plotseling onder verdachte omstandigheden. De toediening van een drank die was bereid uit bittere amandelen, moet als doodsoorzaak worden aangewezen.

Aanvaard 30 augustus 1990.

geïnformeerd door een brief van de kapitein-luitenant van de militie op Curaçao, Pieter de Senilh, aan de bewindhebbers in patria. Op 13 januari 1711 schrijft hij "... omtrent 6 uren voor zijn doot bij zijn Ed: nogh geweest (te zijn), als wanneer zijn Ed: de minst blijken van te sterven hadde, zijn Ed: hadde van den joodsen Doctor een amandel melk ingenoomen en stierf schielijk daarna. Wie dat zijn Ed: aan de joodse Doctor heeft geraaden weet ick niet, maar ick weet dat kort na zijn Ed: doot zijn lichaam begon te swell en schuym kwam staadigh uyt zijn Ed: neus en mond ... ook is er wel gesproken dan zijn Ed: vergeeven was, hetwelck God bekent is ..." [4].

Uit dit verslag zou men kunnen opmaken dat de toegediende amandelmelk niet met zoete, maar met bittere amandelen bereid moet zijn geweest. De verschijnselen die De Senilh beschrijft, wijzen duidelijk op een blauwzuurvergiftiging [5]. De cyanogene glycosiden van bittere amandelen vormen bij hydrolyse ongeveer 2,5 mg HCN per amandel. Met 20 bittere amandelen (ongeveer 17 g) komt men al op de letale dosis voor volwassenen van 50 mg blauwzuur [6-8].

De vraag waarom de amandelmelk door een civiele arts werd bereid en toegediend, terwijl medici van de Westindische Compagnie – Dr. Laurentius Rudolph Horst en de chirurgijn Sigismund Druschke – aanwezig waren, blijft onbeantwoord.

Wie 'den joodschen doctor' was, geeft De Senilh niet op maar, afgaande op de gegevens van Emmmanuel [3], was er toen maar één civiele joodse 'doctor medicinae' werkzaam op Curaçao. Deze uit Portugal afkomstige geneesheer, Dr. (?) Isaac de Acosta, praktizeerde van circa 1692 tot zijn dood in 1718. We moeten echter de mogelijkheid niet uitsluiten dat er zich tijdelijk een joodse 'visiting doctor' op Curaçao bevond, al hebben we daarvoor geen aanwijzing kunnen vinden. Merkwaardig is dat de naam van Dr. Isaac de Acosta al eens eerder, in 1705, werd genoemd bij een vergiftigingsgeval [3]. In het huis van de joodse marrano Daniel Soares was een Spaanse katholiek na een korte ziekte overleden. De familie Soares werd op grond van een onderzoek dat door de Compagniesgeneesheren Dr. Horst en chirurgijn Jan Schirowski was ingesteld, ervan beschuldigd de man te hebben vergiftigd, maar De Acosta schreef in het Spaans een uitgebreid rapport, met als conclusie dat van vergiftiging geen sprake was. Uiteindelijk werd de familie Soares gedwongen het eiland te verlaten [3].

Na Becks dood werd Van Collen tot gouverneur benoemd. Een van zijn eerste daden was kapitein

Pieter de Senilh een proces aan te doen wegens smaad, waarbij hij er niet voor terugdeinsde de kapitein gevangen te zetten en drie getuigen over te halen tot het plegen van meeneed. Bovendien probeerde hij een aantal raadsheren af te zetten en Dr. Horst te vervangen door een zekere Dr. (?) Coenraad Versteegh, de zoon van een apotheker uit de Jodenbreestraat te Amsterdam. Zijn poging om de integere en slimme Horst een fout te laten maken, liep echter op niets uit, want volgens De Senilh "... weet deese man sigh wel te wagten van de minste faute te begaan".

In laatste instantie werd de daverende ruzie beslecht door de Heren X, die Van Collen gelasten het arrest van De Senilh op te heffen en twee geschorste raadsleden weer in de Raad op te nemen, terwijl twee raadsleden verschoond zouden blijven van het waarnemen van hun functie, "doch desniettemin in hun volkomen eer en fatsoen zouden gehouden worden en later wederom eligible zouden zijn" [9]. Een overzicht van de bestuursstructuur is te vinden in het proefschrift van Rutten [10].

De gegevens over de vermoedelijk opzettelijke vergiftiging van Abraham Beck zijn in de doofpot verdwenen; in de literatuur wordt er althans geen melding van gemaakt.

Literatuur

- 1 Kraftt AJC. Historie en oude families van de Nederlandse Antillen Het Antilliaanse Patriciaat. 's-Gravenhage: Nijhoff, 1951:105.
- 2 Goslinga CCH. The Dutch in the Caribbean and in the Guineas 1680-1791. Assen: Van Gorcum & Company 1985:176-9,243.
- 3 Emmanuel IS. History of the Jews of the Netherlands Antilles. Cincinnati: American Jewish Archives, 1970:102.
- 4 Archief Westindische Compagnie (WICA). 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, 1711:570:638.
- 5 Pereira J. Beginselen der Materia Medica en der Therapie. Naar de tweede Engelse uitgave voor Nederland bewerkt door L.C.E.E. Fock. Amersfoort: W.J. van Bommel van Vloten, 1849(2e deel):755.
- 6 Blacow NW, Wade A, red. Martindale. The extra pharmacopoeia. 26e ed. Londen: The Pharmaceutical Press, 1972:888.
- 7 Weatherall DJ, Ledingham JGG, Warrel DA. Oxford textbook of medicine. 2e ed. Oxford: Oxford University Press, 1988:88.
- 8 Sollmann T. A manual of pharmacology and its application to therapeutics and toxicology. 7e ed. Londen: Saunders Co., 1949:712.
- 9 Hamelberg JHJ. De Nederlanders op de West-Indische eilanden. Amsterdam: De Bussy, 1901. (Herdruk Amsterdam: Emmering, 1979:118.)
- 10 Rutten AMG. Apothekers en chirurgijns. Gezondheidszorg op de Benedenwindse Eilanden van de Nederlandse Antillen in de negentiende eeuw [Proefschrift]. Assen: Van Gorcum & Company, 1989:12-4.

NEDERLANDSE INVLOED IN DE HISTORIE VAN DE CURAÇAOSE GEZONDHEIDSZORG 1634-1900.

A.M.G. RUTTEN

Inleiding

Met gegevens over de geschiedenis van de gezondheidszorg en in het bijzonder over de farmaceutische aspecten daarvan op de Benedenwindse Eilanden van de Nederlandse Antillen: Curaçao, Bonaire en het sinds 1986 in een aparte status opgenomen Aruba, zijn we niet rijk beedeeld. De rol die de Nederlanders vanaf de verovering in de jaren dertig van de zeventiende eeuw als zorgverleners op de Antillen hebben gespeeld, is daarom moeilijk te reconstrueren. De 19e eeuw blijkt in de literatuur nog het meest geliefkoosde tijdperk van informatie te zijn [1-5].

Het onderwerp is zeker van belang, gezien de toegenomen aandacht voor de geschiedenis van onze overzeese gebiedsdelen, en het is een nader onderzoek in de archieven van de Westindische Compagnie waard. Daarbij stonden twee vragen centraal. De eerste vraag betrof de historische wortels van de medisch-farmaceutische zorg, de tweede de resultaten van de Nederlandse bemoeienissen. De speurtocht leverde nieuw bronnenmateriaal op, waarmee enkele hiaten in onze kennis kunnen worden opgevuld.

Om de invloed van de Nederlanders op de gezondheidszorg en de farmacie op de Antilliaanse bezittingen te kunnen beoordelen, moeten we teruggaan naar 1634, het jaar van de Hollandse penetratie. Toen bevonden zich op Curaçao 415 indianen en 32 Spanjaarden. Spanje had, na de verovering van het eiland, de oude rechtsgebruiken van de oorspronkelijke indiaanse bewoners, Arawakken van de Caiquetío stam, geëerbiedigd. Dat werd anders na de komst van de Hollanders en het vertrek van zowel de Spanjaarden als circa 340 indianen. Kunst [6] spreekt dan van 'gedwongen receptie' van recht uit de Republiek.

Bestuur en overheidsmaatregelen

Op Curaçao werd na de verovering in 1634 het bestuur in handen gelegd van een directeur, op Aruba en Bonaire van een commandeur die onder gezag van Curaçao stond. Dit alles met goedkeuring van de Kamer Amsterdam van de Westindische Compagnie.

De Bovenwindse eilanden Saba en St. Maarten vielen onder St. Eustatius. Ook hier werd, met goedkeuring van de Kamer Zeeland, een commandeur aangesteld. Op St. Eustatius was dat in 1671 de chirurgijn Louis Thomas en omstreeks 1700 Jan Simonsz. Doncker, beiden gewezen Compagnies-chirurgijns.

Scheepschirurgijns in dienst van de Hollanders werden belast met de zorg voor de gezondheid van militairen en overige eilandbewoners. Werk was er voor hen, zowel aan boord als aan de wal, voldoende. De soldaten zullen het na de verovering niet gemakkelijk hebben gehad. Velen werden ziek door ongeschikte kleding, ondervoeding en gemis aan persoonlijke hygiëne, anderen door dysenterie, scheurbuik of gele koorts.

Evenals de Spaanse en Portugese soldaten arriveerden de Hollanders op de Antillen en in Brazilië in barokuitrusting: oerdegelijk in Europa, maar geheel ongeschikt voor een tropisch klimaat, waarbij onbelemmerde transpiratie een voorwaarde is voor het in stand houden van een goede gezondheid. Bovendien was de geneesmiddelenvoorziening in heel Nederlands-Amerika voor de bewindhebbers in patria een sluitpost die al vlug voor bezuiniging in aanmerking kwam [7].

Behalve de dienaren van de Compagnie hadden zich omstreeks 1659 ook een aantal sefardische joden met hun gezin op Curaçao gevestigd,

Keywords

Curaçao
Health care
History of pharmacy
Netherlands Antilles

Rutten AMG. Nederlandse invloed in de historie van de Curaçaoose gezondheidszorg 1634-1900. Pharm Weekbl 1991;126(16/17):390-400.

Abstract

Dutch influence on the history of Curaçaoan health care 1634-1900

The Dutch influence on public health started with the establishment of a hospital and a pharmacy in the fort Amsterdam. The location of the pharmacy and the results of this influence are described.

Trefwoorden

Curaçao
Geschiedenis der farmacie
Gezondheidszorg
Nederlandse Antillen

Samenvatting

De Nederlandse invloed op de Curaçaoose gezondheidszorg en farmacie begon met de bouw van een hospitaal en een apotheek achter het fort Amsterdam te Willemstad. De ligging van de apotheek en de resultaten van de beïnvloeding worden beschreven.

Aanvaard 27 februari 1991.

Dr. A.M.G. Rutten is apotheker en publicist met speciale belangstelling voor de geschiedenis van de Nederlandse Antillen en Aruba. Zijn adres is Luytelaer 39, 5632 BE Eindhoven.

die zich op de handel gingen toeleggen. De joden waren zowel uit Amsterdam, als na het verlies van Brazilië van daaruit naar Curaçao getrokken.

Bovendien begon zich in de jaren vijftig van de 17e eeuw de slavenhandel te ontwikkelen en gingen Afrikaanse slaven deel uitmaken van de bevolking. Het ontstaan van de slavenhandel bracht geheel eigen problemen mee. Er werd een *Medicinae Doctor* als slavendokter aangesteld. In een overeenkomst uit 1668 wordt gesproken over de levering van 4000 Afrikaanse slaven aan het eiland Curaçao [8]. Alles wat met de slavenhandel te maken had, werd nauwkeurig vastgelegd in een stroom van Hollandse instructies.

Mèt de 'negotieslaven' werden ziekten als de beruchte epidemieënveroorzakende gele koorts, lepra en dracontiasie, een wormziekte, binnengebracht. In 1695 sloeg de gele koorts (Chocolaadziekte, Zwarte koorts, *Vómito negro*) toe op Curaçao en bleef tot in het begin van de 20e eeuw een dreiging voor alle nieuwkomers uit Europa. Aan de andere kant waren de slaven weer bijzonder ontvankelijk voor drie door de Hollanders geïmporteerde virusziekten: influenza, pokken en mazelen; tevens voor dysenterie en ziekten van de ademhalingsorganen. Tuberculose, pneumonie en kinkhoest veroorzaakten onder hen veel slachtoffers [9].

Onder de bovengenoemde instructies treffen we enkele aan die de goede verzorging van de Afrikanen benadrukken: aan boord van het slavenschip gold de Instructie uit 1699 die betrekking had op voeding, hygiëne en besmettelijke ziekten [10]; aankomende slaven moesten eerst aan de Curaçaose kost wennen [11] en aan zieke slaven moest eten en drinken van goede kwaliteit en een extra vleesrantsoen worden verstrekt [12 13].

Toen in de jaren veertig van de 18e eeuw de inkomsten van de slavenhandel al sterk waren teruggelopen, werd geen medisch doctor meer aangenomen en moest van Amsterdam de geneeskundige zorg door de – goedkopere – chirurgijns worden waargenomen. De geneeskundige zorg voor de dienaren en militairen van de Westindische Compagnie, voor de civiele sector en voor de slaven bracht de behoefte aan regelgeving met zich mee. Al spoedig na de Hollandse penetratie werden dan ook door de directeur op Curaçao verordeningen uitgevaardigd die tot doel hadden een zo goed mogelijk leefklimaat voor de bevolking te realiseren. De Westindische Compagnie had haar eigen strenge regels voor aangelegenheden die de gezondheidszorg en de hygiëne betroffen. Het schoonhouden van straten en het storten van vuil en afval is een voorbeeld, want "gemelde vuyligheden kunnen wel contagieuze ziekten meebrengen" [14]. Andere voorbeelden zijn in de 'Articul-Brief' van de Westindische Compagnie uit 1675 over het werk van chirurgijns [15], in het Reglement voor Bonaire uit 1761 dat betrekking heeft op de taak van de 'chiricyn' [16] en in de vele instructies voor schippers betreffende zieke en gestorven Afrikanen op hun slavenvaart te vinden [17 18]. We kunnen in dit verband nog vermelden de Instructie voor 'sieckentroosters' van 4 januari 1675, een dito over het emballeren van medicijnkisten van 26 oktober

1768, over de betaling van 'medicamenten voor onordentelijke siekten' van 17 maart 1704, over vergoedingen in geld bij 'pijn, smarte en verminkingen' van achtereenvolgens 1708, 1709, 1714 en 1743 [19]. Ook de instructies uit 1684 voor het verzamelen van medicinale kruiden in de nederzettingen van de Westindische Compagnie [20] en de Ordonnantie voor St. Eustatius uit 1783, waarbij het chirurgijns verboden werd tegen pokken te inoculeren [21 22], behoren hiertoe.

Al deze verordeningen steunden op bepaalde wetgeving in de 'Ordre van Regieringe' uit 1629 [23], waarin artikel 62 de mogelijkheid voor de Raad van de Kolonie openstelde tot het uitvaardigen van lokale wetgeving als plakkaten, keuren, resoluties, ordonnantiën en andere wetten: juridische maatregelen die waren afgestemd op de behoefte van het dagelijkse leven. Wel was goedkeuring achteraf van de Kamer van Bewindhebbers te Amsterdam vereist. De genoemde Ordre introduceerde recht uit de Republiek en bleef wetgeving tot 1869.

Uit de nauwe commerciële en juridische band met Amsterdam is verklaarbaar dat men er van de aanvang af naar streefde wetgeving, ook op het gebied van de geneeskundige zorg, zoveel mogelijk te laten overeenkomen met die van het moederland (art. 16 Ordre). Officiële stukken moesten dan ook in de 'Nederduytse taale' zijn gesteld [24]. Voorschriftenboeken en farmacopeeën, in de Republiek der Verenigde Nederlanden in gebruik, gingen de leidraad vormen op Curaçao, al vond men het niet nodig dit expliciet vast te leggen. Zo werd de *Pharmacopoea Neerlandica* Ed. Quarta pas in 1906 bindend verklaard op de Nederlandse Antillen. Een gevolg was dat het geneesmiddelenarsenaal van de aanvang af een duidelijke Nederlandse signatuur droeg en de Hollandse bevoogding als een rode draad door de geschiedenis van de Antilliaanse gezondheidszorg waarneembaar is [25].

De inhoud van de medicijnkist van een civiele geneesheer op Curaçao [26 27], die van de scheepsmedicijnkist aan boord van een slavenschip [28] en de lijsten van simplicia en composita die nodig waren in de 'meesterwinkel', de hospitaal-apotheek van de Westindische Compagnie te Willemstad [29], bevestigden dit voor het begin van de 18e eeuw. In de 19e eeuw vindt men in de lijst van geneesmiddelen die in de apotheek van het Landshospitaal op Bonaire aanwezig waren, een aanvullend bewijsstuk [3].

Al deze gegevens zijn maar op één manier te interpreteren: patria wenste dat in zijn koloniën de bepalingen en gewoonten van Holland, ook op medisch-farmaceutisch gebied, tot richtsnoer werden genomen. Toch werd daar nog weleens van afgeweken. Van de zes geneesmiddelen bijvoorbeeld die Dr. Isaac de Acosta in 1705 aan een patiënt verstrekke, waren er twee die niet voorkwamen in Nederlandse farmacopeeën maar wel in de Spaanse: *Unguentum Zaccharias* en *Jarabe de Culantrillo* (stroop van schubvaren = *Ceterach officinarum*).

Geneeskundige hulp

Of wellicht de Hollandse invloed ook was waar

te nemen op een aantal Britse Caribische eilanden, valt niet te zeggen door gebrek aan gegevens. Tussen 1713 en 1830 behaalden namelijk 22 studenten – onder andere uit Barbados, Antigua, Jamaica, St. Kitts en Demerara – een MD-titel aan de Universiteit van Leiden en volgden velen de colleges zonder een graad te behalen [30].

Naast de officiële en dominerende westerse geneeskunst en farmacie kende men al spoedig na de komst van de slaven een officiële geneeskunst, nauw gerelateerd aan Afrikaanse magisch-religieuze praktijken en aan het gebruik van inheemse kruiden. Op de autochtone geneeskunst had de Hollandse geneesheer weinig greep, maar het kwam allengs wel tot een uitwisseling van gegevens.

De geneeskundige verzorging van zowel de diënen van de Westindische Compagnie als van de burgerij werd waargenomen door doctores medicinae en chirurgijns. De geneesheren concentreerden zich op individuele gevallen of plaatselijke letsels en negeerden de onrechtmatige sociale en economische structuren waar de patiënt zich in bevond. Voor de behandeling van haar eigen personeel betaalde de Westindische Compagnie per jaar 220 pesos (circa f 440,-) aan de Compagnies-chirurgijns en aan de doctoren ongeveer 400 pesos [31]. Tot 1644 was er op Curaçao slechts één chirurgijn aanwezig, daarna werd met het oog op de verzorging van de slaven op Bonaire een tweede aangesteld.

De zorg van de chirurgijns van de Westindische Compagnie strekte zich ook uit tot de gouverneur, want de gewonde en zieke Peter Stuyvesant werd in dat jaar "... wegens de certificatie ende verclaringen van de barbiers" naar

Nederland gezonden, omdat het in zijn geval "... tott geen cure ende volcomen genezinge can gebracht worden in deese warme landen ..." [32]. Vreemd is dat de (vermoedelijk opzettelijke) vergiftiging van gouverneur Abraham Beck in 1710 wordt toegeschreven aan een drank die was verstrekt door een niet genoemde joodse dokter, terwijl er een medisch doctor van de Westindische Compagnie, Laurentius Rudolph Horst, aanwezig was [33 34].

Behalve de genoemde Dr. Horst was in het begin van de 18e eeuw op Curaçao nog de chirurgijn Sigismund Druschke (of Druschky) aanwezig op het fort Amsterdam. Op het fort Beekenburg werkte chirurgijn Michiel Ernst Smit en op de plantage Hato, Pieter Schot en Casper Bronswinkel, allen Compagnies-chirurgijns. Op Bonaire beschikte men over de onderchirurgijn Hendrik van Swieten, maar op Aruba – waar bijna geen Afrikaanse slaven werkzaam waren – vonden de bewindhebbers medische hulp voor de bevolking kennelijk niet noodzakelijk [35].

Voor de doctoren was een professionele opleiding slechts mogelijk in Europa, en Leiden had in de eerste helft van de 18e eeuw met Boerhaave een grote aantrekkingskracht en invloed op Westindische aspirant-medici. Ook sefardische doktoren, om hun geloofsovertuiging gevlucht uit Spanje of Portugal, praktizeerden vanaf 1659 op Curaçao. De chirurgijns, die aanvankelijk als scheepsmeester met de schepen van de Westindische Compagnie of de Hollandse krijgsmacht waren gearriveerd, oefenden niet alleen de genees- en heilkunde uit op de eilanden, maar fungeerden later ook als apotheker, kantonrechter, rooimeester enz. Een groot deel van de chirurgijns die door de Westindische Compagnie waren gecontracteerd, was van Duitse afkomst [36].

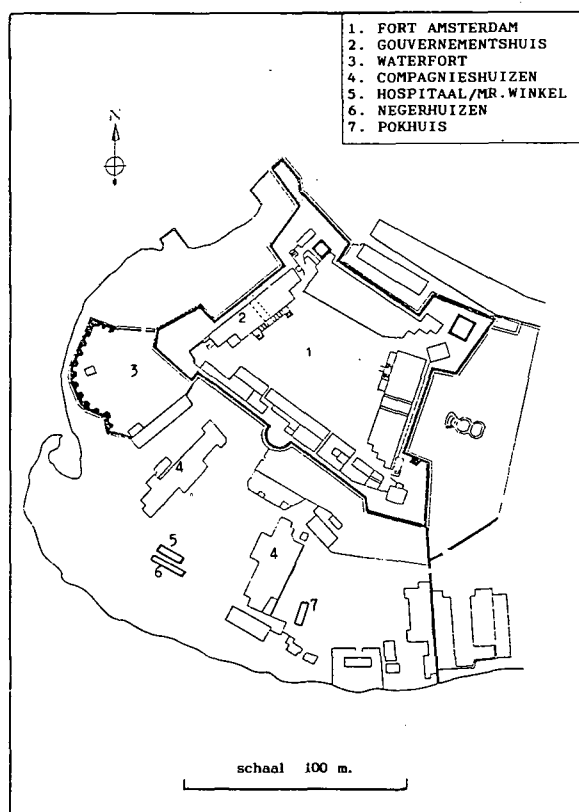
Meesterwinkel en medische zorg in de 17e en 18e eeuw

Evenals de Oostindische Compagnie omstreeks 1640 in Casteel Batavia de beschikking had over een Chirurgijnswinkel of 'medicinale winkel' [37], kende men op Curaçao een 'meesterwinkel' of 'meesterswinkel' van de Westindische Compagnie [38]. Met de oprichting daarvan werd het fundament gelegd voor de Hollandse invloed op de medisch-farmaceutische zorg. Over deze eerste militaire apotheek op Curaçao was tot op heden niets bekend.

Hoewel we kunnen aannemen dat vanaf de verovering van Curaçao en de bouw van het fort Amsterdam de aflevering van geneesmiddelen in het hospitaal 'Agter het Fort' plaatsvond, wordt het bestaan van een dergelijke Compagnies-apotheek pas duidelijk als Curaçao het centrum wordt van de Hollandse slavenhandel. Een goed inzicht in de gang van zaken rond hospitaal en apotheek wordt belemmerd omdat de archieven van de eerste Westindische Compagnie over de jaren 1634-1674 zeer incompleet zijn.

Op grond van de informatie uit oude kaarten [39-41] kunnen we echter tot een reconstructie komen zoals in figuur 1 is aangegeven. Hospitaal en meesterwinkel moeten gevestigd zijn geweest

Figuur 1
Het fort
Amsterdam

in een gebouw van circa 15 m lang, gelegen achter het fort Amsterdam en van de zee kant afgeschermd door de negerhuizen. Het gebouw was waarschijnlijk grotendeels van hout opgetrokken. Rekeningen uit 1695, 1697 en 1699 maken melding van houtleveranties voor reparaties en van een 'combuys', een tafel en kasten in de meesterwinkel [42]. Oostelijk gelegen bevond zich volgens een kaart uit 1754 ook het pokhuis, maar op een rekening van houtwaren uit 1698 wordt nog gesproken over "Het Pockhuys aen de Overzijde" [42]. In 1699 werd ook hout geleverd voor het maken van 'sweetbancken' in de 'Corteguarde', een verbastering van het Corps de Garde: ruimten onder de torens die dienden voor zweetkuren en tot logement van de troepen.

Honderd jaar later blijkt het hospitaal, volgens de kaart van H.J. Abbring [43], iets in noord-oostelijke richting te zijn opgeschoven.

In het fort Amsterdam zelf was een 'Huys voor den chirurgyn majoor' gereserveerd, de tweede chirurgijn moest zich tevreden stellen met een huis achter het fort bij het hospitaal. Werd het aantal op te nemen patiënten te groot, dan namen men zijn toevlucht tot een huurhuis dat als noodhospitaal werd ingericht. In 1737 kwam het konvooschip Ter Meer met ongeveer 80 zieke soldaten aan op Curaçao. Circa vijftig zieken die men niet kon onderbrengen, werden toen gehuisvest op 'de overkant of Otrabanda' [44].

Geneesmiddelenvoorziening vanuit Amsterdam

Van apothekers is in de 17e eeuw nog geen sprake. De benodigde geneesmiddelen, verbandstoffen en utensiliën voor de Westindische Compagnie werden, na toestemming van de Kamer van Bewindhebbers, vanuit Amsterdam verscheept. Door de lange zeereis en de ondoelmattige verpakking kwamen ze maar al te vaak in bedorven of beschadigde staat aan. Bovendien was Amsterdam karig met het verstrekken van geneesmiddelen voor de meesterwinkel, zeer tot ergernis van het bestuur op Curaçao. Directeur Jacob Beck schrijft op 12 juni 1707 aan de bewindhebbers dat de laatst uit Amsterdam gestuurde medicijnkist te weinig medicamenten bevatte en hij genoodzaakt was een kist over te nemen van een overleden joodse doctor, Daniel Ishac Lopez. Tevens wil hij benadrukken dat de medicamenten "... niet tot privé voordeel werden geconsumeerd maar wel tot dienst ende nut van de Compagnie zodat UEd. de noodzakelijkheid ziet ons behoorlijk te proviandeeren ..." [45-46].

De gebrekkige wijze waarop de geneesmiddelen in Amsterdam werden verpakt en te scheep gingen, was voor Dr. Horst herhaaldelijk aanleiding tot protesten. In een 'Memorie' van 1709 schrijft hij de bewindhebbers te Amsterdam dat "nadien de laeste rijs veele van de drooge medicamenten sijn bedorven door het slecht inpakken in papier, van vitriool, salpeter en andere scherpe souden, daer de pott. van stucken was, soo dient tot memorie dat deselve in vaatjes behoorden gekuypt te worde, de droogeryen in een apart casje en de opiata of confecties met goede blicke of tinnen bussen versien ..." [47-49].

Uit een verzoekschrift van Horst aan de be-

windhebbers om aanvulling van de voorraad geneesmiddelen in de meesterwinkel voor het jaar 1707, blijkt dat het om een zending gaat van 20 radices, 2 cortices, 7 ligni, 13 herbae, 8 flores, 12 fructus, 17 gummae, 15 resinae. 11 olea, 1 emplastrum, 36 mineralia en 10 chymica. Een aantal samengestelde geneesmiddelen wil Horst in het vervolg zelf op Curaçao gaan bereiden [29]. Een bestelling voor instrumenten "welcke in de Winkel van nooden syn" uit 1705 betrof: "een saeg, krom mes, kleyne afbijter, mondschroef, speculum uteri, lanceten, catheter, setonnaalden, kromme schaer, distilleerketel met helm en slang, 2 beschlooten seefkens, witte potjes, glaesjes, suppositorialeepel, clisteerspuyt, trechter, olymaetjje, pleisterkeetel, eenige glaesen kolven, helmen en retorten, glaesen fysel, fynwerck, pleister doeck, vellen roothleer en een groote lamp." Of dat alles ook werkelijk geleverd werd, onttrekt zich aan onze waarneming. De vele klachten wijzen er echter op dat Amsterdam vaak niet of nauwelijks inging op de verzoeken. Bij een inventarisatie van de meesterwinkel in 1705 wordt dan ook opgemerkt dat "al de voornoemde medicamenten meerendeels door ouderdom bedorven en van genen kracht sijn".

Bestellijsten voor Amsterdam uit 1701 en 1706 [28-29] en de afleveringslijst van geneesmiddelen voor een schip met gewonden van de Oostindische Compagnie [50] dragen een duidelijk Hollandse stempel. Dat neemt niet weg dat men ook de invloed van het niet meer dan 100 km verwijderde Spaans georiënteerde continent kan waarnemen. Vreemd is ook dat het Nederlandse geld op Curaçao geen vaste voet kreeg; tot het laatst van de achttiende eeuw kende men geen ander muntstelsel dan het Spaanse en werden alle prijzen voor geneesmiddelen uitgedrukt in pesos.

Behalve uit Amsterdam betrof de meesterwinkel soms ook geneesmiddelen en utensiliën van leveranciers op Curaçao zelf. In 1703 werd een zekere Meester Christiaen betaald voor 8 pond theriac en zalven, in 1706 werden door Meester Tamme Degenaeer enige emplastra (samen f 20,-) en 4,5 pond theriac (circa f 22,-) geleverd en van Meester Isaaq Nucella werden in 1709 "8 dosen Theriacum Andromach" voor ongeveer f 30,- en "een vlas Balsamum copaivae" voor f 10,- ingekocht. De rekeningen werden betaald door de Westindische Compagnie.

De geneesmiddelen werden bereid en afgeleverd door de slavendoctor zelf en met het tamelijk dure theriac (een mengsel van opium en een groot aantal andere middelen) was men niet zinnig, want "... bij de negociesslaven kan men er niets in krijgen zonder met Theriac vermengd en daarvan dus veel geconsumeerd wordt ...", aldus verdedigde Dr. L.R. Horst in 1707 de indrukwekkende consumptie daarvan. We zien de hoeveelheid theriac aanvankelijk dan ook groeien: in 1701 wordt 13 pond besteld, in 1707 32 pond, in 1709 20 pond, maar in het jaar 1710 komt geen theriac op de bestellijst voor (er kwamen dat jaar slechts twee slavenschepen binnen door Frans-Spaanse blokkade) en later, in 1736, is maar 7 pond nodig.

De goede verzorging van de slaven door een Hollandse medisch doctor had niet zozeer een hu-

mane als wel een commerciële grond: slaven waren kapitaalgoederen. Hoewel dat ook gold voor de Britse Westindische eilanden, was de verzorging daar toch aanmerkelijk slechter. Sheridan schrijft dat tot het eind van de 18e eeuw in Brits West-Indië slechts sporadisch *doctores medicinae* kwamen, die zich bovendien uitsluitend bezighielden met de blanke bewoners. In het slaventijdperk moesten zieke slaven op Jamaica en Barbados voor zichzelf zorgen, of ze werden behandeld door apothekers of chirurgijns die hun opleiding in de praktijk hadden ontvangen [30].

Is er in het begin op Curaçao alleen sprake van een overheidsapothek, de meesterwinkel van de Compagnie, over de aanwezigheid van een civiele apotheek in het laatste kwart van de 18e eeuw krijgen we meer zekerheid. Een publikatie uit 1779 over preferentie van schulden spreekt van een doctor, chirurgijn of apotheker en in 1789 wordt een 'apothekbediende' aangesteld als deurwaarder. In 1793 fungeert een zekere Pablo Cordero als civiel apotheker op Curaçao.

Inmiddels waren in de waaggelden vanaf 1740 tarieven opgenomen voor een aantal geneesmiddelen [51] en bracht 1791 het roemloze einde van de tweede Westindische Compagnie. Het bestuur van de Compagnie ging over op de Staten-Generaal en in 1792 begon de Raad der Colonien zijn werkzaamheden. Voor de Nederlandse Antillen brachten deze mutaties weinig verandering; ook aan het einde van de 18e en in de 19e eeuw kon men zich niet onttrekken aan de Hollandse bevoogding op maatschappelijk en politiek gebied. In 1797 wordt het verzoek van de landschirurgijn op Bonaire om geneesmiddelen afgewezen omdat men vond dat hij daarmee, naar het oordeel van het Bestuur, niet zuinig genoeg omsprong [3]. De tijd van het grote beknebelen, ook op welzijn en medische zorg, was met de negentiende eeuw aangebroken. "Waar wij grote rijkdommen hebben verworven door de slavenhandel in Westindië, waar miljoenen ten bate kwamen van de Nederlandsche schatkist ... moeten wij nu toonen dat wij ook willen geven aan die eilanden waar de nood het eischt ..." moest het kamerlid Van Kol in 1900 bij de Beraadslagingen in de Tweede Kamer nog eens benadrukken [52-53].

Resultaten van de bemoeienissen op medisch gebied

Ten tijde van de verovering van Curaçao beleefde de iatrochemie haar hoogtepunt. De stichter was Paracelsus die in het begin van de 16e eeuw een grote uitbreiding van de chemische geneesmiddelen, zoals antimoon en kwik, propageerde.

Omstreeks 1700 zal de op Curaçao aanwezige Hollandse geneesheer zeker de ideeën hebben uitgedragen van de Leidse hoogleraar Frans de le Boe Sylvius (1614-1672), een voorvechter van de iatrochemie. We zien dit bevestigd aan de gebruikte geneesmiddelen, ongeveer een derde deel betreft chemicaliën. De kennis van de bouw en de verrichtingen van het menselijk lichaam had in de 17e eeuw al een hoge graad van volmaaktheid bereikt. Van een structurele aanpak van de medische hulp was echter geen sprake. Wat kon

worden geboden, was een pragmatische aanpak, symptoombestrijding en korte-termijnoplossingen. Toch moet men de veel bekritiseerde hulp van de medisch doctor en de chirurgijn uit die tijd niet onderschatten. Weliswaar lieten veel zieken het leven door het, toen in de mode zijnde, aderlaten en purgeren, of door intoxicatie met giftige metaalzouten, maar in het geneesmiddelenarsenaal bevonden zich zeker bruikbare en werkzame middelen, die ongetwijfeld voor velen levensreddend waren en waarvan een aantal tot op heden nog toepassing vindt. Het verlengen van de levensduur van de patiënt, een vertraging van het ziekteproces en het onder controle brengen van lichamelijke symptomen behoorde in het tijdsbestek waarover wij spreken tot de mogelijkheden van een vaardige arts. En als bekwaam en consciëntieus moeten we de Hollandse geneesheren die op de Overzeese bezittingen prakticeerden, zeker beschouwen. Als ze tot de uitzonderingen behoorden, werden ze wel hardhandig gecorrigeerd. In Elmina werd in 1766 een Hollandse chirurgijn, Gilbert Petri, aan land gevangen gehouden en gepijnigd door de inwoners, omdat hij een niet-geslaagde operatie op een van hen had verricht [54]. Bij het ontbreken van statistisch materiaal moeten we, wat het resultaat van hun werk op de Antillen betreft, ons echter tevreden stellen met gegevens uit de schaarse medische verslagen [28].

Men kende opium, dat bij diarree een letale afloop door vochtverlies kon tegengaan en dat, naast de hyoscynamushoudende preparaten (onder andere *Requies Nicolai*), als slaap- en pijnstillend middel werd toegepast. Men kende effectieve laxantia, drastica en abortiva, de bloedstelpende ijzerzouten, de koortswerende kinabast, de nog heden gebruikte carminativa bij maagstoornissen en wondzalven als *Aegyptiacum*. Het gebruik van zinkoxide en zinkzouten, zoals *Tutia preparata* en *Vitriolum album*, uitwendig en als emeticum en nervinum, is ook heden nog bekend. Uit ondervinding wist men dat scheurbuik door gebruik van verse groente en fruit was te voorkomen of te genezen, en dat hygiëne, zowel aan boord als op de wal, belangrijk was ter voorkoming van ziekten. Men wist niets af van microbiële infecties, maar ervaring had geleerd dat men 'miasmen' of kwade luchten te lijf kon gaan met wat wij nu beschouwen als desinfectantia: zwaveldioxide uit brandend kruit en fenolen uit brandende pek of uit jeneverbesen [55].

De ontdekking van Amerika had ook de bekendheid met nieuwe waardevolle geneesmiddelen tot gevolg, zoals *Ipecuanhawortel* die bij amoebeninfecties en als braakmiddel werd gebruikt en *Guaiac-hout* en *Copaivabalsem* tegen syfilis. Met sommige middelen kon men ziekten, zoals de veel voorkomende longaandoeningen en lues, weliswaar niet genezen maar wel het lijden verzachten; met andere middelen gelukte het tot een genezing te komen [28].

Met de toepassing van kwik en kwikzouten heeft men veel vergiftigingen veroorzaakt, maar ook een belangrijke vertraging van sommige ziekteprocessen. Bij de kritiek daarop [30] moet men wel bedenken dat er ook heden kankerthe-

rapieën zijn die een aanzienlijke toxiciteit kunnen veroorzaken.

De grote doorbraak kwam pas met de invoering van de vaccinatie tegen pokken in het begin van de 19e eeuw, van een verbeterde algemene en individuele hygiëne in de jaren vijftig en van de kennis van de bacteriologie in de jaren zeventig van die eeuw. Het is hier echter niet de plaats om daar dieper op in te gaan [3].

Ontluikend nationalisme in de negentiende eeuw

Over de woelige jaren omtrent het begin van de 19e eeuw is weinig informatie met betrekking tot ons onderwerp beschikbaar. Van 1800 tot 1803 en van 1807 tot 1815 had Curaçao te maken met een Britse bezetting en was er weinig of geen contact met het moederland. In Nederland was in de jaren 1809-1811 de Franse wetgeving ingevoerd, die in de koloniën nooit heeft gegolden.

Op Curaçao bleef het recht van de 'Ordre' gehandhaafd tot 1869, omdat de slavernij een concordantie in de weg stond. Pas daarna kon men er naar streven verordeningen op het gebied van de openbare gezondheidszorg, de uitoefening van de genees-, heel- en verloskunde en de artsennijmengkunst (1874) in overeenstemming met de Nederlandse wetten te brengen. In de jaren zeventig had zich op Curaçao echter al een 'nationalistisch denken' kenbaar gemaakt, waarbij men niet zonder meer alles wenste te accepteren wat de Nederlanders wilden opleggen.

Terug naar het tweede Britse interregnum zien we in 1810 een wet uitgevaardigd, waarbij alle personen die voorzien waren van geneeskundige certificaten, zich ter beoordeling daarvan moesten melden bij "Zijn Weledele Achtbare Commandant en Chef". Curaçao had daarmee een primeur, want op de Britse eilanden kreeg Trinidad een soortgelijke regeling pas in 1814 en Jamaica in 1826. Aangezien in Trinidad's proclamatie, behalve "Medical practice" ook "Regulating the sale of Medicines" wordt genoemd, kan dit ook bij de Curaçaose regeling de bedoeling zijn geweest. Dit blijkt echter niet uit de tekst van het stuk [56]. In de Spaanse koloniën viel de uitoefening van de geneeskunde en artsenijmengkunde sinds 1579 onder de 'Protomedicato' [3].

Na de restauratie kwam een aantal Soevereine en Koninklijke Besluiten uit, waarmee de Nederlandse regering weer vaste greep probeerde te krijgen op de gezondheidszorg in de Nederlandse koloniën. Verschillende daarvan hadden betrekking op de militair-geneeskundige dienst. Een belangrijk besluit (nr. 27) van Koning Willem I betrof het "Reglement op den Geneeskundigen Dienst bij de Troepen in of bestemd voor de Nederlandsche Koloniën" van 10 september 1815. Daarin hebben vooral de artikelen 5, 18, 38 en 39 betrekking op de militaire farmacie, met minutieuze aanwijzingen voor een aantal galenische bereidingen. Bovendien werd aangegeven dat men zich moest houden aan de Pharmacopoea Batava. Bij gebrek aan overheidsbepalingen voor de civiele farmacie werd aangenomen dat ook de openbare apotheker zich hieraan conformeerde.

In 1816 werd met een publikatie van Gouverneur-Generaal Albert Kikkert de uitoefening van de burgerlijke genees- en heelkunde voorbehouden aan hen die op kunde en bevoegdheid waren beoordeeld door een Commissie van Geneesheeren op Curaçao. Evenmin als dat in de Geneeskundige Staatsregeling uit de Bataafse Republiek van 1804 het geval was, komen hier de apothekers aan bod. Toelating als apotheker gebeurde tot 1816 op een vergunning van de Curaçaose overheid, daarna was de beroepsuitoefening afhankelijk van admisie en patentregistratie, evenals voor vroedvrouwen het geval was.

In Nederland bracht de Geneeskundige Staatsregeling van 1818 een differentiatie in bevoegdheden van heelmeesters, vroedvrouwen en apothekers. Curaçao moest wel volgen, maar het duurde tot 1829 voordat de Gemeenteraad op Curaçao met een "Wet op de Policie van Apotheken" (WPA) uitkwam. Voorzichtig probeert het Curaçaose Bestuur zich in deze wet los te weken van de Nederlandse invloed. Van overeenkomsten met de Nederlandse Instructie voor de Apothekers (NIA) uit 1818 is in de WPA nauwelijks sprake. Het bewaren en afleveren van vergiften (art. 6 NIA) en het voorhanden hebben van de farmacopee, weegschalen en gewichten (art. 8 NIA) worden in de WPA niet genoemd. Daarentegen zijn in de WPA wel lokale bepalingen opgenomen (art. 13) over het leveren van geneesmiddelen door doctors, chirurgijns en onbevoegden.

Veel steun kon de Curaçaose civiele apotheker van deze wet trouwens niet verwachten. Hoewel voor de eenvormigheid in wetgeving van Nederland en de Nederlandse Antillen in een groot deel van de 19e eeuw de slavernij een struikelblok vormde, was men in conflictsituaties en in geval van twijfel over de beroepsuitoefening, geneigd te refereren aan de Nederlandse wet.

Een typisch voorbeeld van Nederlandse bevoogding geeft de uitspraak van de Geneeskundige Commissie uit 1838 te zien, waarbij aan een chirurgijn zowel de bevoegdheid tot uitoefening van de genees- en heelkunde als toestemming tot het houden van een openbare apotheek werd verleend. Met voorbijgaan aan lokale wetgeving werd hierbij gerefereerd aan de (Nederlandse) Geneeskundige Staatsregeling van 1818, waarbij men het stadsdistrict (Curaçao) aanmerkte als aan het platteland in Nederland gelijk te staan. In de WPA werd verder bepaald dat een apotheker door een commissie ex art. 5 diende te worden geëxamineerd alvorens hij zich mocht vestigen. Daarmee werd de mogelijkheid geopend op Curaçao examen af te leggen voor apotheker. Tevens maakte het gemeentebestuur het voor apothekers die in het moederland een bevoegdheid hadden verkregen bij een Provinciale commissie voor Geneeskundig Toezicht (tot 1865) moeilijker zich op Curaçao te vestigen. Ze zouden namelijk op Curaçao volgens art. 5 weer examen moeten afleggen. Aan deze bepaling werd pas een eind gemaakt met de Verordening van 1874.

Alleen apothekers mochten volgens de WPA recepten van praktizerende doctors en chirurgijns bereiden en verkopen. Doctors en chirurgijns

gijns mochten echter voor hun eigen praktijk medicijnen bereiden en afleveren. De verkoop van geneesmiddelen niet op recept als in de wet bedoeld en niet bestemd voor bepaalde personen, bleef volgens art. 13 aan iedereen geoorloofd. Voor de apothekers betekende artikel 13 zeker een ongeluksnummer. Doktersapotheken, de militaire apotheek en verkoop in het klein door onbevoegden maakten hun omzet in geneesmiddelen problematisch.

Enige verbetering bracht de Verordening, gearresteerd in 1840 en gepubliceerd 1841: "houdende eenige nadere bepalingen omtrent de toelating tot het oprigten en houden van apothekerswinkels en verbod tegen het slijten of in het klein verkoopen van geneesmiddelen". Daarin werd het aantal apotheken beperkt en afhankelijk gesteld van een toestemming van het Bestuur (art. 1) en werd de kleinverkoop van geneesmiddelen buiten de apotheek verboden (art. 5).

Inmiddels was er tijdens de Britse bezetting op Curaçao in 1810 een openbare apotheek gevestigd door een apotheker-distillateur afkomstig uit Martinique, Simon Pradel. In de jaren daarna is bij het toekennen van vergunningen voor het vestigen van een civiele apotheek de Nederlandse invloed duidelijk kenbaar. De chirurgijn bij de Schutterij, Cornelis Jacobus de Windt, had zich in 1818 als civiel apotheker gevestigd. Twee jaar later overleed hij, waarna de toestemming om zijn apotheek voort te zetten, werd verleend aan de Nederlandse chirurgijn Jan Casper Meinhardt en niet aan de Venezolaanse apotheker Felipe Guaderrama, hoewel die gelijktijdig een aanvraag had ingediend.

Een voormalige chirurgijn bij het Nederlandse bataljon Artillerie, de in Haarlem geboren Dirk de Graaff, had eveneens het plan opgevat een apotheek te openen. Op zijn verzoek aan het Gouvernement werd al snel gunstig beslist en in 1822 vestigde hij zich in de Breedestraat 114, met als compagnon de zakenman en kruidenhandelaar Johan Jac. Pool. De voorraad geneesmiddelen werd door relaties van Pool uit Amsterdam geleverd. Apotheek De Graaff werd in 1829 overgenomen door Carl Wilhelm Zeppenfeldt, die er de naam Willemstads-Apotheek aan gaf. Deze twee apotheken lagen in het stadsgedeelte Punda dat door de St. Annabaai wordt gescheiden van de overzijde of Otrabanda. In 1820 vestigde een broer van genoemde Zeppenfeldt, Carl Anton, daar de Stads-Apotheek. Beide Zeppenfeldts waren van Duitse afkomst en chirurgijn geweest in Nederlandse dienst.

Nederlandse bevoogding was ook de aanleiding tot de vestiging van Carl Anton Zeppenfeldt als apotheker. Een Nederlands Reglement van Dienst uit 1814 hield een trouwverbod in voor chirurgijns 3e klasse. Op zijn verzoek examen af te leggen voor 2e klasse met handhaving van het salaris als 3e klasse omdat hij in het huwelijk wilde treden, werd afwijzend beschikt. Carl Anton verzocht daarna om honorabel ontslag uit dienst en toestemming voor de vestiging van een apotheek, hetgeen hem prompt werd verleend.

De eerste apotheker die op Curaçao examen als

bedoeld in de WPA 1829 aflegde en de bevoegdheid van provisor en vervolgens van apotheker verkreeg, was de Curaçaoënaar Frederik Anton Scholtz. Hij was een stiefzoon van Carl Wilhelm Zeppenfeldt. In 1833 nam hij de Willemstads-Apotheek over en dreef deze vijftig jaar lang.

De zwaarwegende Nederlandse invloed kon niet verhinderen dat de apotheken op Curaçao uiterlijk aanmerkelijk verschilden van die in het moederland. Beïnvloeding door het niet meer dan honderd kilometer verwijderde continent en het Latijnsamerikaanse cultuurpatroon, waartoe ook het Caribische behoort, was onvermijdbaar. De apotheken konden niet alleen bestaan van hun receptuur en verkochten daarom ook specerijen, wijnen, maagbitter, levensmiddelen, bloedzuigers, inkt, pepermunt, opodeldoh balsem, gitaarsnaren en een aantal in de volksgeneeskunst geliefde middelen. Bij een van de apothekers kon men zich zelfs tegen pokken laten vaccineren [3].

Bemoeienissen met militaire en burgerhospitaal-apotheken

Wij zijn nu halverwege de 19e eeuw. De meesterwinkel van de Westindische Compagnie is inmiddels uitgegroeid tot de militaire apotheek van het garnizoenshospitaal, gereguleerd volgens het Koninklijk Besluit uit 1815. Zelfs na verschillende verhuizingen werd de huisvesting maar pover genoemd. In 1825 werd door luitenant-kolonel ingenieur J.C. Ninaber wel een plan ingediend voor een fraaie nieuwbouw, maar het kwam door geldgebrek niet tot een uitvoering [39 57]. Uiteindelijk kon in 1853 het onder architectuur van de Nederlandse luitenant Pieter Boer gebouwde Militaire Hospitaal en Apotheek op Mundo Nobo in gebruik worden genomen. Na twee eeuwen, waarin de militaire apotheek beheerd was geweest door een geneesheer, werd nu een militaire apotheker, Johannes Alexander Rademacher, belast met de zorg voor apotheek en magazijn [3].

Voordien bezochten militaire apothekers met bestemming West-Indië, soms op doortocht naar Suriname, wel eens Curaçao. Deze werden soms voor korte tijd ingedeeld bij het garnizoen, maar het farmaceutische werk op Curaçao bleef aan (medische) officieren van gezondheid voorbehouden. Dit in tegenstelling tot Suriname, waar in 1815 voor de apotheek van het militaire hospitaal al een militaire apotheker, Jan Jacob Maurice Kuypers, werd aangesteld. Bij gebrek aan apothekers moesten in veel gevallen door Nederlandse officieren van gezondheid farmaceutische werkzaamheden worden verricht. Zo trad chirurgijn-majoor Johannes Groesbeek in 1822 op als waarnemer in de Stads-Apotheek en in 1827 fungeerde in Apotheek De Windt officier van gezondheid Salomon Joseph de Jongh als apotheker. Een merkwaardig figuur, deze Nederlandse chirurgijn-apotheker De Jongh, die al in 1843 op Curaçao de aandacht vroeg voor een mogelijk microbiële oorsprong van besmettingen. Ook deed hij uitgebreid verslag van de medicatie die bij de behandeling van lijders aan gele koorts werd gevolgd, waarbij hij refereert aan een boek van chirurgijn-majoor J.M. Daum [58].

De militaire apothekers hadden zitting in de

Gezondheidsraad en hygiënische commissies en hadden daar een zwaarwegende stem in. Zij hielden zich ook bezig met het onderzoek van levensmiddelen en de opleiding van toekomstige Curaçaose apothekers. Deze laatsten, eenmaal gevestigd, hadden rekening te houden met de lange arm van de Nederlandse krijgsmacht. De militaire apotheek mocht, uiteraard tegen betaling, geneesmiddelen leveren aan niet-militairen, na goedkeuring van de gouverneur. Geneeskundige hulp en geneesmiddelen werden bovendien kosteloos verstrekt aan de gouverneur, aan alle officieren, in dienst of gepensioneerd, aan beambten van het hospitaal, aan de weduwen van officieren en aan personeel van de Brigade Marechaussée (alleen genees- en verbandmiddelen).

Behalve de apotheek van het militaire hospitaal was er nog een afgiftepost genees- en verbandmiddelen in het fort Beekenburg, waar een quarantaine-inrichting was gelegen. Toezicht hield de dienstdoende officier van gezondheid. Geneesmiddelen voor de Armenpraktijk werden aanvankelijk geleverd door civiele apotheken aan de Armendokter. Na 1890 moest deze zelf de levering verzorgen. Dat kwam de Nederlandse Staatskas aanmerkelijk goedkoper uit, maar was in strijd met de Curaçaose instructie van 1883 [3]. Er schoot dus niet zo veel meer over voor de openbare apotheker.

Medische missie

In 1855 werd er een apotheek ingericht in het pas geopende Katholieke Gasthuis. Voorzitter van het bestuur daarvan was Mgr. F.E.C. Kieckens, die al spoedig na de oprichting de Curaçaose bestuursledematen op non-actieve zette, zodat het gasthuis een zuiver Nederlandse aangelegenheid werd [59].

Tot in het tweede decennium van de 20e eeuw was in de gasthuissapotheek geen apotheker aanwezig, maar recepteerden de niet-bevoegde Zusters Franciscanessen van Breda, een toestand die in 1883 felle kritiek van de Curaçaonaar Mr. Eduard van Lier, lid van de Gezondheidsraad, uitlokte [60]. Op een vraag van de R.K. Studentenmissieactie te Amsterdam wat door de Nederlandse missie op geneeskundig terrein werd gedaan op Curaçao, luidde het antwoord: "De medische kennis en kunde der uitgezonden priesters is nihil en van de Zusters gebrekkig. De praktische kennis en kunde doen zij op in het Moederhuis te Breda en op Curaçao. In de ziekenhuizen op St. Maarten en Curaçao practizeren gediplomeerde artsen, maar staan niet aan het hoofd. Aan beide ziekenhuizen is een apotheek verbonden, beheerd door Zusters, er zijn daar als verpleegsters 36 ongediplomeerden en 2 gediplomeerden werkzaam. Er zijn geen missieartsen" [5].

Toch waren er in de 19e eeuw Nederlandse priesters die zich met geneeskunde bezighielden. In 1829 beweerde J.B. Eisenbeil, rooms-katholiek priester, dat hij een aantal patiënten met 'kanker' had genezen. Hij publiceerde zijn geneeswijze in De Curaçaosche Courant.

Op Aruba fungeerde in het begin van de negentiende eeuw pastoor J.J. Pirovano o.f.m. enige

tijd als geneesheer. Bij gebrek aan een chirurgijn hebben ook andere priesters op de eilanden wel medische hulp verleend. Met de vestiging van het Katholieke Gasthuis op Curaçao waren de Stads-Apotheek en alle intramurale voorzieningen, het militaire hospitaal, het Lazarushuis, het krankzinnigengesticht en het gasthuis, op Otrabanda gelegen. Bewoners van Punda moesten daarheen dus een tocht over de St. Annabaai maken, die met ponten werd uitgevoerd. Ook het vervoer van ernstig zieken naar de overkant vond zo plaats. Dat het transport niet zonder risico was, wordt duidelijk uit een verslag in de plaatselijke pers [61].

Invloed op de civiele farmacie

Allengs neemt het aantal openbare apotheken – op Curaçao 'botica' genoemd – toe. In Nederlandse ogen waren deze apotheken maar deficiënt en de landbouwkundige Teenstra [62] die Curaçao omstreeks 1836 bezocht, noemt ze "vuil en verward". Deze zelfingenomen, paternalistische visie wordt overigens niet gedeeld in het rapport van de Geneeskundige Commissie op Curaçao uit die tijd, waarin bedoelde apotheken bij visitatie zeer gunstig werden beoordeeld [63].

Het is de periode waarin men nationalistische signalen kan opvangen en waarin voorzichtige stappen worden gezet op de weg naar het eerste autonomietijdperk. Met het Regeringsreglement van 1828 had Curaçao het reeds vermelde gemeentebestuur gekregen en kon zich een prille vorm van autonomie ontwikkelen. Die ging echter al spoedig weer (in 1832) door versterkte inmenging van de Nederlanders verloren. Toch begon men geleidelijk aan meer weerstand te bieden aan de Nederlandse invloed. Papiament, dat steeds smalend door het Nederlandse onderwijzend personeel was afgewezen als een inferieure taal, werd in 1802 gebruikt in een officiële getuigenverklaring en in 1867 in een publikatie betreffende de gezondheidszorg van het Gouvernement.

De Wet van 1829 en de aanvulling van 1840/1841 bleven, totdat ze met de inwerkingtreding van de Verordening van 1874 kwamen te vervallen, de enige wettelijke regelingen op de uitoefening van de artsennijmengkunst. In de oude wetten werd door het Gouvernement geen eis opgenomen aangaande de bevoegdheid. In 1874 kwam, in navolging van de geneeskundige wetten van Thorbecke in Nederland, een aantal verordeningen uit op Curaçao. Daarbij werd ook de uitoefening van de artsennijmengkunst geregeld. Benadrukt werd dat tot de uitoefening van de artsennijmengkunst bevoegd waren: apothekers met Nederlandse bevoegdheid en zij die in de kolonie, na voldoende examen voor de Geneeskundige Raad en afleggen van de eed, een acte van bevoegdheid hadden verkregen als apotheker of hulpapotheker (art. 1). Op de overige eilanden fungeerde als zodanig een Gezondheidsraad.

De bevoegdheid als apotheker met Curaçaos diploma beperkte zich tot de Beneden- en Bovenwindse Eilanden van de Nederlandse Antillen. De Curaçaose apotheker kon dus in het moederland niets met zijn diploma aanvangen, want daar was de opleiding universitair geworden.

Een soortgelijke verordening als de Curaçaose werd in 1896 in Suriname van kracht.

Hoewel de Nederlandse invloed in de Verordening van 1874 duidelijk aanwijsbaar is, heeft het Curaçaose bestuur toch getracht er een eigen gezicht aan te geven. Kennelijk accepteerde men niet zomaar de oplegging van een Nederlands patroon. De jaren zeventig tonen dan ook het beeld van een groeiend verlangen naar inspraak, autonomie en welhaast revolutionaire woelingen [64]. In de zittingen van de Koloniale Raad wordt felle kritiek geuit op de grote invloed van Nederlandse Officiëren van Gezondheid in geneeskundige en quarantainecommissies en bij de medische verzorging van de *marechaussées*. Ook wordt de aanzet gegeven voor een tijdperk van cultureel nationalisme en een 'Spaanse renaissance' in letterkunde en muziek, waarbij latinisering een welkome vlucht betekende uit de gesegmenteerde koloniale maatschappij [65].

In 1870 durft men het aan een adres aan Zijne Majesteit de Koning der Nederlanden te sturen, waarin 292 ingezetenen te kennen geven het niet eens te zijn met een opgelegde maatregel over het vreemdelingenverkeer. De weerstand tegen het mengsel van Nederlands paternalisme en onverschilligheid en het verlangen naar inspraak culmineerde in 1893 in een adres van een groot aantal ingezetenen, waaronder ook medici en apothekers, aan de Staten-Generaal [66-69].

Wat de Verordening van 1874 betreft, hierin werden nieuw opgenomen een aantal eisen, analoog aan die in de Nederlandse wet, over de verplichte maten en gewichten, over etikettering van de voorraadflessen volgens de Nederlandse *farmacopee*, over het opbergen van vergiften en over de bewaartermijn van de recepten. Ook de hulpapothekers en het visiteren van de apotheken kwamen aan bod, maar op andere punten hield men zich aan een eigen visie. Zo werd de eis uit de Nederlandse wet van 1865 (art. 4) dat in elke apotheek een exemplaar van de laatste uitgave der Nederlandse *Farmacopee* voorhanden moest zijn, niet overgenomen in de Curaçaose verordening van 1874, maar wel in die van Suriname van 1896 (art. 6).

In de jaren tachtig en negentig zijn Landskinderen allengs meer gebruik gaan maken van de mogelijkheid die werd geboden in art. 1 van de Verordening van 1874, op Curaçao de bevoegdheid van apotheker te verwerven. Dan ligt de farmaceutische zorg grotendeels in handen van Curaçaoënen. Later, tegen het einde van de 19e en aan begin van de 20e eeuw, zien we een teruggang in het aantal Curaçaose apothekers. Nederlanders nemen dan de opengevallen plaatsen weer in en het lijkt erop alsof de nationalistische gevoelens langzaam weer doven en verloren gaan.

De apotheker of 'boticario' op de Benedenwindse Eilanden, gaat zich in de jaren tachtig van de negentiende eeuw ook bemoeien met de voorlichting op farmaceutisch en hygiënisch gebied. Veel meer dan zijn Nederlandse collega gaat hij een sociale rol spelen en wordt hij raadgever bij wie de patiënt terecht kan met vragen over Westerse geneesmiddelen of over de door kruidendokters verstrekte volksgeneesmiddelen

en magische produkten. Voor gratis eerste hulp bij een ongeval ging men naar de *boticario*. De apotheker leverde ook geneesmiddelen af aan behoeftigen voor de halve prijs, hoewel hij daartoe niet verplicht was. Er bestond weliswaar zoets als armenzorg (in 1719 is al sprake van een armenkas [19]), maar veel 'stille armen' vielen buiten deze regeling.

De apotheek speelde in het leven van de mensen een grote rol, omdat je elkaar daar gemoedelijk kon ontmoeten en kon discussiëren over ziekte en behandeling. Dat leverde persoonlijke relaties op die leidden tot vriendschappelijke banden en vertrouwen tussen de betrokkenen in de gezondheidszorg. Dit is een typisch Zuidamerikaans aspect waarover K.F.Ph. von Martius (1794-1868) uit Brazilië bericht [70]: "... Fast jede Botica giebt zu gewisser Stunde ihren bekannten Kunden Rendez-Vous".

Op de overige eilanden lieten de Nederlanders zich niet zoveel gelegen liggen aan de gezondheidszorg. Was er al sprake van bemoeienissen, dan mocht het, als vanouds, vooral niet teveel kosten. Het honorarium voor gouvènementsarts was zo laag dat er maar moeilijk gegadigden voor waren te vinden. Van apotheken was nauwelijks sprake. Om enige namen op de Bovenwindse Eilanden te noemen: de gouvènementsgeneesheren Philip Maillard (werkzaam van 1830-1835), Dr. med. George Illidge van Romondt (1835-1854), Hendrik Elingsz. van Rijgersma (1863-1873) en Nicolaas Anslyn (1874-1882) wisselden elkaar af op St. Maarten. Van hen was alleen Van Rijgersma van Nederlandse afkomst. Zij droegen tevens de zorg voor een gouvènementsapotheekje. Gezaghebber Johan Hendrik Rudeloff Beaujon maakte echter in 1883 melding van een apotheek op St. Maarten waar de flessen keurig stonden opgesteld, maar veel ervan waren leeg [31].

St. Eustatius had in 1835 een Britse garnizoensarts, E.C. Cusin, die ook geneesmiddelen afleverde, maar volgens de Gezaghebber altijd dronken was. Saba had een groot deel van de 19e eeuw geen dokter of apotheker; in het laatste decennium was daar de Duitser Carl Pfanstiehl werkzaam.

Op Bonaire verzorgde van 1841-1871 Landschirurgijn-apotheker Walter Bernard Zeppenfeldt behalve de hospitaalapotheek een eigen doktersapotheek. Uit zijn nauwkeurige aantekeningen van ziektegevallen en medicatie in het Landshospitaal te Bonaire valt op te maken dat het geneesmiddelenpakket medio 19e eeuw duidelijk is afgestemd op de Nederlandse *Farmacopee*. Het rapport van Zeppenfeldt vormt een waardevolle bijdrage aan de farmaceutische en sociale geschiedenis van de 19e eeuw [3].

Op Aruba trad van 1855-1870 de Nederlandse Jager Anton de Hoffmann op als geadmiteerd genees- en heelmeeester, tevens apotheker. Klachten over zijn frauduleuze handelingen bij de aflevering van geneesmiddelen aan armen en behoeftigen waren aanleiding voor het gouvernement om in 1862 een tarief voor medische handelingen en verstrekkingen vast te stellen.

Conclusie

De Nederlandse bemoeienissen met de gezondheidszorg en farmacie op de Nederlandse Antillen gaan terug tot de oprichting van de 'meesterwinkel' bij het hospitaal van fort Amsterdam op Curaçao, kort na de Hollandse penetratie. Tot op heden werd van deze meesterwinkel geen melding gemaakt in de literatuur. In de periode van medische en farmaceutische zorg die daarop volgde, werd aansluiting gezocht bij de in patria geldende regels en gewoonten. Er is dan ook een duidelijk traceerbare lijn aanwezig, die de Hollandse invloed in de loop van de eeuwen markeert. Het waren voornamelijk de gewoonten en voorschriften van Amsterdam op het gebied van de artsennijmengkunst, die als richtsnoer werden genomen.

Nederlandse invloed ging in de 19e eeuw ook uit van het Koninklijk Reglement uit 1815 voor de militaire farmacie, maar in de wet van 1829 is al een eigen Curaçaose visie kenbaar. De Nederlandse bevoogding culmineerde in de wetten van 1874 die de uitoefening van de burgerlijke genees-, heel- en verloskunst en de artsennijmengkunst betroffen.

Hoewel in 1869 de concordantie tussen Nederland en de Nederlandse Antillen met de introductie van de codificatie was hersteld, is er toch een opmerkelijk verschil tussen de verordeningen van 1874 en de Nederlandse farmaceutische wetgeving van 1865. Het is mogelijk dat de Nederlandse invloed werd tegengewerkt door een opkomend gevoel van Antilliaans 'nationalisme' en verlangen naar meer inspraak.

Literatuur

- 1 Van Kol H. Naar de Antillen en Venezuela. Leiden: Sijthof, 1904.
- 2 De Palm JPh, red. Encyclopedie van de Nederlandse Antillen. 2e druk. Zutphen: De Walburg Pers, 1985.
- 3 Rutten AMG. Apothekers en chirurgijns. Gezondheidszorg op de Benedenwindse Eilanden van de Nederlandse Antillen in de negentiende eeuw [Proefschrift]. Assen: Van Gorcum, 1989.
- 4 Statius van Eps LW, Luckman Maduro E, red. Van scheepschirurgijn tot specialist. 333 Jaar Nederlands-Antilliaanse geneeskunde. Assen: Van Gorcum, 1973.
- 5 Zeppenfeldt EQ. Geneeskunde en ziekenverpleging in Nederlandsch West-Indië. Amsterdam: R.K. Studenten Missie Actie, 1919.
- 6 Kunst AJM. Receptie en Concordantie van Recht. Willemstad, UNA, 1973:12.
- 7 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 566, 1702:674.
- 7a Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 567, 1702:3.
- 8 Goslinga CCH. The Dutch in the Caribbean and on the Wild Coast 1580-1680. Assen: Van Gorcum, 1971:514.
- 9 Kiple KF. The Caribbean slave. A biological history. Londen: Cambridge University Press, 1984:20.
- 9a Oud Archief Curaçao. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief nr. 1326, 1847.
- 10 Unger WS. Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse slavenhandel. Econ Histor Jaarboek 1956;26:153.
- 11 Oud Archief Curaçao. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 188, 1756:109.
- 12 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 832, 1682:597.
- 13 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 243, 1739, nov. 20.
- 14 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 203, 1710:527.
- 15 Hamelberg JHJ. De Nederlanders op de West-Indische eilanden. Amsterdam: De Bussy, 1901.
- 16 Westindisch Plakaatboek. Deel 1. Amsterdam: Emmering, 1978:322.
- 17 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 770, 1697:131.
- 18 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 783, 1701:566.
- 19 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, 29/30; alfabetisch register 1674-1771.
- 20 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 770, 1684:57.
- 21 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 603, 1761:1223.
- 22 Oud Archief Curaçao. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, St. Eustatius, nr. 124, 1783:34.
- 23 Ordre van Regieringe soo in Policie als Justicie in de Plaetsen veroverd, en te veroveren in West-Indiën. 13 oktober 1629. Groot Placaetboek. Bijgebrachd door Mr. Cornelis Cau. Deel 2. 's-Gravenhage: Hillebrant van Wouw, 1797:1235.
- 24 West Indisch Plakaatboek. Deel 1. Amsterdam: Emmering, 1978:236.
- 25 Rutten AMG. Van meesterwinkel tot botica. Drie eeuwen farmacie op de Nederlandse Antillen. Pharm Weekbl 1991;126:344-7.
- 26 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 568, 1706:82.
- 27 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 569, 1707:295.
- 28 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 566, 1701:227.
- 28a Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 1147, 1705:feb. 19.
- 29 Rutten AMG. Ziekten en geneesmiddelen op Curaçao in de eerste helft van de achttiende eeuw. Pharm Weekbl 1990;125:246-50.
- 30 Sheridan RB. Doctors and slaves. A medical and demographic history of slavery in the British West Indies 1680-1834. Londen: Cambridge University Press, 1985:56.
- 31 Hartog J. Geschiedenis van de Nederlandse Antillen. De Bovenwindse Eilanden. Aruba: De Wit, 1964: 237, 385.
- 32 Schiltkamp JA. Bestuur en rechtspraak in de Nederlandse Antillen ten tijde van de West-Indische Compagnie. In: Schiltkamp JA, Sjiem Fat PV, Wijnholt MR, red. Honderd jaar codificatie in de Nederlandse Antillen. Arnhem: Quint/D. de Brouwer & Zn., 1969:137.
- 33 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 570, 1711:638.
- 34 Rutten AMG. Gifbeker voor Abraham Beck. De dood van een Curaçaose gouverneur in 1710. Pharm Weekbl 1990;125:1274-5.
- 35 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 567, 1702:55.
- 36 Artelt W. Deutsche und Niederländer als Pioniere der Tropenmedizin im 17. Jahrhundert. Klin Wochenschr 1938;17:24.
- 37 Schoute D. De geneeskunde in den dienst der Oost-Indische Compagnie in Nederlandsch-Indië. Amsterdam: De Bussy, 1929:142.
- 38 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 569, 1706:43.
- 39 Ozinga MD. De monumenten van Curaçao in woord en beeld. Stichting Monumentenzorg Curaçao. 's-Gravenhage: Staatsdrukkerij, 1959.
- 40 Curaçao. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, Kaartenafdeling VEL 1443, 1446, 1454.
- 41 Hamelberg JHJ. De Nederlanders op de West-Indische eilanden. Amsterdam: De Bussy, 1901.
- 42 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 566, 1701:112.
- 43 Hartog J. Geschiedenis van de Nederlandse Antillen. Curaçao: van kolonie tot autonomie. Deel 3. Aruba: De Wit, 1961:656.
- 44 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 1156, 1737:84.
- 45 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 569, 1707:14.
- 46 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 566, 1701:470.
- 47 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 570, 1709:299.
- 48 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 566, 1702:674.

- 49 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 570, 1711:624.
- 50 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 569, 1706:178.
- 51 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 209, 1740:603.
- 52 Bordewijk HWC. Handelingen over de reglementen op het beleid der Regeering in de koloniën Suriname en Curaçao. 's-Gravenhage: Nijhoff, 1914:756.
- 53 Plante Fébure JM. West-Indië in het Parlement 1897-1917. Bijdrage tot Nederland's koloniaal-politieke geschiedenis. 's-Gravenhage: Nijhoff, 1918.
- 54 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 137, 1766:4.
- 55 Van Andel MA. Geneeskunde en hygiëne op de slavenscheppen in de Compagnietijd. Ned Tijdschr Geneeskd 1931;75:614.
- 56 Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, nr. 525, 1810:10.
- 57 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, Kaartenafdeling: map Miko, Ninaber.
- 58 De Jongh SJ. Verslag der epidemie etc. De voorbeschikkende, gelegenheidsgevende en dadelijke oorzaken der ziekte. De Curaçaosche Courant 1843 (13 mei):3.
- 59 Engels ChJH. Het St. Elisabeth Hospitaal te Curaçao in West-Indië 1855-1972. Amsterdam: Meulenhoff Publikaties, 1981:61.
- 60 Van Zanen GE. David Ricardo Capriles; student, geneesheer, schrijver. Curaçao 1837-1902. Assen: Van Gorcum, 1969:159.
- 61 Anoniem. Zonder titel. De Curaçaosche Courant 1847(26 november).
- 62 Teenstra MD. De Nederlandsche West-Indische eilanden in derzelver tegenwoordigen toestand (2 delen). Amsterdam: Sulpke, 1836:270.
- 63 Brievenboek van de Geneeskundige Commissie op Curaçao 17 november 1838 tot 31 mei 1842. Curaçao: Centraal Historisch Archief, dossier 154.
- 64 Sjiem Fat PV. Biba Willem Sassen; De procureur-generaal Mr. W.K.C. Sassen Jz. 1870-71. Curaçaos rechtsleven in de 19e eeuw. Zutphen: De Walburg Pers, 1986:14, 255.
- 65 Rutten AMG. Leven en muziekwerken van de Curaçaose dichter-musicus J.S. Corsen. Bijdrage tot de kennis van de muziekgeschiedenis der Nederlandse Antillen in de periode 1853-1911. Assen: Van Gorcum & Comp., 1983:15.
- 66 Anoniem. Zonder titel. De Curaçaosche Courant 1870 (19 februari):3.
- 67 Anoniem. Zonder titel. De Curaçaosche Courant 1870 (17 december):2.
- 68 Anoniem. Het adres aan de Staten Generaal. De Curaçaosche Courant, 1873 (8 november):1.
- 69 Anoniem. Zonder titel. De Curaçaosche Courant, 1893 (23 mei):1.
- 70 Becker H. Roter Graben 10. Ausgewählte Kapitel aus der Pharmaziegeschichte 1790-1870. Herzogenrath: Verlag Murken-Altrogge, 1983:126.

FORT AMSTERDAM EN DE EERSTE HOSPITAALAPOTHEEK OP CURAÇAO. DE MEESTERWINKEL

A.M.G. RUTTEN

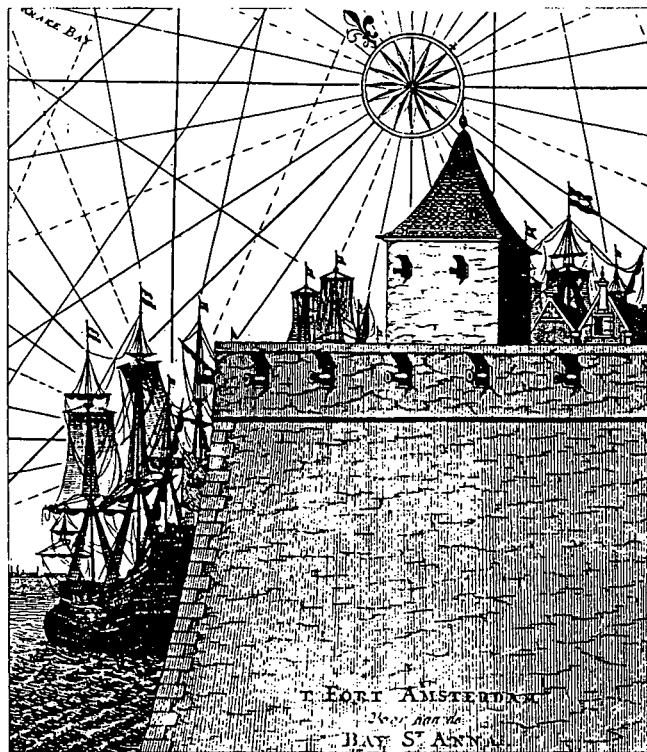
In hetzelfde jaar waarin de Hollanders onder leiding van Johan van Walbeeck Curaçao op de Spanjaarden veroverden (1634), werd met voortvarendheid de constructie van een fort aangepast. Om maritiem-strategische redenen kwam het verdedigingswerk dat aanvankelijk Het Kasteel of Nieuw Nederland werd genoemd, te liggen aan de mond van de voornaamste natuurlijke haven op de oostelijke landtong ofwel De Punt. De papiamentse benaming 'Punda' werd pas later toegepast op de zich ten Noorden van deze versterking in de 17e eeuw ontwikkelende stadskern van Willemstad.

Op het plein van het Fort in aanbouw vond Van Walbeeck een tijdelijk onderdak temidden van magazijnen en opgeslagen voorraden. Dakpannen en bewerkt hout, aangevoerd door de schepen Swol, Bontekoe en Salm werden verwerkt in pakhuizen en logies voor de dienaren van de Westindische Compagnie (WIC). Al begin september 1635 waren alle voedingsmiddelen opgeslagen in pakhuizen, de boekhouding opgezet en hadden de soldaten hun primitief onderdak verruild voor een met pannen overdekt logement. Daarna volgde het commandeurshuis met wapenmagazijn en kruithelder. De bouw stagneerde echter herhaaldelijk omdat de enige timmerman het werk nauwelijks aankon en houtwerk, klinkers en ijzer ontbraken. Het eerste gouvernementshuis van hout, met magazijn beneden en woning boven, kwam waarschijnlijk in 1637/38 klaar (1,2,3). Verder kreeg de Compagnie haar pakhuis, het 'West-Indisch Huys', met twee verdiepingen en 24 ramen. De ruiten daarvoor moesten in 1639 nog besteld worden. Uit een verklaring van 1642 blijkt dat de directeur of gouverneur op de verdieping boven de hoofdpoot van het fort woonde. Dit is, afgezien van korte onderbrekingen, steeds zo gebleven.

VIER BASTIONS OP DE HOEKEN

Van het aanvankelijke ontwerp van een vijfpuntig fort werd uit strategische overwegingen een der vijf punten afgesneden, zodat een irreguliere vierhoek ontstond met vier bastions op de hoeken. Het fort kreeg na de voorlopige benamingen al snel de naam Fort Amsterdam, naar de voornaamste en meest direct betrokken Kamer van de Compagnie. Omstreeks 1675 had het zijn huidige vorm, maar in de loop van de jaren, onder andere in 1735, 1756 en 1774, is er nog veel aan verbouwd (zie afbeelding).

Binnen het fort zelf bevond zich een aantal gebouwen, wapenkamer en regenbakken. Hier vonden ook de boekhouder, fiscaal, predikant, commandant van de milite, constabel en de beambte die belast was met de zorg voor de volksgezondheid, de chirurgijnmajoor, een onderkomen (4).

Fort Amsterdam ca. 1715.

De tweede chirurgijn of ondermeester moest zich tevreden stellen met een woning achter het fort, nabij het ziekenhuis.

Onder chirurgijn dient men niet de figuur van de hedendaagse chirurg te verstaan, maar de ouderwetse heelmeeester. In vroeger eeuwen nam de universitair geschoolde *doctor medicinae* de inwendige geneeskunde waar, maar het heilkundige handwerk achtte hij nauwelijks fatsoenlijk en liet dit maar al te graag over aan de barbiers of chirurgijns. Tot hun taak behoorde naast het scheren ook het aderlaten, de wondbehandeling met uitwendige medicamenten, clysteren, steen- en breuksnijden en het openen van gezwellen en abcessen. Geneesmiddelen voor inwendige ziekten mochten zij niet toedienen. Wat de chirurgijns tekort kwamen aan theoretische kennis werd ruim vergoed door een praktische opleiding (5).

Was het de chirurgijns in het vaderland niet toegestaan zich bezig te houden met de geneeskunde, op de schepen en in de overzeese gebieden werd hun taak veelomvattender. Nadat zij als scheepsmeeester met de schepen van de WIC of de Hollandse krijgsmacht waren gearriveerd, oefenden zij op de Benedenwindse Eilanden niet alleen de geneeskunde naast de heilkunde uit, maar fungeerden ze ook als apotheker en in later tijden soms als commandeur, rooimeester of kantonrechter. Een groot deel van de chirurgijns, door de WIC gecontracteerd, was van Duitse afkomst.

"VENIJNICH FRUYT"

Werk was er voor deze geneesheren, zowel aan boord als op Curaçao voldoende. De soldaten moeten het na de verovering niet gemakkelijk hebben gehad. Velen werden ziek door ongeschikte kleding en gemis aan persoonlijke hygiëne, sommigen door het eten van 'venijnich fruyt' ofwel de zoetgeurende maar toxische vrucht van de Manzanaboom, anderen door ziekten als dysenterie, scheurbuik, pokken of gele koorts. Evenals de Spaanse en Portugese soldaten arriveerden de Hollanders op de Antillen en in Brazilië in barokuitrusting; oerdegelijk in Europa maar geheel ongeschikt voor een tropisch klimaat, waarbij onbelemmerde transpiratie een voorwaarde is voor het in stand houden van een goede gezondheid. Drinkwater moest aanvankelijk met emmers te voet van Careotabo (Koraal Specht) en Marie Pompoen naar het fort worden gehaald. Het lauwe en verontreinigde water dat uiteindelijk werd geserveerd vormde een bron van infectie. Pas na 1635 kreeg men de beschikking over een bootje om water te kunnen aanvoeren uit Pos Cabai en de Wasput (6). Verder schrijft Van Walbeeck dat in de beginperiode ook het gebrek aan bouwmaterialen een directe bedreiging vormde voor de volksgezondheid, want '...soo wij niet eenige oude seyleen mede en hebben, men waarlyck (niet weet) hoe men de soldaten onder dack zal brengen... nu de regen maanden aencomen die... grote siekten sullen causeren'.

Tenslotte was de geneesmiddelvoorziening in de overzeese bezittingen voor de Bewindhebbers in het vaderland een sluitpost, die al vlug voor bezuiniging in aanmerking kwam (7).

Tot 1644 was er op Curaçao slechts één chirurgijn aanwezig, daarna werd een tweede aangesteld. Later, toen de slavenhandel een grote omvang bereikte, werd bovendien een drietal doctores medicinae benoemd. In 1670 was dat Dr. Gualterus Schagen, in 1688 Dr.

Dionysius van der Sterre en omstreeks 1700 dr. Laurentius Rudolph Horst (8).

De zorg van de Compagniesgeneesheren strekte zich ook uit tot de gouverneur, want de gewonde en zieke Peter Stuyvesant werd in 1644 '... wegens de certificatie ende verclaringen van de barbiers' naar Nederland gezonden, omdat het in zijn geval '... tott geen cure ende volcomen genezinge can gebracht worden in deese warme ende heete landen' (9).

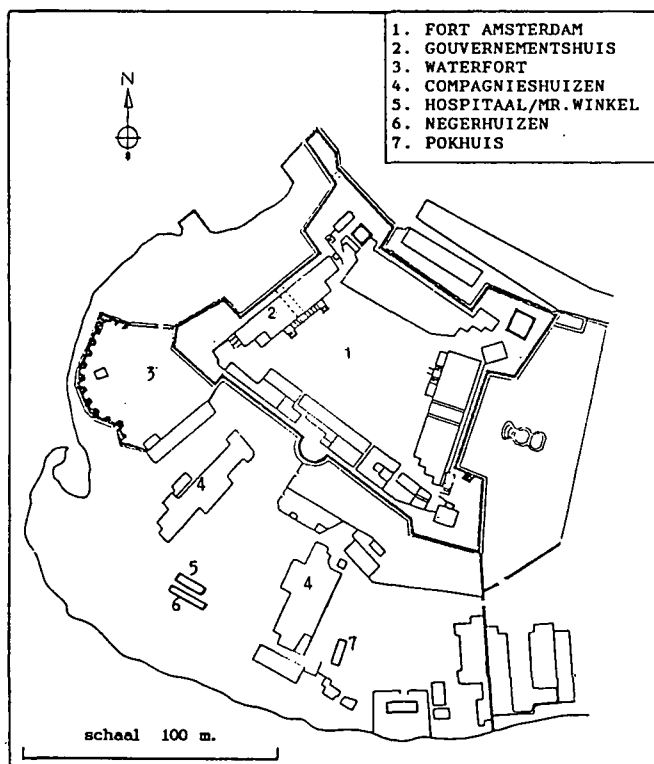
Moest de chirurgijn zich op Curaçao aanvankelijk tevreden stellen met een provisorische praktijkruimte in het fort, al spoedig schijnt men begonnen te zijn met de bouw en inrichting van een 'sieckenhuys' annex apotheek.

Van Walbeeck moet door zijn studie in de wis- en natuurkunde aan de Leidse Universiteit omstreeks 1627 (10), het nut van een hospitaal voor een goede medische verzorging reeds hebben onderkend, maar de bouw daarvan heeft hij niet meegemaakt.

MEESTERWINKEL

Hoewel wij kunnen aannemen dat al vrij spoedig na de verovering van Curaçao door de Nederlanders de aflevering van geneesmiddelen bij de chirurgijn in het fort plaatsvond, wordt het bestaan van een dergelijke Compagnies-apotheek of 'Meesterwinkel' pas duidelijk als Curaçao het centrum wordt van de slavenhandel. Een goed inzicht in de gang van zaken rond het hospitaal wordt belemmerd, doordat de archieven van de oude WIC over de jaren 1634-1674 zeer incompleet zijn. Het staat echter vast dat, evenals de Oostindische Compagnie omstreeks 1640 in haar Casteel Batavia de beschikking had over een Chirurgijnswinkel of 'Medicinale Winkel', men op Curaçao omstreeks 1675 een 'Meesterwinkel' van de Westindische Compagnie kende. Met de oprichting daarvan, waarschijnlijk in de bestuursperiode van directeur Jan Doncker (1673-1679) werd het fundament gelegd voor de Hollandse invloed op de gezondheidszorg (11). Van deze eerste militaire hospitaalapotheek 'agter het Fort' werd tot op heden in de literatuur geen melding gemaakt. Op grond van de informatie uit de archieven van de WIC, rekeningen van geleverde houtwaren en oude kaarten uit de jaren veertig en vijftig van de 18e eeuw (12,13) kunnen wij echter trachten tot een reconstructie te komen, zoals die in de afbeelding bij dit artikel is weergegeven.

Hospitaal en meesterwinkel moeten gelegen zijn geweest in een gebouw van 15-20 meter lang, dat zich zuidelijk achter het fort Amsterdam bevond en van de zeekant was afgeschermd door de negerhuizen. Het gebouw was hoogst waarschijnlijk van hout opgetrokken. Rekeningen uit 1695, 1697 en 1699 maken melding van houtleveranties voor een 'combuys', een tafel en kasten voor de meesterwinkel. Oostelijk gelegen van dit hospitaal-apotheek complex bevond zich volgens een kaart uit 1754 ook het 'pockhuys'. Op een rekening uit 1698 wordt echter nog gesproken over 'Het pockhuys aan de Overzijde' (14). In 1699 werd ook hout geleverd voor het maken van 'sweethancen' in de 'Cortegart', dit is een verbastering van Corps de Garde: ruimten onder de torens die onder andere dienden tot logement van de troepen en tevens als

Plattegrond van Fort Amsterdam met hospitaal-apotheek ca. 1745.

'sweethuys'. Pockhuys zowel als sweethuys speelden een rol in de behandeling van syfilislijders.

Werd het aantal in het hospitaal op te nemen patiënten te groot, dan nam men zijn toevlucht tot een huurhuis, dat als noodhospitaal werd ingericht... Zo kwamen in 1737 met het konvooschip Ter Meer ongeveer 80 zieke soldaten aan, waarvan er vijftig werden gehuisvest op de Overkant of Otrabanda, omdat men hen niet kon onderbrengen in het forthospitaal (15).

De zorg voor de bereiding en afgifte van medicijnen in de meesterwinkel lag in handen van de slavendokter en, vanaf de jaren veertig van de 18e eeuw, van de chirurgijns. De benodigde geneesmiddelen werden door Amsterdam op aanvraag van de meesterwinkel verzonden naar Curaçao. Door de lange zeereis en ondoelmatige verpakking kwamen ze maar al te vaak in bedorven toestand aan, wat een regen van klachten aan de bewindhebbers tot gevolg had. Daarom stelde Dr. Horst in 1707 voor een laboratorium in te richten bij de meesterwinkel '... waarin drie a vier oovens om te distilleeren, steenen retorten met glaazen recipiënten, smeltkroezen, decoctumketel, pleisterpannen en een partij kleine vlasjes en potten...', zodat hij zelf een aantal samengestelde middelen zou kunnen maken. Wat er op dat verzoek is beslist door de bewindhebbers, is niet gebleken.

De meesterwinkel was belast met de farmaceutische verzorging, aanvankelijk van de zieke en gewonde bedienden en militairen, maar al spoedig daarna van de slaven van de WIC. Bovendien zien we in het begin van de 18e eeuw dat geneesmiddelen worden afgeleverd aan de chirurgijns op de belangrijkste Compagniesplantages: Hato, Rooy Canario, Coraal Tabacq, Lelienberg, Piscadera en Duyvelsklip, aan fort Beekenburg op Caracasbaai, aan slavenschepen die uit Afrika terugkwamen en aanvulling van hun scheepsmedicijnkist behoefden, of aan de chirurgijn op Bonaire.

Honderd jaar later blijkt het hospitaal, volgens de kaart van H.J. Abbring (6) iets naar Noordoostelijke richting te zijn opgeschoven. Het moet toen nog nauwelijks in gebruik zijn geweest, want in het begin van de 19e eeuw behielp men zich al met gehuurde huizen op plantage De Wilde en Waterloo. In 1853 had het hospitaal in het fort voorgoed afgedaan met de bouw en oplevering van het militaire hospitaal op Mundo Nobo (16).

LITERATUUR

1. GROL, G.J. VAN: *De grondpolitiek in het West-Indisch domein der Generaliteit; een historische studie*. 3 dln. Algemene Landsdrukkerij, 's Gravenhage 1934 (1): 119.
2. LAET, JOANNES DE: *Laorlyck verhaal van de vorrighingen der geoctroyeerde West-Indische Compagnie 1634-1636*. Uitg. S.P. l'Honore Naber en J.C.M. Warnsinck. Nijhoff, 's Gravenhage 1937 (IV): 183.
3. MEETEREN, N.: *De oude vestingwerken, forten en batterijen van Curaçao*. Willemstad 1951: 73.
4. HAMELBERG, J.H.J.: *De Nederlanders op de West-Indische eilanden*. De Bussy, Amsterdam 1801. Herdruk Emmering, Amsterdam 1979: 175, 179-181.
5. VAN ANDEL, M.A.: *Chirurgijns, vrije meesters, beunhazen en kwakzalvers*. P.N. van Kampen, Amsterdam 1946: 71.
6. HARTOG, J.: *Geschiedenis van de Nederlandse Antillen*. Dl. 3 Curaçao: Van kolonie tot autonomie. 2 dln. De Wit, Aruba 1961: 201, 653a.
7. RUTTEN, A.M.G.: *Van meesterwinkel tot botica. Drie eeuwen farmacie op de nederlandse Antillen*. Pharm. Weekblad 126; 1991.
8. RUTTEN, A.M.G.: *Ziekten en geneesmiddelen op Curaçao in de eerste helft van de achttiende eeuw*. Pharm. Weekblad 125; 1990: 246.
9. SCHILTKAMP, J.A.: *Bestuur en rechtspraak in de Nederlandse Antillen ten tijde van de West-Indische Compagnie*. In: *Honderd jaar codificatie in de Nederlandse Antillen*. S. Gouda, Arnhem 1969: 137.
10. *Gedenksboek Nederland-Curaçao 1634-1934*. De Bussy, Amsterdam 1934: 29.
11. RUTTEN, A.M.G.: *Nederlandse invloed in de historie van de Curaçaose gezondheidszorg 1634-1900*. Pharm. Weekblad 126. 1991.
12. OZINGA, M.D.: *De monumenten van Curaçao in woord en beeld*. Stichting monumentenzorg Curaçao. Staatsdrukkerij, 's Gravenhage 1959: passim.
13. *Algemeen Rijksarchief*, 's Gravenhage. Kaartenafdeling VEL Curaçao 1443, 1446, 1447, 1454.
14. *Archief Westindische Compagnie* 566; 1700: 112 Reekening van houtwaeren van den jaere 1693-1700.
15. *Archief Westindische Compagnie* 1156; 1737: 84.
16. RUTTEN, A.M.G.: *Apothekers en Chirurgijns. Gezondheidszorg op de Benedenwindse Eilanden van de Nederlandse Antillen in de 19e eeuw*. Van Gorcum, Assen 1989.

VLAAMSE DOCTORATEN IN FARMACIE

Lic. hist. Chr. DE BACKER

Christiaan De Backer (Gent), Licentiaat in de Geschiedenis, promoveerde op 7 november 1990 te Leiden tot Doctor aan de Rijksuniversiteit te Leiden, op een farmaco-historisch onderwerp: *Farmacie te Gent in de late middeleeuwen: Apothekers en receptuur*.

SAMENVATTING VAN DE THESIS

Na het weinige wat over de middeleeuwse apothekers te Gent bekend is samengevat te hebben, wordt het ontstaan van het apothekersberoep in onze gewesten vanaf de 13de eeuw besproken. Daarna worden de bronnen aangehaald, waaruit de oudst bekende apothekers te Gent konden opgespoord worden, vanaf het einde van de dertiende eeuw. Het sociaal-economisch kader alsook het wettelijk kader worden onder de loep genomen. Hier ziet men dat één van de oudste uitgebreide ordonantiën van Europa betreffende de uitoefening van de geneeskunde en de farmacie, deze is van 1456, te Gent afgekondigd. Het staat zo goed als vast dat deze ordonnantie werd opgesteld door Jan van Sycleer (†1467), schepen van de stad, die ook apotheker was en dus met kennis van zaken deze verordening kon opstellen.

In de jaarrekeningen van de Sint-Pietersabdij zijn een collectie door apotheker Laurens Boele in de 15de eeuw uitgevoerde Latijnse recepten bewaard gebleven. Verschillende handen wijzen op meerdere geneesheren, vermoedelijk stadsdokters. De recepten waren voor zieke monniken bestemd. De analyse van de grondstoffen, de termen van farmaceutische bewerkingen, de geneesmiddelenvormen en de farmaceutische bewerkingen zelf worden besproken. Onderzocht wordt welke officinale voorschriften uit de gebruikelijke of officiële antidotaria worden gebruikt, waaruit nog maar eens blijkt dat de Grabadin van Pseudo-Mesues, meer nog dan het Antidotarium Nicolai, als voornaamste inspiratiebron mag genoemd worden.

In het archief van de Sint-Pietersabdij komen ook enkele middelnederlandse recepten voor, die een aanwinst zijn voor de kennis van de middelnederlandse farmaceutische terminologie. Deze middelnederlandse recepten worden, evenals de Latijnse manuscripten, gereproduceerd en overgeschreven (wat een paleografische hoogvlieger mag genoemd worden) en verder verklaard in glossaria.

VERSLAG TIENDE FARMACEUTISCH HISTORISCHE DAG

E.L. AHLRICHS

De tiende Farmaceutisch Historische Dag bracht 120 deelnemers bijeen in De Reehorst (Ede), waar zij konden luisteren naar Dr. M.H. Mignot van de firma Hoechst, die sprak over de geneesmiddelinnovatie van de laatste vijftig jaar. B.K. Griffioen gaf daarna een helder overzicht van de ontwikkeling van de microscopen, aan de hand van een aantal dia's van een medisch-farmaceutisch museum dat in Delft is gevestigd (zie blz. 518).

M.A.W. Algera-van der Schaaf behandelde de moeilijkheden die er waren om de eerste kina-planten uit Peru te 'veroveren' en in leven te houden. Zij vertelde hoe ten slotte de grote kina-cultuur in Nederlands Oost-Indië kon ontstaan en hoe Nederland tot een ware kina-natie kon uitgroeien.

Op geheel ander terrein lag de voordracht van B. Kruithof, die sprak over de professionalisering van apothekers en drogisten vanaf 1865. De chemicus J.W. Verburgt wees op de invloed die vier Nederlandse apothekers in de tweede helft van de vorige eeuw hebben gehad op de Japanse farmacie, onder andere door het geven van onderwijs, het oprichten en leiden van (controle)laboratoria en het schrijven van een farmacopee. De Japanners leerden daartoe Nederlands!

Ondanks de Franse titel "Au coeur de la santé" van zijn betoog, sprak K.J. Schroots in het Nederlands over de groei en de specialiteiten van de firma Roussel, die deze titel als motto voor haar activiteiten hanteert.

Tot slot gaf Prof. Dr. H.A. Bosman-Jelgersma enkele impressies van de groei en ontwikkeling van de Farmaceutisch Historische Dag in tien jaar tijd. Er waren de eerste keer 60 deelnemers en bij de achtste Dag waren dat er zelfs 175.

Het was de tiende keer dat Mevr. Bosman bij het organiseren erin was geslaagd een zeer gevarieerd programma samen te stellen, met sprekers uit diverse disciplines. Iedereen heeft hiervan kunnen genieten en de voorzitter van de Commissie voor de Geschiedenis van de Farmacie, D.A. Wittop Koning, releveerde dit uitvoerig. Hij bracht daarbij hulde en dank voor het zeer vele en zeer geslaagde werk dat zij hiervoor als 'solist', namens de Commissie, heeft verricht. Dat Mevr. Bosman had gezegd de organisatie van de volgende Dagen verder aan anderen over te laten, stelde menigeen teleur, maar men hoopt nog lang op haar steun en ondervinding te mogen rekenen.

NIEUW MEDISCH-FARMACEUTISCH MUSEUM

H.A. BOSMAN-JELGERSMA

Op de tiende Farmaceutisch Historische dag, op 6 april 1991, hield B.K.P. Griffioen, arts te Delft, een voordracht over zijn verzameling microscopen. De spreker kondigde tevens aan dat Delft sinds kort een medisch-farmaceutisch museum herbergt. Zijn verzameling microscopen en medische apparatuur en de collectie farmaceutische oudheden van zijn zuster, M.F.M. Griffioen, werden op 18 december 1989 officieel ondergebracht in de "Stichting Medisch Farmaceutisch Museum De Griffioen". De doelstelling van deze Stichting is dit medisch-farmaceutische erfgoed voor de ondergang te behoeden, uit te breiden door schenkingen of door het in bruikleen geven van voorwerpen, en het bezit in stand te houden door conserveren en restaureren.

Om de verzameling ten toon te stellen, heeft men de beschikking gekregen over een groot gedeelte van een monumentaal grachtenpand dat dateert uit 1545. Aan ruimte voor uitbreiding van de bestaande verzameling zal de eerstvolgende jaren geen gebrek zijn. De farmaceutische collectie heeft een plaats gekregen in een apotheekopstand met recepteertafel. Er is een aanzet gegeven tot een medisch-farmaceutisch histo-

rische bibliotheek met studieruimte, die op aanvraag is te raadplegen. Voor de medische instrumenten is een expositieruimte ingericht.

De Stichting zal door middel van nieuwsbrieven en publikaties op gezette tijden mededelingen doen van haar activiteiten. Men stelt zich voor in het museum wisselende thematische exposities in te richten. Voor de financiering doet het bestuur, waarvan Griffioen voorzitter is, een beroep op het bedrijfsleven en op particulieren. Het is verheugend dat zich reeds een aantal sponsors en begunstigers heeft aangemeld. De farmaceutische en medische industrie, artsen, apothekers en andere belangstellenden hebben al schenkingen gedaan.

Op 31 mei 1991 zal het museum officieel worden geopend door de Burgemeester van Delft, Mr. H. van Walsum.

Een folder van het museum wordt op aanvraag toegestuurd. Contactpersoon is B.K.P. Griffioen, arts, Meermanstraat 158, 2614 AN Delft, tel.nr. (015) 134888.

MEDEDELING AAN ALLE COLLEGAE, ACADEMICI EN VRIENDEN VAN DE FARMACIEGESCHIEDENIS

B. MATTELAER

In maart 1971 schreef de toenmalige minister van Wetenschapsbeleid Theo Lefevre in een brief naar dr. apr. Leo Vandewiele, medestichter van de Kring, het volgende : " Volgens mij zou de apotheker, zowel als de geneesheer, de ingenieur of de rechtsgeleerde verplicht een cursus moeten volgen van geschiedenis van zijn discipline. Hoe zou hij anders geen vakidoot worden?

Stoere taal van een stoere minister. Maar ergens had hij gelijk. De administratie, de eeuwig wisselende wijzigingen van reglementering en prijzen, de technische vooruitgang in de computerwereld, het bijna niet bij te houden gamma van vakliteratuur putten ons dagelijks uit tot we soms moe 's avonds alleen maar naar de televisie zitten te kijken.

En toch. Blijft het niet de plicht van iedere academicus, die naam waardig, om buiten zijn dagdagelijkse arbeid een breed spectrum van intellectuele activiteiten aan te leggen, zoals de hobby voor muziek, literatuur, geschiedenis en zoveel andere universele onderwerpen?

Ook de "Kring voor de geschiedenis van de Farmacie in Benelux" wil U de gelegenheid geven uw intellectuele bagage wat aan te vullen. Want de farmaciegeschiedenis is niet enkel een curiosum, zij is ook een les voor het heden en de toekomst. De apothekers hebben het voorrecht de meest interessante en boeiendste geschiedenis van al de wetenschappen te hebben. Goethe dichtte over geschiedenis het volgende :

*" Wer nicht von dreitausend Jahren
Sich weiss Rechenschaft zu geben
Bleibt im Dunkeln unerfahren
Mag von Tag zu Tage leben".*

En prof. J.M. Pelt, président de l'Institut Européen d'Ecologie, zei het nog pertinenter : "Le présent n'a aucune consistance, aucune signification, sans l'éclairage de l'histoire."

Opricht op 18 april 1950 heeft de KRING o.m. als doel "de bevordering van de studie en de belangstelling voor de geschiedenis van de Farmacie, o.a. door het houden van voordrachten en lezingen, het organiseren van congressen, en het uitgeven van een Bulletin". Bij de oprichting argumenteerde de stichter dr. P.H. Brans uit Rotterdam dat de gebieden die thans Benelux vormen vroeger zo samengegroeid waren, dat men de geschiedenis van deze gebieden feitelijk niet kan scheiden.

Ieder jaar houdt de Kring twee bijeenkomsten, een in het voorjaar (april-mei) en een in het najaar (sept.-okt.), afwisselend in een van de drie Beneluxlanden. Van in den beginne werd geopteerd voor een week-endformule (van de zaterdagmiddag tot de zondagmiddag) om zo de mogelijkheid te geven aan iedere deelnemer de verplaatsing gemakkelijk te maken, maar vooral om menselijke,

culturele en wetenschappelijke contacten aan te leggen. In die 40 voorbije jaren werden er zo 82 bijeenkomsten gehouden, die meestal gepaard gingen met een farmaco-historische tentoonstelling, een museumbezoek, maar vooral met steeds een 6 tot 8-tal lezingen. In september 1990 verscheen Bulletin n° 79; wat een schat aan farmaciegeschiedenis werd in die 40-jarige periode door beide redacteuren dr. Leo Vandewiele en dr. Wittop-Koning niet verzameld! Deze bulletins vormen een ware "Fundgrube" voor allerlei interessante wetenswaardigheden over het verleden van de Farmacie. De Kring maakt deel uit van de Internationale Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie e.v., en een tiental leden van de Kring zijn lid van de "Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie". Het bestuur van de Kring ziet er als volgt uit :

Voorzitter:

apr. Bernard Mattelaer, Romeinselaan 6, B-8500 Kortrijk.

Onder-voorzitter:

apr. Guislain Vercruysse, Winderickxplein 6, B-1652 Alsenberg.

Secretaris:

apr. Joop Van Gelder, M. Spronklaan 54, NL-4205 CJ Gorinchem

Penningmeester:

apr. Eddy Dekker, Schiedamseweg 113, NL-3134 BE Vlaardingen.

Bibliothecaris:

apr. Guy Gilijs, Milsestraat 33, B-3053 Haasrode.

Assessoren:

prof. dr. Henriette Bosman-Jelgersma, Mathenesse-
laan 1, NL-2343 HA Oegstgeest.

dr. A. Guislain, Rue Royale 110, B-6030 Marchienne.

apr. Guy De Munck, Heidestraat 1, B-2660 Hoboken.

dr. Leo Vandewiele, Goudenhandwegel 26, B-9070 Destelbergen.

dr. D.A. Wittop-Koning, Raphaëlstraat 22, NL-1077 PV Amsterdam.

Iedere collega die zich voor deze KRING interesseert kan terecht bij een van deze bestuursleden, door eenvoudig een woordje te schrijven. Het jaarlijks lidgeld bedraagt 750 BEF. of 40 NLG; bij inschrijving ontvangt U gratis een vroeger nummer van het bulletin, wordt U uitgenodigd op alle bijeenkomsten, ontvangt U minstens tweemaal per jaar een bulletin, en daarbij nog alle belangrijke mededelingen zowel in Benelux of Internationaal verband.

Hier volgen alvast drie belangrijke mededelingen:

- Op zaterdag 20 APRIL 1991 houdt de Academie voor Geneeskunde van België, met medewerking van de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux een SYMPOSIUM over de "Geschiedenis van Cocaine". Dit symposium vindt plaats in de Koninklijke Academie voor Geneeskunde van België, Paleis der Academiën, Hertogstraat 1 in Brussel. Wie belangstelling heeft voor dit symposium kan zich aanmelden bij prof. dr. J. Lemli, E. Van Evenstraat 4 te 3000 Leuven.

- De volgende bijeenkomst van de KRING zal plaatsgrijpen op zaterdag 25 en zondag 26 MEI 1991 in BRUSSEL. Er is een zeer interessant programma voorzien, en alle collegae die er belang in stellen kunnen een programma aanvragen bij de voorzitter B. Mattelaer, of de secretaris J. Van Gelder. (adressen zie hoger).

- Tenslotte zal van 15 tot 19 APRIL 1991 in PRAAG het 30e Internationaal congres van de Int. Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie plaatsgrijpen. Het programma en alle inlichtingen voor deze tweejaarlijkse bijeenkomst kunt U bekomen wanneer U schrijft naar : Association of Czechoslovak Medical Societies J.E. Purkyne History of Pharmacy, Sokolska 31, POB 88 - CS- 120.26 PRAHA 2.

Ziezo vrienden collegae, dit was het dan. Graag mochten we U in 1991 als lid van onze Kring begroeten.

*Met collegiale groeten,
apr. Bernard Mattelaer, Voorzitter.*

KONINKLIJKE ACADEMIE VOOR GENEESKUNDE VAN BELGIË

FACSIMILE-UITGAVEN

J. LEMLI

De Koninklijke Academie voor Geneeskunde van België, Hertogsstraat 1, 1000 Brussel (tel. 02/511.78.97) heeft in het verleden een aantal facsimile uitgaven bezorgd van belangrijke en/of zeldzame medische geschriften uit eigen bodem. Van volgende werken zijn nog enkele exemplaren beschikbaar. Geïnteresseerden kunnen deze bekomen door het aangegeven bedrag (vermeerderd met 50 BF voor verzendingskosten) over te schrijven op prk. 000-0303256-34 van de Academie, met vermelding van (het) de gewenste boek(en).

1. Hieremiae Thriveri Brachelii in Polybum, aut Hippocratem, De ratione iuctus idiotarum aut priuatorum, Commentarius. Lugduni 1548.

Commentaar op Hippocrates door Jeremius de Drijvere (1504-1554), genoemd Brachelius naar zijn geboorteplaats Brakel (34x22cm, 59 blz.). Prijs: 200 BF.

2. Dat Epitome ofte Cort Begriip der Anatomien Andr.Vesalii.. Brugge 1569.

Jan Wouters van Viringen ofte Viringus (1539-1605), medicinae doctor Leuven, practicus in Zeeland, later hoogleraar aan zijn Alma Mater en tenslotte priester en aalmoezenier van de Aartsbisschoppen Albrecht en Isabella bezorgde deze Nederduitse vertaling van het Epitome van zijn landgenoot Vesalius (25x17 cm, 166 blz.). Prijs: 350 BF.

3. Breves Animadversiones in Pharmacopaeam Bruxellensem, etc. Lovanii et Bruxellis, 1704.

Andreas Dominicus Sassenus (1672-1756), hoogleraar aan de Leuvense Universiteit, publiceerde in 1704 zijn Animadversiones over de Brusselse farmacopee (1702). Het boek meet 25x16 cm en telt 286 blz. Prijs: 400 BF.

4. Anatomycke of ontleedkundige beschrijving rakende de wonderbare gesteltenis van eenige uyt, en innerlycke deelen van twee kinderen, dewelcke Monstrueuselyck aen malkander vereenigt zyn onder met den Tronck van 't Lichaem, etc., Ghendt 1703.

In opdracht van de Gentse magistraat schreef Jan Palfyn (1650-1730) deze monografie over de door hem uitgevoerde dissectie van een siamese tweeling en een misvormde neonatus welke in 1703 te Gent waren geboren (25x16 cm, 94 blz., verlucht met prachtige kopergravuren). Prijs: 250 BF.

5. De urinis tractatus duo... authore H.J. Rega. Lovanii 1733.

Hendrik Jozef Rega (1690-1754), de medische hoogleraar aan wie de Leuvense Universiteit zo veel heeft te danken publiceerde dit korte tractaat in 1733. Het werd in 1954 door de Academie in facsimile uitgegeven ter gelegenheid van de tweehonderdste verjaring van het afsterven van de auteur (25x16 cm, 47 blz.). Prijs: 200 BF.

BOEKBESPREKINGEN — COMPTES-RENDUS

Dr. Christian De Backer, Farmacie te Gent in de late middeleeuwen (Apothekers en Receptuur) (1990).

Uitgeverij VERLOREN, Alexanderlaan 14, NL-1213 XS Hilversum. Formaat 23,8x15,6 cm, 264 blz., geïllustreerd. Prijs: Fl. 48.-

De auteur (geboren te Gent in 1943) is geen apotheker maar een historicus (Licentiaat in Geschiedenis aan de R.U.G. te 1979). Gelukkig kon hij rekenen op onze collega Prof. Dr. Apr. Leo Vandewiele als promotor voor de doktoraatsthesis waarop dit boek berust.

De auteur heeft niet alleen samengebracht wat reeds vroeger over Gentse apothekers werd gepubliceerd, hij is zelf in de archieven gedoken en heeft talrijke nog onbekende Gentse apothekers uit de late middeleeuwen naar voor gebracht. Hij heeft zich in het bijzonder toegelegd op het voorname Gentse apothekersgeslacht van Sycleer en er een familiekronek van gemaakt. Hierdoor is het duidelijk geworden waarom de oudste *volledige* geneeskundige wetgeving (1456) van ons land en nagenoeg van Europa, te Gent werd afgekondigd. Deze 'Ordonnancie politique nopende het verkoopen van medicijnen' werd opgesteld en ondertekend door Jan van Sycleer, schepen en apothecaris, dus door iemand die met kennis van zaken kon handelen. Ook wordt als een primeur een onlangs opgedolven scherf van een apothekerspot afgebeeld, gevonden bij de officina der Sycleers.

Tot in 1478 vond de auteur drie Sycleers werkzaam als apothekers. Jan van Sycleer (†1467) cumuleerde zijn beroep met verschillende functies in het stedelijk bestuur, stond tijdens de Gentse opstand in 1452 aan de kant van de vorst en was in 1456 vermoedelijk de initiatiefnemer van de eerste Gentse ordonnantie betreffende de uitoefening van de geneeskunde en de farmacie waarvan de inhoud nog altijd aktueel is. Van Martin en Jan van Sycleer, alsook van Laurens Boele (1452-1477) bezitten we kwitanties met hun zegels. De apothekers behoorden tot de nering van de kruideniers. De nering had een huis 'de Spieghel' geheten, in 1432 door Jan van Sycleer als deken aangekocht.

De geciteerde ordonnantie op het verkopen en bereiden van medicijnen uit 1456 omschreef de specifieke bevoegdheid van de geneesheer en de apotheker. Ze is een reactie tegen de onbevoegde geneeskunde, verbiedt reclame en stelt de inspectie van de apotheken in. Alleen de apothekers mogen de theriak verkopen.

De auteur heeft het geluk gehad in de archieven die hij onderzocht, een lias te ontdekken met doktersrecepten bestemd voor de monniken van de Sint-Pietersabdij en door Gentse apothekers uitgevoerd. Hiervan heeft hij de tekstuittgave verzorgd, wat een uitzonderlijke paleografische bekwaamheid veronderstelt en respect moet afdwin-

gen bij de deskundigen. Hij heeft de ingrediënten van de recepten geïdentificeerd (p. 92-100) en in een glossarium verzameld (p. 217 seqq.). Eigenaardig maar juist identificeert hij *plumbum album* met tin, ofschoon wel eens verwarring heerst tussen wit lood (=tin) en loodwit (=loodcarbonaat, o.a. gebruikt in verven). Daartegenover staat dat hij van *aluin* aluminiumsulfaat maakt waar in werkelijkheid het dubbelzout Al- en K-sulfaat bedoeld wordt (maar dat zal de niet-apotheker-historicus een zorg zijn).

De meest genoemde voorkomende technische hulpmiddelen zijn *leder* voor de pleisterbereiding en *linnen doek* voor het coleren; de meest genoemde voorkomende afleveringsvormen zijn *de pixis* (doosje) en *de aluta* (zakje). De maten en gewichten zijn de klassieke apothekersmaten en -gewichten, met uitzondering van *het lood* en *de pint*. De geneesmiddelenvormen zijn uiteenlopend en omvatten zowel *species*, *poeders*, *pillen* (meestal opnieuw gevormd), *morselli*, *confecties*, *trochiscen*, *condita*, *conservae*, *waters*, *clymata*, *gargarismata*, *mondspoelingen*, *siropen*, *juleps*, *oliën*, *dranken*, *likkepotten*, *zalven*, *pleisters* en *suppositoria*.

Het grootste deel der grondstoffen in de recepten is van *plantaardige oorsprong* (p. 33). Als *animalia* komen bokkebloed voor en poeder van gebraden haas. Als *mineralia* komt as voor van droge wijngaardranken. De bewerkingen zijn eenvoudig: pulverizeren, fijnwrijven tot poeder, verassing, destillatie. Wijn is het meest gebruikte vehiculum. Als technische hulpmiddelen wordt de mortier genoemd, de zeefdoek en verschillende recipiënten. Naast de traditionele apothekersgewichten komen de pint, de stoop en muntwaarden voor.

Voor wat het indikatiegebied van de meest voorgeschreven geneesmiddelen betreft, lijken deze vooral te wijzen op maag- en darmklachten.

De auteur heeft de Gentse middeleeuwse apothekers niet alleen bestudeerd maar ze geplaatst in hun sociaal-economisch kader, zodat het onderwerp de regio veruit overschrijdt. Sommigen hadden dit waarschijnlijk verder willen uitgebreid zien, maar een thesis kent zijn begrenzing. Hij is hangende kwesties van de farmaciehistorie niet uit de weg gegaan, zonder evenwel altijd een oplossing te geven. Zo heeft hij bv. de kwestie speciër-apothecaris behandeld. Hij stelt het zo voor, dat er in werkelijkheid drie afzonderlijke beroepen hebben bestaan: de oudste waren *de kruideniers of kruidenverkoopers*; sommige ervan specialiseerden zich in het bereiden van 'geneesmiddelen' en groeiden uit tot *apothecarissen*, die ook Latijn moesten kennen. Andere specialiseerden zich in het verkopen van '*specerijen*', d.i. kruiden en produkten uit verre landen. Sommige apothecarissen oefenden beide beroepen uit en werden daarom in de archieven nu eens apothecaris en dan weer *speciër* genoemd.

Na deze waardevolle vondst concludeert De Backer

(p. 22) dat de Latijnse benaming '*apothecaris*' en de Middelnederlandse benaming '*speciër*' synoniemen zouden zijn. Dit valt moeilijk te beamen! We weten immers dat de speciërs de produkten die de scheepslui uit verre landen aanvoerden, in grote partijen moesten aankopen om ze dan in detail verder te verkopen. Sommige apothekers, die de speciërs uitschakelden en zelf rechtstreeks aankochten, moesten willens nillens het teveel van deze produkten die ze in hun apoteek niet konden verwerken, verder verkopen aan konfraters en/of publiek en aldus werden ze apothecaris-speciër. Te Parijs moesten de '*épiciers*' examen afleggen om als '*maître-épicier*' te mogen optreden. Veel apothecaires legden dit examen af en ze waren geen uitzonderingen daar er een '*Communauté de marchands apothicaires-épiciers*' bestond. De Backer heeft niet nagegaan of dit ook te Gent het geval was en de kans laten

liggen om eens voor altijd dit twistpunt op te lossen. Het zou immers interessant geweest zijn na te gaan of deze speciërs de voorlopers der drogisten waren, die officieel erkend werden in de fameuze wet van 1818 (pas afgeschaft door de wet van 1 maart 1948). Ook hier komt de tweeledigheid 'apotheker-drogist' tot uiting: door de cumulatieve der dokters had een plattelandsapotheker geen bestaansmogelijkheid, terwijl de steden oververzadigd waren. Van het teveel aan apothekers profiteerden de drogisten om in hun drogisterij een apotheker-gérant te zetten. Zo ontstonden drogisterijen-apoteken, waarop de apothekers dan op hun beurt reageerden door een drogisterij aan hun apoteek toe te voegen. Het zou interessant zijn deze kwestie historisch uit te diepen.

Dr. Apr. P. Nijs

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Opgericht 18 april 1950 — Fondé le 18 avril 1950

Bestuur - Bureau:

Voorzitter - Président: B. Mattelaer, Romeinselaan 6, 8500 Kortrijk
Tel. 056 - 22 54 99

O/Voorzitter - Vice-Président: G. Vercruysse, Winderickxplein 6, 1652 Alsemberg
Tel. 02 - 380 15 00

Sekretaris - Secrétaire: J.B. van Gelder, Kleine Haarsekade 54, 4205 VB Gorinchem
Tel. 01830-22661

Penningmeester - Trésorier: E.V.A. Dekker, Schiedamseweg 113, 3134 BE Vlaardingen. Tel. 010 - 4349543

Bibliothecaris - Bibliothécaire: G. Gillias, Milsestraat 33, 3053 Haasrode
Tel. 016 - 46 22 04

Assessoren - Assesseeurs:

Prof. Dr. H.A. Bosman-Jelgersma, Mathenesselaan 1, 2343 HA Oegstgeest
Tel. 071 - 17 00 42

Dr. A. Guislain, 110, rue Royale, 6030 Marchienne. Tél. 071 - 32 47 25

G. De Munck, Heidestraat 1, 2660 Hoboken. Tel. 03 - 827 47 57

Dr. L.J. Vandewiele, Goudenhandwegel 26, 9070 Destelbergen. Tel. 091 - 55 68 97.
Redacteur

Dr. D.A. Wittop Koning, Raphaëlstraat 22, 1077 PV Amsterdam. Tel. 020 - 6794219.
Redacteur

Ereleden - Membres d'Honneur:

Dr. L.J. Vandewiele, Destelbergen (1960) — Lic. P. Julien, Paris (1970) — Prof. Dr. K. Ganzinger, Wien (1975) — Prof. Dr. A. Heyndrickx, Gent (1975) — Prof. Dr. G. Sonnedecker, Madison (1975) — Dr. D.A. Wittop Koning, Amsterdam (1975) — Dr. W. Schneider, Braunschweig (1981) — E.L. Ahlrichs, Nieuwegein (1989) — Mr. L.G. Matthews, Londen (1990) — Prof. Dr. K. Zalai, Budapest (1990) — Prof. Dr. R. Schmitz, Marburg (1990).

Ondersteunende leden - Membres donateurs:

Algemene Pharmaceutische Bond (Brussel) — Bureau Hufen (Bosch en Duin) — V.S.M. Geneesmiddelen (Alkmaar) — Koninklijk Oostvlaams Apothekersgild (Gent) — Apothekersvereniging Kortrijk e.o. (Kortrijk) — Apothekersvereniging Leuven e.o. (Leuven) — Mevr. M. Delbeke-Vanderschelden (Ieper) — Departement Zuid-Oost Brabant der KNMP (Eindhoven) — Departement GOUDA der KNMP (Boskoop) — Depart. DEN HAAG der KNMP (Delft) — Departement GRONINGEN der KNMP (Groningen) — Departement ROTTERDAM der KNMP (Rotterdam) — Departement FRIESLAND der KNMP (Drachten) — Departement UTRECHT der KNMP (Utrecht) — Prof. Dr. A. Heyndrickx, Lab. v. Toxicologie (Gent) — Kon. Mij ter Bev. Pharmacie (Den Haag) — Inst. v. Geschiedenis Natuurwetenschappen (Utrecht) — Drs. apotheker J.A. Schravessande (Rotterdam) — Koninklijke Apothekersvereniging van Antwerpen — OPG (Utrecht).